

Ευαγγελία Ν. Γεωργιτσογιάννη

Ιστορία ενδυμασίας I

Β' ΕΠΑ.Λ.

ΤΟΜΕΑΣ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

Ιστορία Ενδυμασίας Ι

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

Ευαγγελία Ν. Γεωργιτισσιάννη Επικ. Καθηγήτρια Χαροκοπείου Πανεπιστημίου

ΚΡΙΤΕΣ - ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Κανέλλα Λαγάκου, Σχολική Σύμβουλος Οικιακής Οικονομίας

Ευαγγελία Μασσαλή, Φιλολόγος, καθηγήτρια Β/θμιας Εκπαίδευσης

Βασιλική Λούκα, Φιλολόγος, καθηγήτρια Β/θμιας Εκπαίδευσης

Σωτήριος Γκλαβάς, Μόνιμος Πάρεδρος, υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΛΕΥΡΑ ΤΟΥ Π.Ι.

Κώστας Ναστούλης, Φιλολόγος, αποσπασμένος στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Λεξάντα εξωφύλλου:

Μυκηναία, Τοιχογραφία, Μυκήνες, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 13ος αι. π.Χ.

Σκίτσα:

Μάνος Αναστασιάδης, Ζωγράφος - Εκπαιδευτικός

Ο σχεδιασμός του εξωφύλλου, η ηλεκτρονική σελιδοποίηση, τα φιλμ και το μοντάζ έγιναν από τις εκδόσεις ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Ενέργεια 2.3.2: «Ανάπτυξη των Τ.Ε.Ε. και Σ.Ε.Κ.»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ.

Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο: «Εκπόνηση βιβλίων, ντοσιέ και τετραδίων εργασίας και προγραμμάτων σπουδών της Τεχνικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης Τ.Ε.Ε.»

- Επιστημονικός Υπεύθυνος του Έργου

Σωτήριος Γκλαβάς

Αντιπρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

- Υπεύθυνος του Τομέα Κλωστοϋφαντουργίας και Ένδυσης

Κωνσταντίνος Γ. Καφετζόπουλος

Πάρεδρος ε.θ. του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Συντονιστική Επιτροπή του Έργου

- Βούτσινος Γεώργιος, Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Επιστημονικός Υπεύθυνος του Έργου έως 21/4/2004
- Γκιζελή Βίκα, Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
- Γκλαβάς Σωτήριος, Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
- Καφετζόπουλος Κωνσταντίνος, Πάρεδρος επί θητεία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
- Στάπα Ματίνα, Πάρεδρος επί θητεία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
- Καβαλάρη Παναγιώτα, Εκπ/κος Α/θμιας Εκπ/σης, αποσπ. στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
- Μερκούνη Καλλιόπη, Εκπ/κος Β/θμιας Εκπ/σης, αποσπ. στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Ευχαριστίες:

Η συγγραφέας ευχαριστεί το Δρ. Κωνσταντίνο Καφετζόπουλο, Πάρεδρο ε.θ. του Π.Ι. και την κα Μαρία Μπαμπά, εκπαιδευτικό Β/θμιας εκπαίδευσης αποσπασμένη στο Π.Ι., οι οποίοι στήριξαν και συνετέλεσαν σημαντικά στην ολοκλήρωση του παρόντος έργου.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗΣ

Η επανέκδοση του παρόντος βιβλίου πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος» μέσω ψηφιακής μακέτας.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη

Συγγραφέας: Ευαγγελία Ν. Γεωργιτσογιάννη

Η συγγραφή και η επιστημονική επιμέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθηκε
υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Ιστορία Ενδυμασίας Ι

Β' ΕΠΑ.Λ.

ΤΟΜΕΑΣ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
1. Η ενδυμασία.....	9
2. Οι πρώτες ενδυμασίες.....	12
3. Βασικά είδη ένδυσης	13
4. Ιστορική εξέλιξη της ενδυμασίας	15
Ανακεφαλαίωση.....	20
Ερωτήσεις - Εργασίες	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ.....	25
1.1. Μεσοποταμία.....	25
1.2. Η ενδυμασία των λαών της Μεσοποταμίας.....	26
1.3. Υφάσματα	33
Ανακεφαλαίωση.....	36
Ερωτήσεις - Εργασίες	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο: ΑΙΓΥΠΤΟΣ	41
2.1. Αίγυπτος	41
2.2. Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας	42
2.3. Γυναικεία ενδυμασία.....	44
2.4. Αντρική ενδυμασία	46
2.5. Υφάσματα	48
2.6. Αξεσουάρ.....	48
Ανακεφαλαίωση.....	53
Ερωτήσεις - Εργασίες	54
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ (ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ).....	57
3.1. Κυκλαδικός - Μινωικός - Μυκηναϊκός Πολιτισμός.....	57
3.2. Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας.....	58
3.3. Γυναικεία και αντρική ενδυμασία - Αξεσουάρ	59
3.4. Υφάσματα	69
Ανακεφαλαίωση.....	72
Ερωτήσεις - Εργασίες	74
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ (ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ)	77
4.1. Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας	77
4.2. Γεωμετρική περίοδος.....	78
4.3. Αρχαϊκή περίοδος	80

4.4. Κλασική Περίοδος.....	84
4.5. Ελληνιστική Περίοδος.....	88
4.6. Υφάσματα	89
4.7. Αξεσουάρ.....	93
Ανακεφαλαίωση.....	101
Ερωτήσεις - Εργασίες	103
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο: ΡΩΜΗ	107
5.1. Ρώμη	107
5.2. Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας.....	108
5.3. Γυναικεία ενδυμασία	109
5.4. Αντρική ενδυμασία	111
5.5. Υφάσματα - Αξεσουάρ.....	114
Ανακεφαλαίωση.....	119
Ερωτήσεις - Εργασίες	121
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο: BYZANTIO.....	125
6.1. Βυζαντινή Αυτοκρατορία.....	125
6.2. Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας.....	126
6.3. Γυναικεία ενδυμασία	127
6.4. Αντρική ενδυμασία	129
6.5. Υφάσματα - Αξεσουάρ.....	132
Ανακεφαλαίωση.....	138
Ερωτήσεις - Εργασίες.....	140
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο: ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ.....	143
7.1. Μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη	143
7.2. Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας.....	144
7.3. Γυναικεία ενδυμασία	146
7.4. Αντρική ενδυμασία	148
7.5. Υφάσματα - Αξεσουάρ.....	151
Ανακεφαλαίωση.....	155
Ερωτήσεις - Εργασίες.....	157
 ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ.....	161
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ	167
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	170
ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	174

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αντικείμενο του παρόντος βιβλίου, που απευθύνεται στους μαθητές και στις μαθήτριες της Α' τάξης του 1ου κύκλου του Τομέα Κλωστοϋφαντουργίας και Ένδυσης των Τ.Ε.Ε., είναι η ιστορία της ενδυμασίας από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι και το Μεσαίωνα. Τα περιεχόμενά του ακολουθούν το αναλυτικό πρόγραμμα του μαθήματος. Ύστερα από την εισαγωγή, το βιβλίο διαρθρώνεται σε επτά κεφάλαια, ακολουθώντας την πορεία της ιστορίας του πολιτισμού, βασικό συστατικό του οποίου αποτελεί η ενδυμασία. Κάθε κεφάλαιο αποτελείται από επιμέρους ενότητες: από μια σύντομη περίληψη της ιστορίας της εποχής για την οποία γίνεται λόγος, με στόχο την ένταξη της ενδυμασίας των χρόνων αυτών στο αντίστοιχο ιστορικό πλαίσιο, την παρουσίαση των γενικών χαρακτηριστικών της ενδυμασίας της εποχής και, τέλος, την παρουσίαση των ειδικότερων όψεών της.

Το κείμενο συνοδεύεται από πίνακες και από πρωτογενείς πηγές, εικόνες, σκίτσα και γραπτές μαρτυρίες, που μπορούν να αποτελέσουν βοηθητικό υλικό για το διδάσκοντα και να διευκολύνουν τους μαθητές και τις μαθήτριες να κατανοήσουν καλύτερα όσα γράφονται. Στο τέλος κάθε κεφαλαίου προτείνονται ερωτήσεις και δραστηριότητες. Το βιβλίο συμπληρώνεται με γλωσσάριο, ευρετήριο όρων και παράθεση της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε.

Στόχος όχι μόνο του βιβλίου αυτού αλλά και της συνολικής λειτουργίας του μαθήματος είναι: με τη μελέτη της ιστορίας της ενδυμασίας μέσω της διαθεματικής προσέγγισης να καλλιεργηθεί η αισθητική και η κριτική ικανότητα των μαθητών και των μαθητριών και να τους δοθούν γνώσεις απαραίτητες τόσο για τη μελλοντική επαγγελματική τους πορεία όσο και για τη ζωή τους γενικότερα.

Η συγγραφέας
Ευαγγελία Ν. Γεωργιτσογιάννη

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η ενδυμασία

Ένδυμα είναι καθετί με το οποίο καλύπτεται το ανθρώπινο σώμα, ενώ **ενδυμασία** το σύνολο των ενδυμάτων. Γενικότερα, ο όρος ενδυμασία περιλαμβάνει όχι μόνο τα ρούχα αλλά και τα συμπληρώματά τους (αξεσουάρ), δηλαδή τα παπούτσια, τις τσάντες, τα καπέλα, τα γάντια και άλλα (**εικ. 1**). Περιλαμβάνει, επίσης, τα κοσμήματα, το μακιγιάζ, ακόμα και το χτένισμα.

Πρωταρχικό **αίτιο δημιουργίας** της ενδυμασίας θεωρείται η επιθυμία του ανθρώπου να διακοσμήσει το σώμα του. Ο πρωτόγονος κυνηγός πίστευε ότι με τον τρόπο αυτό ταυτιζόταν με ορισμένα ζώα, θεότητες ή άλλους ανθρώπους. Παλαιότερες μορφές ενδυμασίας ήταν, πιθανόν, το βάψιμο του προσώπου και του σώματος, καθώς και το τατουάζ, δηλαδή η χάραξη διαφόρων σχεδίων στο ανθρώπινο δέρμα (**εικ. 2**).

Στη συνέχεια εμφανίστηκε και άλλος λόγος, η επιθυμία του ανθρώπου για προστασία από τα κακά πνεύματα μέσω της ενδυμασίας, όπως δείχνουν, για παράδειγμα, τα φυλαχτά και τα γούρια που συνηθίζονται ακόμα και σήμερα στις περισσότερες κοινωνίες. Όταν το κλίμα της γης άρχισε να γίνεται ψυχρό στην τελευταία περίοδο της Παλαιολιθικής Εποχής, φαίνεται ότι ο άνθρωπος αισθάνθηκε την ανάγκη να καλύψει το σώμα του, για να το προστατεύσει. Αργότερα άρχισε να χρησιμοποιεί την ενδυμασία και για να δείξει τη θέση του στην κοινωνία, καθώς και για να ικανοποιήσει το αίσθημα της ντροπής.

Εικ. 1. Ρούχα και αξεσουάρ

Εικ. 2. Αφρικανός με βαμμένο πρόσωπο (συνεχίζει την παράδοση των πρωτόγονων λαών)

Η **λειτουργία της ενδυμασίας** είναι βιολογική, ψυχολογική, κοινωνική, οικονομική και αισθητική. Πρώτ' απ' όλα η ενδυμασία είναι **απαραίτητη για την υγεία**, γιατί προστατεύει το σώμα από τις άσχημες καιρικές συνθήκες. **Συνδέεται, όμως, και με το χαρακτήρα του ανθρώπου**. Καθένας διαλέγει τον τρόπο που ντύνεται ανάλογα με την προσωπικότητά του. Υπάρχει, επίσης, αλληλεπίδραση μεταξύ ενδυμασίας και ανθρώπινης συμπεριφοράς. Όταν, π.χ., κάποιος θέλει να κάνει μια ριζική αλλαγή στη ζωή του, φροντίζει αμέσως να αλλάξει το ντύσιμό του προς το καλύτερο. Έτσι εκφράζει τη διάθεσή του για αλλαγή και βελτίωση του εαυτού του. Εξάλλου, όταν κάποιος είναι ωραία ντυμένος, νιώθει ένα αίσθημα αυτοπεποίθησης που αντανακλάται στη συμπεριφορά του. Επίσης, τα χρώματα που διαλέγει ο άνθρωπος για το ντύσιμό του όχι μόνο αποκαλύπτουν την προσωπικότητά του, αλλά και επιδρούν στη διάθεσή του.

Εκτός από αυτά η ενδυμασία **μπορεί να δηλώνει την κοινωνική τάξη** ενός ανθρώπου και το ρόλο του μέσα σ' αυτήν (π.χ. οι ειδικές βασιλικές ενδυμασίες), κάτι που συνέβαινε ιδιαίτερα στο παρελθόν. Σε πολλές κοινωνίες υπήρχαν, μάλιστα, νόμοι που απαγόρευαν στις κατώτερες τάξεις να χρησιμοποιούν ορισμένα χρώματα και πολυτελή υφάσματα.

Η ενδυμασία, επίσης, φανερώνει συχνά **το φύλο του ανθρώπου**. Για παράδειγμα, στο δυτικό πολιτισμό το φόρεμα αποτελούσε το χαρακτηριστικό γυναικείο ρούχο και το παντελόνι το αντίστοιχο αντρικό. Η ενδυμασία μπορεί, επίσης, να δείχνει **την ηλικία**, όπως, π.χ., παλαιότερα, τα κοντά παντελόνια τα οποία φορούσαν μόνο τα μικρά αγόρια. Άλλοτε, πάλι, δείχνει την **οικογενειακή κατάσταση**. Έτσι, στο παρελθόν, σε διάφορες κοινωνίες οι παντρεμένες γυναίκες κάλυπταν τα μαλλιά τους με μαντίλι, ενώ οι ανύπαντρες κυκλοφορούσαν με το κεφάλι ακάλυπτο. Σε ορισμένες περιπτώσεις τα ρούχα φανερώνουν το **επάγγελμα** ενός ατόμου, όπως συμβαίνει, π.χ., με τις άσπρες μπλούζες των γιατρών και τις στολές των νοσηλευτριών με το χαρακτηριστικό καπέλο **(εικ. 3)**. Άλλες φορές

Εικ. 3. Η ενδυμασία μπορεί να φανερώνει το επάγγελμα (γιατρός και νοσηλεύτρια)

η ενδυμασία δηλώνει **την εθνικότητα** (π.χ. οι χαρακτηριστικές εθνικές ενδυμασίες) **(εικ. 4)**, τη **θρησκεία** (π.χ. το μαντίλι που συχνά καλύπτει το πρόσωπο των μουσουλμάνων γυναικών) ή την **ιδεολογία** του ανθρώπου (π.χ. το ντύσιμο των χίπις). Η ενδυμασία χρησιμεύει, επίσης, ως μέσον για την **προσέλκυση του άλλου φύλου**.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η ενδυμασία έχει και **οικονομική σημασία**. Στο παρελθόν, η κατασκευή της αποτελούσε

σημαντική οικοτεχνία και βιοτεχνία και τα ρούχα χρησίμευαν ως αντικείμενα για εμπορικές συναλλαγές. Στην εποχή μας ο κλάδος του ενδύματος αποτελεί έναν πολύ ζωτικό τομέα της οικονομίας με τον οποίο ασχολούνται διάφορα επαγγέλματα, βιομηχανίες και βιοτεχνίες, οίκοι μόδας, σχολές και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.

Η ενδυμασία αποτελεί, επίσης, ένα είδος τέχνης. Συγκεκριμένα, ανήκει στις λεγόμενες εφαρμοσμένες τέχνες, όπως είναι η κεραμική, η επιπλοποιία κ.ά., που παράγουν αντικείμενα που έχουν πρακτική εφαρμογή στην καθημερινή ζωή. Κάθε άνθρωπος με το ντύσιμό του δεν εκφράζει μόνο την προσωπική του αισθητική, αλλά, συγχρόνως, την αισθητική της εποχής του. Έτσι, η ενδυμασία κάθε ιστορικής περιόδου παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά με τις άλλες τέχνες που άνησαν την ίδια εποχή.

Από τον 20ό αιώνα η σχέση ενδυμασίας και τέχνης έγινε πιο στενή, μια και διάφοροι σχεδιαστές ενδυμάτων εμπνεύστηκαν συχνά από τεχνοτροπίες και έργα τέχνης είτε της εποχής τους είτε περασμένων εποχών (εικ. 5). Θα πρέπει, εξάλλου, να σημειωθεί η ύπαρξη και μιας ξεχωριστής κατηγορίας ενδυμάτων, που είναι τα **θεατρικά κοστούμια**, τα οποία συνδέονται ιδιαίτερα με την τέχνη.

Η ενδυμασία αποτελεί, λοιπόν, ένα είδος κώδικα επικοινωνίας. Είναι μια σιωπηλή «γλώσσα» που φανερώνει πολλά όχι μόνο για το άτομο που τη φοράει αλλά και για το κοινωνικό σύνολο και το πολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο το άτομο αυτό ζει. Είναι, συγχρόνως, ένας σημαντικός τομέας της οικονομίας και μια μορφή καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Εικ. 4. Η ενδυμασία μπορεί να φανερώσει την εθνικότητα (Ινδία)

Εικ. 5. Δημιουργία του σχεδιαστή Γιάννη Τσεκλένη εμπνευσμένη από αρχαία ελληνικά αγγεία (1987)

2. Οι πρώτες ενδυμασίες

Εικ. 6. Περιδέραιο Παλαιολιθικής Εποχής

Εικ. 7. Γυναικείο κεφάλι Παλαιολιθικής Εποχής με δίχτυ στα μαλλιά

Στην Παλαιολιθική Εποχή (περίπου 2.000.000-9/8000 π.Χ.) οι άνθρωποι ζούσαν νομαδική ζωή κυνηγώντας ζώα και συλλέγοντας καρπούς. Συνήθιζαν να αλείφουν το σώμα τους με λίπος, για να προστατευθούν από το κρύο, τον ήλιο ή τα έντομα. Επίσης, διακοσμούσαν το δέρμα τους με σχέδια, χρώματα και τατουάζ. Εκτός από αυτά κάλυπταν το σώμα τους, χρησιμοποιώντας είτε φυτικά υλικά (φύλλα, φλούδες δέντρων και χόρτα) είτε ζωικά (γούνες, δέρματα, κόκαλα και φτερά). Φορούσαν, επίσης, μάσκες, φυλαχτά και κοσμήματα από κοχύλια, πέτρες, δόντια και κόκαλα ζώων (εικ. 6).

Από τα πιο σημαντικά επιτεύγματα των ανθρώπων αυτών ήταν: η τεχνική της κατεργασίας των δερμάτων και η δημιουργία των πρώτων μορφών ραπτικής και πλεκτικής. Τα δέρματα, μετά από ειδική επεξεργασία, γίνονταν μαλακά. Στη συνέχεια, οι άνθρωποι ένωναν τα κομμάτια τους, ράβοντάς τα με κοκάλινες βελόνες και κλωστές από φυτικές ίνες. Τα πρώτα αυτά ρούχα θα πρέπει να έμοιαζαν με αυτά που φοράνε ακόμα σήμερα οι Εσκιμώοι.

Η πλεκτική γινόταν με ίνες φυτών ή κομμάτια δερματος με τα οποία κατασκεύαζαν σκιοινιά, δίχτυα για το κυνήγι και το ψάρεμα και δίχτυα (φιλέδες) για τα μαλλιά (εικ. 7).

Στα τέλη της Παλαιολιθικής Εποχής είχαν πια διαμορφωθεί τα κύρια είδη ρούχων: το δίχτυ και ο γούνινος σκούφος για το κεφάλι, το φόρεμα, η ποδιά, η φούστα, τα παντελόνια και τα πανωφόρια (κάπες) για το σώμα. Χαρακτηριστικά είναι τα ρούχα με τα οποία είναι ντυμένες οι μορφές που εικονίζονται σε βραχογραφίες στην Ισπανία, όπου βλέπουμε να φορούν γούνινες φούστες, με την ουρά του ζώου στο τελείωμα, και γούνινα παντελόνια (εικ. 8).

Στη Νεολιθική Εποχή (περίπου 9/8000-3000 π.Χ.) που ακολούθησε, άρχισε η καλλιέργεια της γης και η εξημέρωση ζώων και ιδρύθηκαν οι πρώτοι μόνιμοι οικισμοί. Τότε

δημιουργήθηκε η τέχνη της υφαντικής, η οποία ξεκίνησε από τα σκοινιά και τα δίχτυα που οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής είχαν αρχίσει να κατασκευάζουν.

Η υφαντική εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη Μεσοποταμία, όπου ξεκίνησε η καλλιέργεια του λιναριού, της πρώτης υφαντικής ίνας. Αργότερα άρχισε να χρησιμοποιείται και το μαλλί ως υφαντική ίνα. Οι ίνες υφαίνονταν σε λεπτές λωρίδες υφάσματος και μετά ράβονταν μεταξύ τους χωρίς να κοπούν. Βασικό εργαλείο της υφαντικής ήταν ο χειροκίνητος αργαλειός. Ο τρόπος ύφανσης έχει παραμείνει από τότε ουσιαστικά ο ίδιος: ανάμεσα στις κάθετες κλωστές, τα στημόνια, περνά οριζόντια ένα κινητό νήμα, το υφάδι.

Τα υφάσματα τυλίγονταν γύρω από το σώμα και στερεώνονταν πάνω του με διάφορους τρόπους ή ράβονταν. Άλλες φορές δεν ήταν διακοσμημένα, άλλες, όμως, στολίζονταν με διάφορα υφαντικά σχέδια, που μερικές φορές ήταν περίπλοκα. Αυτό δείχνει, για παράδειγμα, ένα ειδώλιο από το Σέσκλο της Μαγνησίας με πυκνή διακόσμηση στο σώμα, που παριστάνει, προφανώς, ρούχα με περίπλοκα υφαντικά σχέδια (εικ. 9).

Τα ρούχα συμπλήρωναν διάφορα εξαρτήματα, όπως οι κοκάλινες περόνες, που τα συγκρατούσαν πάνω στο σώμα, καθώς και τα κοσμήματα. Συνηθίζονταν, επίσης, όπου το κλίμα ήταν ψυχρό, οι σκούφοι και τα δερμάτινα σανδάλια.

Εικ. 8. «Ο χορός των γυναικών», Βραχογραφία, Ισπανία (Παλαιολιθική Εποχή)

Εικ. 9. Νεολιθικό ειδώλιο από το Σέσκλο Μαγνησίας

3. Βασικά είδη ένδυσης

Παρατηρώντας την εξέλιξη του ενδύματος στη διάρκεια των αιώνων, έχει διαπιστωθεί ότι δημιουργήθηκαν τέσσερα βασικά είδη ενδυμάτων:

Εικ. 10. Πτυχωτά ενδύματα: Χιτώνας και ιμάτιο (Άγαλμα της Θέμιδος, 3ος αι. π.Χ.)

Εικ. 12. Περαστό πανωφόρι [Γ. βαν Άικ, Ο Τζ. Αρνολφίνι (Πίνακας, λεπτ.), 15ος αι. μ.Χ.].

Εικ. 11. Ραμμένο ένδυμα: χιτώνας με μανίκια [Τοιχογραφία (λεπτ.). Μονή Πρωτάτου. Άγιο Όρος, 14ος αι. μ.Χ.]

α. Το πτυχωτό ένδυμα που αποτελείται από ύφασμα τυλιγμένο γύρω από το σώμα με διάφορους τρόπους, όπως ήταν π.χ. ο αρχαίος ελληνικός χιτώνας και το ιμάτιο, που φοριόταν πάνω από αυτόν (εικ. 10).

β. Το ραμμένο ένδυμα που κατασκευάζεται από ύφασμα κομμένο και ραμμένο σε διάφορα κομμάτια και σχηματίζει μανίκια. Ανάλογο παράδειγμα είναι ο χιτώνας με μανίκια, που φοριόταν ως καθημερινή φορεσιά από τους απλούς ανθρώπους στο Βυζάντιο (εικ. 11).

γ. Το «περαστό» ένδυμα που αποτελείται από ένα ύφασμα με άνοιγμα στη μέση κατάλληλο για να περνά το κεφάλι. Το ένδυμα αυτό στηρίζεται στους ώμους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν διάφορα πανωφόρια που συνηθίζονταν το Μεσαίωνα (εικ. 12).

δ. Το εφαρμοστό ένδυμα που εφαρμόζει πάνω στο σώμα, όπως, π.χ., το παντελόνι.

Σε γενικές γραμμές, λοιπόν, τα ενδύματα διακρίνονται σε εκείνα που αποτελούνται από ύφασμα που τυλίγεται γύρω από το σώμα με διάφορους τρόπους και σε εκείνα από ύφασμα που κόβεται και ράβεται. Τα δεύτερα είναι πιο εφαρμοστά και, έτσι, προσφέρουν περισσότερη ζεστασιά στο σώμα. Για το λόγο αυτό τα προτιμούσαν οι άνθρωποι που ζούσαν σε πιο ψυχρά κλίματα. Τα πρώτα, αντίθετα, συνηθίζονταν στα πιο ζεστά μέρη.

Οι βασικές διαφορές ανάμεσα στα ρούχα καθορίστηκαν, επομένως, από το κλίμα. Στη διαμόρφωση της ενδυμασίας, ωστόσο, έπαιζαν ρόλο και άλλοι παράγοντες. Οι πιο σημαντικοί από αυτούς είναι: οι διαθέσιμες πρώτες ύλες,

τα ιστορικά γεγονότα, οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, οι εμπορικές επαφές μεταξύ των λαών, η τέχνη και, γενικότερα, τα πολιτισμικά ρεύματα, η θρησκεία, καθώς και η ανάπτυξη της τεχνολογίας, όπως, π.χ., η εφεύρεση του μηχανοκίνητου αργαλειού και της ραπτομηχανής το 19ο αιώνα που συντέλεσαν στη μαζική παραγωγή της ενδυμασίας. Τέλος, σήμερα, στη διαμόρφωση της ενδυμασίας επιδρούν, κυρίως, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, οι οίκοι μόδας και τα πρότυπα που δημιουργούνται από τον κόσμο του θεάματος, του τραγουδιού και της μόδας.

4. Ιστορική εξέλιξη της ενδυμασίας

Η πορεία της εξέλιξης της ενδυμασίας ακολουθεί την πορεία του ανθρώπου στο χώρο και στο χρόνο (βλέπε Πίνακα σελ. 19). Ξεκινά από την **Παλαιολιθική Εποχή**, όταν οι άνθρωποι άρχισαν να βάζουν το πρόσωπο και το σώμα τους και να ντύνονται με δέρματα ζώων και φύλλα από δέντρα, ενώ στη **Νεολιθική** άρχισαν να κατασκευάζουν τα πρώτα υφάσματα.

Στη συνέχεια, η ενδυμασία διαμορφώθηκε πιο ολοκληρωμένα στους πρώτους πολιτισμούς που αναπτύχθηκαν στη Μέση Ανατολή. Στη **Μεσοποταμία** (4η χιλιετία- 4ος αιώνας π.Χ.) η ενδυμασία αντανakλούσε τον αυτοκρατορικό χαρακτήρα και τη μεγαλοπρέπεια της τέχνης της περιοχής. Δημιουργούσε ένα εντυπωσιακό αποτέλεσμα με τα πλούσια, κυρίως μάλλινα, πολύχρωμα υφάσματα, τα σάλια με κρόσσια και τα κοσμήματα.

Στην **Αίγυπτο** (4η χιλιετία-11ος αιώνας π.Χ.) το θερμό κλίμα και η τέχνη με το μνημειακό και θρησκευτικό χαρακτήρα της επηρέασαν την ενδυμασία. Τα ρούχα ήταν από λινάρι, για να είναι δροσερά, και αποκάλυπταν το σώμα τονίζοντας τις γραμμές του. Κύριο ρούχο ήταν ένα κομμάτι ύφασμα που τυλιγόταν γύρω από το σώμα, μικρότερο για τους άντρες και μεγαλύτερο για τις γυναίκες (**εικ. 13**).

Η επόμενη φάση εξέλιξης της ιστορίας της ενδυμασίας τοποθετείται στον ελληνικό χώρο. Στο χώρο αυτό άνθησαν στους προϊστορικούς

Εικ. 13. Αιγυπτιακές ενδυμασίες (Τοιχογραφία από τον τάφο του Νέμπαμον, 14ος αι. π.Χ.)

Εικ. 14. Μινωική αντρική ενδυμασία (Χρυσό κύπελλο από το Βαφειό, 16ος αι. π.Χ.)

χρόνους οι λεγόμενοι **πολιτισμοί του Αιγαίου** (4η χιλιετία-12ος αιώνας π.Χ.), ο Κυκλαδικός, ο Μινωικός και ο Μυκηναϊκός. Η ενδυμασία που διαμορφώθηκε είχε κοινά στοιχεία με αυτή των λαών της Ανατολής. Αντανακλούσε, όμως, μια κοινωνία διαφορετική και μια τέχνη που αγαπούσε την αναπαράσταση της φύσης. Τα ρούχα αποκάλυπταν το σώμα, είχαν έντονα χρώματα και περίπλοκα σχέδια. Κύρια ενδύματα ήταν ένα κοντό κάλυμμα της περιφέρειας για τους άντρες (**εικ. 14**) και μια φούστα από κρόσσια για τις γυναίκες.

Στους ιστορικούς χρόνους (11ος-1ος αιώνας π.Χ.) η **αρχαία ελληνική ενδυμασία** αποτελούνταν από υφάσματα που τα τύλιγαν με διάφορους τρόπους γύρω από το σώμα σχηματίζοντας

πτυχώσεις. Τα κυριότερα ήταν ο χιτώνας που φοριόταν κατάσαρκα και το ιμάτιο που χρησίμευε σαν πανωφόρι (**εικ. 10**). Ήταν ρούχα απλά και λειτουργικά, σύμφωνα με το πνεύμα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού.

Οι Ρωμαίοι (8ος αιώνας π.Χ.-5ος αιώνας μ.Χ.) επηρεάστηκαν και ενδυματολογικά από τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Έτσι, τα ρούχα και τα συμπληρώματά τους ήταν παρόμοια με τα ελληνικά.

Στο Βυζάντιο (4ος-15ος αιώνας μ.Χ.) η ενδυμασία διατήρησε ορισμένα στοιχεία από την ελληνορωμαϊκή παράδοση, αλλά δέχθηκε και επιδράσεις από τις ενδυμασίες της Ανατολής, καθώς και από τη χριστιανική θρησκεία. Η βυζαντινή ενδυμασία χαρακτηριζόταν από επισημότητα και μεγαλοπρέπεια (**εικ. 15**).

Την ίδια εποχή **στη Δυτική Ευρώπη** διαμορφώθηκε η **μεσαιωνική ενδυμασία** (**εικ. 16**). Συνδύαζε στοιχεία από την ελληνορωμαϊκή με άλλα που ήταν δανεισμένα από την ενδυμασία των γερμανικών φύλων, τα οποία είχαν κατακτήσει τη Δύση. Από τότε άρχισαν να καθιερώνονται ως κύρια ρούχα το φόρεμα για τις γυναίκες και τα παντελόνια για τους άντρες. Η ενδυμασία αυτή έκανε το σώμα να φαίνεται ψηλό και λεπτό. Η τάση για ύψος χαρακτηρίζει και την τέχνη της εποχής.

Στην Αναγέννηση (15ος-16ος αιώνας μ.Χ.) νέα ακριβά υφάσματα και πολύτιμα υλικά από την Ανατολή και από τις αποικίες στην Αμερική χρησιμοποιούνται στην ενδυμασία. Δημιουργούνται ρούχα ογκώδη, πολυτελή και εντυπωσιακά (**εικ. 17**).

Στο 17ο αιώνα η ενδυμασία επηρεάστηκε κυρίως από τη γαλλική μόδα. Αντανακλώντας την πολυτελή ζωή της βασιλικής Αυλής της χώρας και εκφράζοντας την τέχνη του

Εικ. 15. Βυζαντινή ενδυμασία (Δέηση - Ο Χριστός, Π. Καθολικό Μ. Μετεώρου, Τοιχογραφία, 15ος μ.Χ)

Εικ. 16. Μεσαιωνικές ενδυμασίες (Αδελφοί Λίμπουργκ, Οι πολύ πλούσιες ώρες του δούκα του Μπερί, Μικρογραφία, 15ος αι. μ.Χ.)

Εικ. 17. Αναγεννησιακή ενδυμασία (Ζ. Κλονέ, Φραγκίσκος ο Α', Πίνακας, 16ος αι. μ.Χ.)

Εικ. 18. Νεοκλασική ενδυμασία (Φρ. Γκεράρ, Η κυρία Ρεκαμιέ, Πίνακας, 18ος αι. μ.Χ.)

Μπαρόκ, που χαρακτηριζόταν από μεγαλοπρέπεια και λάμψη, δημιούργησε ρούχα εξεζητημένα και πολυτελή.

Στο 18ο αιώνα η ενδυμασία σε συμφωνία με το ανάλαφρο και χαριτωμένο ύφος της τέχνης του Ροκοκό χαρακτηρίζεται από κομψότητα, χάρη, απαλά χρώματα αλλά και εκκεντρικότητα. Στα τέλη του αιώνα, όμως, η ενδυμασία επηρεάζεται από το κίνημα του Νεοκλασικισμού και τα ρούχα θυμίζουν τα αρχαία ελληνικά (εικ. 18).

Στο 19ο αιώνα οι άντρες χρησιμοποιούν το αγγλικό κοστούμι, που παρέμεινε στο εξής με μικρές αλλαγές η κύρια ενδυμασία τους. Παράλληλα, επιδιώκοντας να δημιουργούν

Εικ. 19. Ενδυμασίες του 19ου αιώνα (Α. Τουλούζ-Λοτρέκ, Το Μουλέν Ρουζ, Πίνακας)

για τον εαυτό τους μια σοβαρή εικόνα, ντύνονται με σκούρα, αυστηρά ρούχα. Οι γυναίκες είναι ντυμένες, επίσης, με σοβαρότητα και θέλουν να δημιουργούν μια ρομαντική εικόνα για αυτές, επηρεασμένες από το αυστηρό πνεύμα της βικτοριανής εποχής και το πολιτισμικό κίνημα του Ρομαντισμού (εικ. 19).

Εικ. 20. Γυναικείες ενδυμασίες του 20ού αιώνα (Δεκαετία του 1920)

Στον 20ό αιώνα σημειώθηκε μεγάλη αλλαγή στην ενδυμασία. Η εξέλιξη της τεχνολογίας, οι κοινωνικές αλλαγές και ο καταναλωτικός τρόπος ζωής δημιούργησαν έναν πιο απλό τρόπο ντυσίματος και συχνές αλλαγές της μόδας. Την ενδυμασία επηρέασε και η λιτότητα της μοντέρνας τέχνης. Οι γυναίκες υιοθετούν στοιχεία της αντρικής ενδυμασίας, κόβουν κοντά τα μαλλιά τους και κονταίνουν τις φούστες τους σαν ένδειξη του νέου κοινωνικού τους ρόλου (εικ. 20). Οι άντρες τολμούν ένα πιο άνετο και χαρούμενο ντύσιμο.

Συνοψίζοντας, διαπιστώνουμε ότι η ενδυμασία αρχικά ήταν απλή, αλλά στην πορεία εξελίχθηκε σε σύνθετη και πολυτελή. Βέβαια, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι η εξέλιξη αυτή αφορούσε μόνο τις ανώτερες τάξεις, ενώ οι άνθρωποι του λαού εξακολουθούσαν να ντύνονται πολύ πιο απλά. Τον 20ό αιώνα, όμως, με βάση τις νέες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν, η ενδυμασία έγινε πάλι απλή και λειτουργική για όλους.

Πίνακας: Ιστορική εξέλιξη της ενδυμασίας

I. Αρχαίοι Χρόνοι			
Εποχή του Λίθου	Πρώτοι Πολιτισμοί	Αρχαία Ελλάδα	Ρώμη
Α. Παλαιολιθική Εποχή (2.000.000-9/8000 π.Χ.): Πρώτα ενδύματα, από δέρματα και φύλλα δέντρων Β. Νεολιθική Εποχή (9/8000-3000 π.Χ.): Αρχή υφαντικής	Α. Μεσοποταμία (4η χιλιετία-4ος αιώνας π.Χ.): Ρούχα από κρόσσια Β. Αίγυπτος (4η χιλιετία -11ος αιώνας π.Χ.): Ύφασμα που τυλίγεται γύρω από το σώμα	Α. Προϊστορικοί χρόνοι (4η χιλιετία-12ος αιώνας π.Χ.): Κοντό ύφασμα γύρω από την περιφέρεια (άντρες) - φούστα από κρόσσια (γυναίκες) Β. Ιστορικοί χρόνοι (11ος-1ος αιώνας π.Χ.): Χιτώνας και ιμάτιο (τυλίγονται γύρω από το σώμα)	(8ος αιώνας π.Χ.-5ος αιώνας μ.Χ.) Ρούχα παρόμοια με τα ελληνικά

II. Μέσοι Χρόνοι	
Βυζάντιο (4ος-15ος αι. μ.Χ.)	Μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη (5ος-15ος αι. μ.Χ.)
Συνδυασμός στοιχείων της ελληνορωμαϊκής ενδυμασίας με την ενδυμασία της Ανατολής	Συνδυασμός στοιχείων της ελληνορωμαϊκής ενδυμασίας με την ενδυμασία των γερμανικών φύλων. Φόρεμα (γυναίκες) - παντελόνια (άντρες)

III. Νεότεροι Χρόνοι				
Αναγέννηση (15ος-16ος αιώνας)	17ος αιώνας	18ος αιώνας	19ος αιώνας	20ός αιώνας
Ρούχα ογκώδη, πολυτελή και εντυπωσιακά	Ρούχα πολυτελή και εξζητημένα	Α. Ρούχα κομψά και χαριτωμένα. Εκκεντρικότητες Β. Αναβίωση αρχαίου ελληνικού στιλ	Σοβαρότητα - Ρομαντισμός	Ρούχα πιο απλά και λειτουργικά. Συχνές αλλαγές της μόδας

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η ενδυμασία περιλαμβάνει:

- Τα ρούχα
- Τα αξεσουάρ
- Το μακιγιάζ και το χτένισμα
- Τα αίτια δημιουργίας της ενδυμασίας είναι:
 - Στολισμός του σώματος
 - Προστασία από τα κακά πνεύματα
 - Προστασία από τις κλιματολογικές αλλαγές (κρύο, ζέστη, κ.ά.)
 - Δήλωση της κοινωνικής θέσης
 - Ικανοποίηση του αισθήματος της ντροπής
- Η λειτουργία της ενδυμασίας είναι:
 - Βιολογική
 - Ψυχολογική
 - Κοινωνική
 - Οικονομική
 - Αισθητική
- Τα βασικά είδη ένδυσης είναι:
 - Το πτυχωτό ένδυμα
 - Το ραμμένο ένδυμα
 - Το «περαστό» ένδυμα
 - Το εφαρμοστό ένδυμα
- Οι παράγοντες που παίζουν ρόλο στη διαμόρφωση της ενδυμασίας είναι:
 - Το κλίμα
 - Οι διαθέσιμες πρώτες ύλες
 - Τα ιστορικά γεγονότα
 - Οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες
 - Οι εμπορικές επαφές μεταξύ των λαών
 - Η τέχνη
 - Η θρησκεία
 - Η ανάπτυξη της τεχνολογίας
 - Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, οι οίκοι μόδας, τα πρότυπα από το χώρο του θεάματος, του τραγουδιού και της μόδας
- Η ιστορική εξέλιξη της ενδυμασίας είναι η εξής:
 - Ενδυμασία των αρχαίων χρόνων (δέρματα-φύλλα, κρόσσια, χιτώνες)
 - Ενδυμασία των μέσων χρόνων (χιτώνες, φορέματα, παντελόνια)
 - Ενδυμασία των νεοτέρων χρόνων (φορέματα, παντελόνια)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Α' Ομάδα

Να απαντηθούν οι παρακάτω ερωτήσεις:

1. Τι είναι ενδυμασία; (Βλέπε ενότητα 1.)
2. Σε ποιους λόγους οφείλεται η δημιουργία της ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 1.)
3. Ποια είναι τα υλικά κατασκευής της ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 1.)
4. Ποια είναι η λειτουργία της ενδυμασίας στη ζωή του ανθρώπου; Να αναφερθούν παραδείγματα. (Βλέπε ενότητα 1.)
5. Ποια ήταν τα πρώτα ενδύματα; (Βλέπε ενότητα 2.)
6. Πότε και πώς ξεκίνησε η τέχνη της υφαντικής; (Βλέπε ενότητα 2.)
7. Σε ποιες κατηγορίες διακρίνονται τα βασικά είδη ένδυσης; (Βλέπε ενότητα 3.)
8. Ποιοι παράγοντες καθορίζουν τη διαμόρφωση της ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 3.)
9. Ποια είναι τα κύρια στάδια της ιστορικής εξέλιξης της ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 4.)
10. Γιατί η ενδυμασία αντανακλά τον πολιτισμό κάθε εποχής; (Βλέπε ενότητες 1,4.)
11. Γιατί η ενδυμασία μπορεί να αποτελέσει καλλιτεχνική δημιουργία; (Βλέπε ενότητες 1, 4.)
12. Με ποιους τρόπους μπορεί να επηρεάσει η ενδυμασία τη διάθεση ενός ανθρώπου; Να αναφερθούν παραδείγματα (Βλέπε ενότητα 1.)
13. Πώς έχουν επιδράσει η τεχνολογική εξέλιξη και ο σύγχρονος τρόπος ζωής στη διαμόρφωση της ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 4.)
14. Γιατί η ενδυμασία αποτελεί ένα είδος κώδικα επικοινωνίας; (Βλέπε ενότητα 1.)
15. Με ποια χρώματα προτιμάτε να ντύνεστε και γιατί;

Β' Ομάδα:

Να σημειωθεί με κύκλο η απάντηση που αντιστοιχεί σε κάθε πρόταση:

1. Πρωταρχικός λόγος δημιουργίας της ενδυμασίας ήταν:
 - α. η επιθυμία του ανθρώπου να προστατέψει το σώμα του από το κρύο
 - β. ο στολισμός του σώματος
 - γ. η δήλωση της κοινωνικής θέσης
2. Οι αρχαίοι Έλληνες φορούσαν ρούχα:
 - α. πολυτελή
 - β. απλά
 - γ. μεγαλοπρεπή

3. Η τέχνη της υφαντικής ξεκίνησε στην:

- α. Παλαιολιθική Εποχή
- β. Μεσοποταμία
- γ. Νεολιθική Εποχή

4. Η πρώτη υφαντική ίνα ήταν:

- α. το λινάρι
- β. το μαλλί
- γ. το μετάξι

Γ' Ομάδα

1. Πρόταση: Να γίνουν σύντομες εργασίες με θέμα την πορεία της εξέλιξης της ενδυμασίας σε σχέση με την εξέλιξη της τεχνολογίας.

Οδηγίες: Οι μαθητές/μαθήτριες θα χωριστούν σε ομάδες και καθεμία θα αναλάβει μία ιστορική περίοδο (βλέπε ενότητες 2, 4). Θα αναζητήσουν στοιχεία όχι μόνο στο παρόν βιβλίο και στη βιβλιογραφία του αλλά και σε βιβλία άλλων μαθημάτων (σύνδεση με τα μαθήματα της Ιστορίας, της Τεχνολογίας, της Χημείας και της Οικιακής Οικονομίας που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο, καθώς και με τα μαθήματα Στοιχεία Κλωστοϋφαντουργίας και Τεχνολογίας Υφάσματος που διδάσκονται στην ίδια τάξη). Η εξέλιξη της ενδυμασίας κάθε εποχής θα εντάσσεται συνοπτικά στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής και θα συνδέεται με την αντίστοιχη εξέλιξη της τεχνολογίας.

[Παράδειγμα: Παλαιολιθική εποχή: Ιστορικό πλαίσιο - Τεχνολογία (π.χ. η κοκάλινη βελόνα και η σημασία της στην κατασκευή και στη μορφή των ενδυμάτων). Νεολιθική εποχή: Ιστορικό πλαίσιο - Τεχνολογία (π.χ. ο αργαλειός και η σημασία του στην κατασκευή και στη μορφή των ενδυμάτων)].

Οι εργασίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια στην τάξη και θα ακολουθήσει συζήτηση.

2. Πρόταση: Οι μαθητές/μαθήτριες να κατασκευάσουν έναν πίνακα με τα κύρια στάδια της ιστορικής εξέλιξης της ενδυμασίας (βλέπε ενότητα 4). Σε κάθε εποχή θα παρουσιάζεται μια εικόνα με χαρακτηριστική ενδυμασία και δίπλα της μια άλλη με ένα σύγχρονο της έργο τέχνης.

Οδηγίες: Ο πίνακας αυτός μπορεί να γίνει και με τη βοήθεια ηλεκτρονικού υπολογιστή (σύνδεση με το μάθημα Εφαρμογές Ηλεκτρονικών Υπολογιστών Ι που διδάσκεται στην ίδια τάξη). Ως εικόνες με ενδυμασίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν είτε οι εικόνες που υπάρχουν στο παρόν βιβλίο είτε άλλες που θα επιλέξουν οι μαθητές/μαθήτριες από τη σχετική βιβλιογραφία. Οι εικόνες με τα έργα τέχνης θα προέρχονται από βιβλία Ιστορίας

(σύνδεση με το μάθημα της Ιστορίας που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο) ή ειδικά βιβλία Ιστορίας της Τέχνης (βλέπε βιβλιογραφία του παρόντος βιβλίου, σύνδεση με το μάθημα των Εικαστικών που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο).

Ο πίνακας θα αναρτηθεί στη συνέχεια μέσα στην τάξη και θα διευκολύνει την κατανόηση της ιστορικής εξέλιξης της ενδυμασίας σε σχέση και με την εξέλιξη της τέχνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο: ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ

1.1. Μεσοποταμία

Στην εύφορη γη της Μεσοποταμίας, που βρίσκεται ανάμεσα στους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη, άνθησε ο παλαιότερος πολιτισμός στη γη, ο πολιτισμός των Σουμερίων (3500-2300 π.Χ.) (εικ. 1.1). Οι Σουμεριοί δημιούργησαν τα πρώτα συστήματα γραφής και αρίθμησης. Αργότερα υποτάχθηκαν στους Ακκαδίους. Όμως, μετά τη διάλυση του κράτους των τελευταίων, οι Σουμεριοί απέκτησαν ξανά την ανεξαρτησία τους (Νεο-Σουμεριοί). Στη συνέχεια, ήρθαν άλλοι εισβολείς, οι Βαβυλώνιοι, που ίδρυσαν μια ισχυρή αυτοκρατορία και δημιούργησαν την πρώτη νομοθεσία.

Εικ. 1.1. Χάρτης της Μεσοποταμίας

Όταν και το κράτος των Βαβυλωνίων διαλύθηκε, ακολούθησε μια περίοδος αναρχίας μέχρι την υποταγή της περιοχής (μετά το 1000 π.Χ.) στους Ασσυρίους, λαό από τη βόρεια Μεσοποταμία. Οι **Ασσύριοι** ίδρυσαν μια μεγάλη και καλά οργανωμένη αυτοκρατορία. Το 612 π.Χ., όμως, η αυτοκρατορία τους καταλύθηκε από τους **Χαλδαίους** ή **Νεο-Βαβυλώνιους**. Αυτοί ξανάχτισαν τη Βαβυλώνα και την έκαναν και πάλι κέντρο του πολιτισμού της Μεσοποταμίας, μέχρι την κατάληψή της από τους **Πέρσες** το 539 π.Χ. Οι τελευταίοι κυριάρχησαν στην περιοχή μέχρι το 330 π.Χ., που η αυτοκρατορία τους διαλύθηκε από το Μέγα Αλέξανδρο.

Σε γενικές γραμμές, ωστόσο, οι λαοί που κατέκτησαν τη Μεσοποταμία σεβάστηκαν τον πολιτισμό των προηγούμενων που ζούσαν εκεί και υιοθέτησαν πολλά στοιχεία από την παράδοσή τους.

Η μεσοποταμιακή τέχνη έχει θρησκευτικό-αυτοκρατορικό χαρακτήρα, γιατί έχει ως στόχο να εξυπηρετήσει τη θρησκεία και την εξουσία. Χαρακτηρίζεται από μεγαλοπρέπεια, πολυτέλεια και διακοσμητικότητα. Από τα πιο σημαντικά αρχιτεκτονικά μνημεία της Μεσοποταμίας ήταν οι πύργοι-ναοί, τα λεγόμενα *ζιγκουράτ*. Αποτελούνταν από πολλά επίπεδα χτισμένα το ένα πάνω στο άλλο, που όσο ανέβαιναν στένευαν και σχημάτιζαν έναν ψηλό πύργο με μορφή κλιμακωτής πυραμίδας. Στην κορυφή του πύργου βρισκόταν ο ναός. Μεγαλόπρεπα ήταν και τα βασιλικά παλάτια.

Από τα έργα γλυπτικής ξεχωρίζουν ιδιαίτερα τα ανάγλυφα που διακοσμούσαν τα παλάτια με θέματα θρησκευτικά, μυθολογικά, αυτοκρατορικά ή συμβολικά. Ένα από τα πιο συνηθισμένα θέματα είναι το κυνήγι λιονταριών από τον αυτοκράτορα. Μεγάλη υπήρξε, επίσης, η ανάπτυξη της τέχνης της σφραγιδογλυφίας. Στους σφραγιδόλιθους παριστάνεται συχνά η συμβολική πάλη ενός ήρωα με θηρία. Η ζωγραφική των λαών της Μεσοποταμίας δεν είναι πολύ γνωστή, γιατί σώζονται λίγα μόνο έργα. Στις λίγες τοιχογραφίες, πάντως, που έχουν διατηρηθεί μέχρι τις μέρες μας εικονίζονται θέματα ανάλογα μ' αυτά των αναγλύφων.

1.2. Η ενδυμασία των λαών της Μεσοποταμίας (Βλέπε Πίνακα σελ. 35)

1.2.1. Γενικά χαρακτηριστικά

Η ενδυμασία των λαών της Μεσοποταμίας είναι μεγαλοπρεπής, εντυπωσιακή και πλούσια στολισμένη. Αυτό ισχύει, βέβαια, για την ενδυμασία των ανώτερων τάξεων. Οι κατώτερες τάξεις ντύνονταν πολύ απλά. Η ενδυμασία των λαών της Μεσοποταμίας εκφράζει, λοιπόν, μια κοινωνία με αυστηρά διαχωρισμένες τάξεις. Αντανακλά, επίσης, τον κοινωνικό ρόλο των ατόμων, ανάλογα με τη θέση, το φύλο και την ηλικία τους. Η μεσοποταμιακή ενδυμασία βρίσκεται, εξάλλου, σε αρμονία και με την τέχνη της περιοχής, που έχει κι αυτή, όπως αναφέραμε, κοινά χαρακτηριστικά.

Κύρια στοιχεία της μεσοποταμιακής ενδυμασίας ήταν τα κρόσσια, τα ρούχα από τούφες μαλλιού που θύμιζαν προβιές και οι χιτώνες με μανίκια, οι οποίοι έχουν το σχήμα του γράμματος T.

Η μεσοποταμιακή ενδυμασία **επηρέασε** την ενδυμασία διαφόρων γειτονικών λαών, όπως φαίνεται στην περίπτωση τόσο της αιγυπτιακής όσο και της μινωικής φορεσιάς. Είναι αξιοσημείωτο, επίσης, ότι αρκετά στοιχεία της μεσοποταμιακής ενδυμασίας αποδείχτηκαν ιδιαίτερα ανθεκτικά στο πέρασμα του χρόνου και κάποια από αυτά επέζησαν μέχρι και σήμερα, όπως είναι τα κρόσσια και τα σαλβάρια.

1.2.2. Σουμερίοι και Ακκάδιοι

Οι **Σουμερίοι**, που ζούσαν στη νότια Μεσοποταμία, χρησιμοποιούσαν ρούχα τα οποία τύλιγαν γύρω από το σώμα τους από τη μέση και κάτω σαν φούστες. Αρχικά τα έφτιαχναν από προβιά, δηλαδή από δέρμα προβάτου μαζί με το μαλλί. Αργότερα, όμως, άρχισαν να υφαίνουν μάλλινα υφάσματα με κρόσσια που θύμιζαν προβιές. Όταν το άκρο του υφάσματος ήταν αρκετά μακρύ, τότε το άφηναν να πέφτει πάνω από τον έναν ώμο (**εικ. 1.2**). Το ρούχο αυτό, όπως και γενικότερα όσα έμοιαζαν με προβιές, ονομαζόταν **καννάκης**.

Τα ενδύματα στερεώνονταν συχνά στη μέση με φαρδιές ζώνες. Το μήκος τους διέφερε: οι κατώτερες τάξεις και οι στρατιώτες φορούσαν κοντά ρούχα, που διευκόλυναν τις κινήσεις, ενώ οι ανώτερες τάξεις μακριά. Η ενδυμασία των Σουμερίων αντανακλούσε, λοιπόν, τις τάξεις μιας κοινωνίας με αυστηρές διαχωριστικές γραμμές.

Τα ενδύματα των γυναικών ήταν ίδια με τα αντρικά, αλλά τα κοσμήματά τους ήταν πλουσιότερα. Ειδικά, οι σύζυγοι των βασιλιάδων φορούσαν χρυσά κοσμήματα με πολύ λεπτομερή επεξεργασία. Είναι γνωστό, εξάλλου, από τα ευρήματα των αρχαιολόγων ότι οι

Εικ. 1.2. Σουμερίος που φορά ύφασμα από κρόσσια (σκίτσο)

Εικ. 1.3. Ορειγάλκινο κεφάλι του Ακκάδιου βασιλιά Σαργών (24ος-23ος αι. π.Χ.)

όπως και ο πολιτισμός τους γενικότερα. Αυτό δείχνει, για παράδειγμα, η κόμμωση του Σαργών, του πρώτου βασιλιά τους, που ακολουθεί, σε γενικές γραμμές, τη μόδα των Σουμερίων (εικ. 1.3).

1.2.3. Νεο-Σουμερίοι και Βαβυλώνιοι

Την εποχή αυτή η ενδυμασία άρχισε να γίνεται κάπως πιο σύνθετη. Όσον αφορά τους άντρες οι κατώτερες τάξεις φορούσαν είτε ένα είδος φούστας είτε έναν κοντό μονοκόμματο χιτώνα χωρίς μανίκια. Μπορούσαν, όμως, να είναι ντυμένοι και μόνο με ένα ύφασμα

Σουμερίοι είχαν αναπτύξει την τέχνη της χρυσοχοΐας σε μεγάλο βαθμό.

Οι γυναίκες περιποιούνταν ιδιαίτερα την εμφάνισή τους, χρησιμοποιούσαν αρώματα και έβαφαν το πρόσωπό τους. Στους βασιλικούς τάφους της πόλης Ουρ βρέθηκαν πολλά αντικείμενα που χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες για τον καλλωπισμό τους, όπως καθρέφτες και σύνεργα για το βάψιμο των ματιών και την περιποίηση των νυχιών.

Άντρες και γυναίκες χτένιζαν τα μαλλιά τους σε κότσο που τον συγκρατούσαν με ταινία ή δίχτυ, ενώ άλλες φορές τα άφηναν να πέφτουν ελεύθερα στους ώμους. Οι άντρες είτε είχαν μακριές γενειάδες είτε ξύριζαν τα γένια και τα μουστάκια τους. Συχνά ξύριζαν και το κεφάλι τους (εικ. 1.2). Αυτή η συνήθεια, που οφειλόταν σε λόγους υγιεινής, ήταν διαδεδομένη και σε άλλους λαούς που ζούσαν σε θερμά κλίματα όπως οι Αιγύπτιοι. Συνήθως ήταν ξυπόλητοι, αλλά μερικές φορές φορούσαν σανδάλια.

Η ενδυμασία των Ακκαδίων βασιίστηκε σ' εκείνη των Σουμερίων

που κάλυπτε την περιφέρεια. Οι ευγενείς συνήθιζαν να ντύνονται με ένα φαρδύ χιτώνα από ορθογώνιο μάλλινο ύφασμα που τυλιγόταν γύρω από το σώμα και κάλυπτε τον έναν ή και τους δύο ώμους (εικ. 1.4).

Οι άντρες ήταν άλλοτε ξυρισμένοι κι άλλοτε είχαν γένια. Στο κεφάλι φορούσαν ορισμένες φορές χαμηλά εφαρμοστά καπέλα (εικ. 1.4.). Συνήθως ήταν ξυπόλητοι, αλλά μερικές φορές φορούσαν σανδάλια.

Οι γυναίκες σύμφωνα με τη νομοθεσία

των Βαβυλωνίων είχαν αρκετά δικαιώματα και κοινωνικός τους ρόλος ήταν καλύτερος από ό,τι στο παρελθόν. Αρχικά, φορούσαν το κροσσωτό ένδυμα που έμοιαζε με προβιά (*καννάκης*). Προτιμούσαν να ντύνονται με ένα μακρύ χιτώνα, τυλίγοντας το ύφασμα γύρω από το σώμα με διάφορους τρόπους. Συνήθιζαν να χτενίζουν τα μαλλιά τους σε κότσο που τον συγκρατούσαν με δίχτυ. Συνήθως δε φορούσαν παπούτσια. Μόνο οι γυναίκες της ανώτερης τάξης φορούσαν σανδάλια.

Τη γυναικεία εμφάνιση συμπλήρωναν διάφορα **αξεσουάρ** όπως φούντες, βεντάλιες και χτένες. Το πιο διαδεδομένο κόσμημα ήταν ένα χρυσό κολάρο. Οι γυναίκες συνήθιζαν, επίσης, να βάφουν τα μαλλιά και τα νύχια τους με χένα, μια συνήθεια που διατηρείται ακόμα στην Ανατολή. Άντρες και γυναίκες χρησιμοποιούσαν πολύ αρωματικά λάδια για το σώμα τους.

Εικ. 1.4. Νεο-σουμεριακή ενδυμασία: Φαρδύς χιτώνας που τυλίγεται γύρω από το σώμα και καλύπτει τον έναν ώμο (σκίτσο)

1.2.4. Ασσύριοι και Νεο-Βαβυλώνιοι

Οι **Ασσύριοι** έφεραν νέα στοιχεία στη μεσοποταμιακή ενδυμασία. Πρόσθεσαν στα ρούχα περισσότερη διακόσμηση, στολίζοντάς τα με υφαντά και κεντημένα μοτίβα. Παράλληλα, έφεραν και το στενό χιτώνα με μανίκια. Ήταν ένα ζεστό ρούχο, που συνηθιζόταν στις βορειότερες περιοχές, απ' όπου προέρχονταν.

Οι **άντρες** των κατώτερων τάξεων φορούσαν έναν απλό κοντό χιτώνα σε σχήμα T που δενόταν στη μέση με ζώνη. Οι ανώτερες τάξεις προτιμούσαν τους μακριούς χιτώνες, στολισμένους με υφαντά ή κεντητά σχέδια. Από πάνω έριχναν μια μακριά εσάρπα ή ένα πανωφόρι με κρόσσια (**εικ. 1.5**). Το μήκος του χιτώνα εξαρτιόταν, λοιπόν, από την κοινωνική θέση εκείνου που τον φορούσε.

Οι βασιλιάδες φορούσαν, συνήθως, έναν πολύ μακρύ χιτώνα με πλούσια διακόσμηση και μια μακριά κροσσωτή εσάρπα. Κρατούσαν, επίσης, τα βασιλικά τους σύμβολα, όπως φαίνεται από το άγαλμα του βασιλιά Ασουρναζιρπάλ Β' που κρατά σκήπτρο και καμπυλωτό ραβδί (**εικ. 1.5**).

Οι άντρες των ανώτερων τάξεων είχαν μακριά γενειάδα και μακριά **μαλλιά**, που έπεφταν ελεύθερα στους ώμους ή ήταν δεμένα με ταινία γύρω από το μέτωπο. Μαλλιά και γένια ήταν χτενισμένα προσεκτικά σε μικρές μπούκλες. Ιδιαίτερα εντυπωσιακό ήταν το χτένισμα του βασιλιά (**εικ. 1.5**). Η γενειάδα του ήταν πιο μακριά από εκείνες των άλλων. Το μήκος της ενίσχυε και ένα πρόσθετο τεχνητό γένι. Οι κατώτερες τάξεις, αντίθετα, είχαν πιο κοντά μαλλιά και γένια. Και το μήκος, λοιπόν, των μαλλιών και της γενειάδας ήταν σύμβολο κοινωνικής θέσης και εξουσίας.

Οι άντρες κάλυπταν το κεφάλι τους με ενός είδους τουρμπάνι σαν και αυτό που ακόμα φοριέται στην Ανατολή. Άλλο είδος καπέλου που φορούσαν ήταν ένα ψηλό κυλινδρικό καπέλο χωρίς γύρο παρόμοιο με το αραβικό φέσι που φοριέται και σήμερα στη Νοτιοδυτική Ασία και στη Βόρεια Αφρική.

Τα πιο συνηθισμένα **παπούτσια** ήταν τα σανδάλια, ενώ τα κλειστά παπούτσια ήταν σπανιότερα. Οι άντρες φορούσαν, επίσης, κοσμήματα, σκουλαρίκια, βραχιόλια και δαχτυλίδια. Τα διακοσμητικά τους μοτίβα συχνά μοιάζουν με τα σχέδια που στολίζουν τα υφάσματα.

Εικ. 1.5. Ο Ασσύριος βασιλιάς Ασουρναζιρπάλ Β'. Φορά μακρύ χιτώνα σε σχήμα T και εσάρπα με κρόσσια (Άγαλμα, 9ος αι. π.Χ.)

Οι στρατιώτες ήταν ντυμένοι με ένα στενό και κοντό χιτώνα σε σχήμα T και μια φαρδιά ζώνη (εικ. 1.6). Συχνά φορούσαν από πάνω και θώρακα από μεταλλικά ελάσματα που τα έραβαν πάνω σε δέρμα ή σε χοντρό ύφασμα. Οι περικεφαλαίες ήταν εφαρμοστές, με μυτερή άκρη. Τα παπούτσια που συνηθίζονταν ήταν τα σανδάλια, ενώ οι ιππείς φορούσαν ψηλές μπότες (εικ. 1.8). Οι Ασσύριοι έδιναν ιδιαίτερη σημασία στον εξοπλισμό των στρατιωτών, μια που η δύναμή τους βασιζόταν στο στρατό, τον ισχυρότερο που είχε δημιουργηθεί μέχρι τότε.

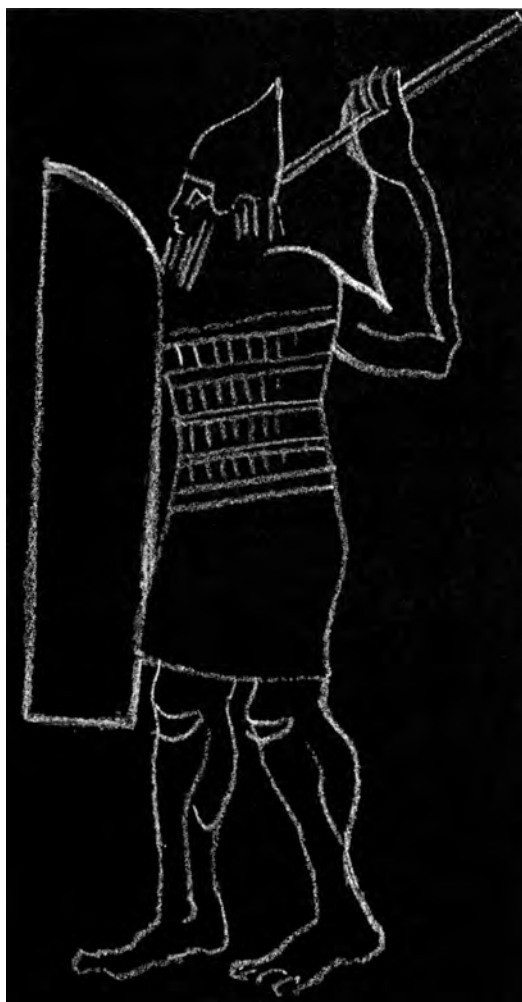
Οι γυναίκες φορούσαν τα ίδια ρούχα με τους άντρες, με τη διαφορά ότι οι χιτώνες τους είχαν πιο μακριά μανίκια και πιο περίτεχνη διακόσμηση. Από πάνω έριχναν μια μακριά εσάρπα με κρόσσια που τυλιγόταν γύρω από το σώμα.

Τα μαλλιά τους, χτενισμένα σε μπουκλές, έπεφταν ελεύθερα στους ώμους. Μερικές φορές τα στερέωναν με δίχτυα, ταινίες και χρυσούς κρίκους. Συχνά, εξάλλου, στόλιζαν τα μαλλιά με πολύτιμες πέτρες. Στα πόδια φορούσαν σανδάλια ή κλειστά παπούτσια.

Συνήθιζαν να φορούν και πολλά κοσμήματα, περιδέραια, σκουλαρίκια, βραχιόλια και περιβραχιόνια. Αγαπούσαν πολύ, επίσης, όπως και οι άντρες, τα αρωματικά λάδια για το σώμα τους.

Οι γυναίκες έπρεπε να καλύπτουν το πρόσωπό τους με ένα πέπλο, όταν βρίσκονταν σε δημόσιους χώρους. Η συνήθεια αυτή είχε σχέση με τον κοινωνικό ρόλο τους, που ήταν πολύ περιορισμένος την εποχή των Ασσυρίων. Ας σημειωθεί ότι και σήμερα, σε ορισμένες περιοχές της Μέσης Ανατολής, οι γυναίκες συνηθίζουν να καλύπτουν το πρόσωπό τους, γεγονός που φανερώνει την επιβίωση αυτής της παλιάς παράδοσης.

Οι Νεο-Βαβυλώνιοι (ή Χαλδαίοι) που διαδέχτηκαν τους Ασσυρίους στη Μεσοποταμία δεν έφεραν ουσιαστικές αλλαγές στην ενδυμασία, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος, μιλώντας για το ντύσιμο των εύπορων αντρών (βλέπε Γραπτή μαρτυρία). Οι κατώτερες τάξεις

Εικ. 1.6. Ασσύριος στρατιώτης (σκίτσο)

φορούσαν, όπως και παλαιότερα, πολύ απλά ρούχα. Το πιο συνηθισμένο ήταν ο κοντός χιτώνας με μανίκια τον οποίο συχνά στερέωναν στη μέση με μια ζώνη.

Τέλος, όσον αφορά την **ενδυμασία των παιδιών** στη Μεσοποταμία, σ' όλες τις ιστορικές περιόδους, δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία. Είναι γνωστό, πάντως, ότι τα παιδιά κατείχαν πολύ χαμηλή θέση στην οικογένεια. Τα ρούχα τους θα πρέπει να ήταν πολύ απλά: ένα ύφασμα γύρω από την περιφέρεια ή ένας κοντός χιτώνας. Τα παιδιά των ανώτερων τάξεων, ωστόσο, φορούσαν ρούχα όπως αυτά των γονιών τους.

Γραπτή μαρτυρία: Η ενδυμασία των Νεο-Βαβυλωνίων:

«Τα ρούχα τους είναι: ένας ποδήρης χιτώνας από λινάρι, από πάνω άλλος χιτώνας από μαλλί και πάνω από αυτούς ένα ελαφρύ άσπρο πανωφόρι. Τα παπούτσια που φορούν τα φτιάχνουν εκεί και μοιάζουν λίγο με τα βοιωτικά. Έχουν μαλλιὰ μακριά, φορούν μίτρες στο κεφάλι και βάζουν μυρωδικά σε όλο τους το σώμα. Ο καθένας έχει δικό του σφραγιδόλιθο και κρατεί ράβδο δουλεμένη στο χέρι. Κάθε ράβδος είναι στολισμένη με ένα μήλο, με ρόδο, κρίνο, αετό ή κάτι άλλο. Το έθιμό τους δεν τους επιτρέπει να έχουν ράβδο χωρίς κάποιο στόλισμα. Αυτή είναι η αμφίεσή τους».

(Ηρόδοτος, Ιστορίες, Α', 195, μετ. Α. Βλάχος)

1.2.5. Πέρσες

Τα τελευταία κατάλοιπα της μεσοποταμιακής ενδυμασίας διατηρήθηκαν από τους Πέρσες. Οι νέοι κυρίαρχοι υιοθέτησαν τα επίσημα πολυτελή ενδύματα των λαών της Μεσοποταμίας. Συγχρόνως, έφεραν και νέα στοιχεία στην ενδυμασία. Επειδή προέρχονταν από ορεινές, βορειότερες περιοχές, ντύνονταν με ρούχα που συνηθίζονταν εκεί, όπως τα μακριά παντελόνια.

Η αντρική ενδυμασία των ανώτερων τάξεων αποτελούνταν από ένα μακρύ χιτώνα σε σχήμα T και από μακριά φαρδιά παντελόνια, που έφταναν μέχρι τους αστραγάλους και ονομάζονταν **αναξυρίδες (εικ. 1.7)**. Αρχικά, οι αναξυρίδες ήταν δερμάτινες. Αργότερα, οι ευγενείς τις κατασκεύαζαν από πολύτιμα υφάσματα και τις στόλιζαν με διάφορα σχέδια. Από τα παντελόνια αυτά κατάγονται και τα σαλβάρια, τα φαρδιά, μακριά παντελόνια ανατολίτικης προέλευσης που φοριούνται μέχρι σήμερα από άντρες και γυναίκες.

Οι χιτώνες των ευγενών ήταν πολυτελείς, συνήθως μεταξωτοί, πολύχρωμοι και με πλούσια διακόσμηση. Από πάνω φορούσαν ένα φαρδύ μακρύ πανωφόρι. Ιδιαίτερα μεγαλοπρεπής ήταν η ενδυμασία του «Μεγάλου Βασιλέα», όπως ονομαζόταν ο Πέρσης βασιλιάς.

Είχαν μακριές γενειάδες και μακριά **μαλλιά**. Στο κεφάλι φορούσαν διάφορα **καπέλα**. Συνήθιζαν και το φρυγικό σκούφο που προερχόταν από τους Φρύγες, λαό της Μικράς Ασίας (**εικ. 1.7**). Ο χαρακτηριστικός αυτός μαλακός σκούφος από τσόχα, με τη γυριστή άκρη, φορέθηκε πολύ αργότερα, στα τέλη του 18ου αιώνα μ.Χ., από τους επαναστάτες στη Γαλλική Επανάσταση και έγινε σύμβολο της Δημοκρατίας.

Οι κατώτερες τάξεις, βέβαια, ήταν ντυμένες με έναν απλό κοντό χιτώνα όπως και παλαιότερα. Τα μαλλιά και τα γένια τους ήταν, επίσης, κοντά.

Οι γυναίκες ντύνονταν παρόμοια με τους άντρες. Τα μαλλιά τους έπεφταν ελεύθερα, χτενισμένα σε μπούκλες. Φορούσαν, επίσης, περούκες από κατσαρά μαλλιά.

Οι Πέρσες, άντρες και γυναίκες, όταν δεν ήταν ξυπόλητοι, φορούσαν μαλακά δερμάτινα **παπούτσια**, συχνά με γυριστή μύτη. Μερικές φορές τα έδεναν γύρω από τους αστραγάλους με κορδόνια. Συνήθιζαν, επίσης, και τις μπότες από μαλακό δέρμα.

Τα **κοσμήματα** που φορούσαν ήταν διαφόρων ειδών και εξαιρετικά λεπτοδουλεμένα, αφού οι Πέρσες είχαν αναπτύξει πολύ την κοσμηματοτεχνία. Και τα δύο φύλα χρησιμοποιούσαν πολύ τα αρώματα. Οι γυναίκες έβαφαν το πρόσωπό τους, τονίζοντας ιδιαίτερα τα φρύδια και τα βλέφαρα.

Εικ. 1.7 Πέρσης στρατιώτης με αναζυρίδες και φρυγικό σκούφο (σκίτσο)

1.3. Υφάσματα

Αρχικά ως **πρώτη ύλη** χρησιμοποιούσαν το δέρμα προβάτου μαζί με το μαλλί (προβιά). Αργότερα, ωστόσο, την κύρια πρώτη ύλη αποτέλεσε το μαλλί, που ήταν ένα από τα σημαντικότερα προϊόντα της Μεσοποταμίας. Συγχρόνως πρόσφερε περισσότερο όγκο και ζεστασιά από το λινάρι, που, επίσης, χρησιμοποιούσαν αλλά σε μικρότερο βαθμό.

Το μετάξι, που παραγόταν στην Κίνα, είχε γίνει γνωστό στη Μεσοποταμία ήδη από την εποχή των Νεο-Βαβυλωνίων. Ήταν, όμως, ένα σπάνιο υλικό. Η χρήση του αυξήθηκε την

εποχή των Περσών οι οποίοι, εκτός από το μαλλί και το λινάρι, χρησιμοποιούσαν και μετάξι που έφερναν με καραβάνια από την Κίνα.

Ίσως οι Ασσύριοι χρησιμοποιούσαν και βαμβάκι. Λέγεται ότι ένας βασιλιάς τους τον 8ο αιώνα π.Χ. είχε εισαγάγει βαμβάκι από την Ινδία, την πατρίδα του βαμβακιού. Η άποψη αυτή βασίζεται στο ότι ο ίδιος αναφέρει πως στον κήπο του υπήρχαν «δέντρα που παρήγαγαν μαλλί». Δεν υπάρχουν, όμως, συγκεκριμένα στοιχεία που να αποδεικνύουν τη χρήση βαμβακιού στη Μεσοποταμία.

Η υφαντική ήταν πολύ ανεπτυγμένη. Για την εκμάθησή της χρειαζόταν πολύ περισσότερος χρόνος από ό,τι

για τις άλλες τέχνες, γιατί η ποικιλία των υφασμάτων και των διακοσμητικών σχεδίων ήταν μεγάλη. Έτσι, οι τεχνίτες ήταν υποχρεωμένοι να έχουν πολλές γνώσεις. Πρέπει, μάλιστα, να σημειωθεί ότι υπήρχαν άλλοι τεχνίτες ειδικευμένοι στην ύφανση των ινών από μαλλί και άλλοι σ' εκείνων από λινάρι.

Τα υφάσματα που κατασκεύαζαν οι λαοί της Μεσοποταμίας ήταν αρχικά μόνο λευκά ή υπόλευκα (εκρού). Σταδιακά, όμως, αναπτύχθηκε η τέχνη της βαφικής και άρχισαν να κατασκευάζονται και χρωματιστά υφάσματα. Τα υφάσματα με τα οποία κατασκεύαζαν τη βασιλική ενδυμασία τα χρωμάτιζαν κυρίως με πορφύρα, βαθυκόκκινο χρώμα που εξάγεται από ένα είδος κοχυλιού. Την πορφύρα προμηθεύονταν από τους Φοίνικες και τους Μινωίτες.

Τα υφάσματα διακοσμούνταν συχνά με διάφορα σχέδια, κυρίως γεωμετρικά σχήματα. Τα εργαστήρια κεντητικής της Μεσοποταμίας ήταν ονομαστά. Στην εποχή των Ασσυρίων αναπτύχθηκαν ακόμα περισσότερο η υφαντική και η κεντητική. Τα υφάσματα έγιναν πιο φίνα και απέκτησαν μεγαλύτερη ποικιλία και πλούσια διακόσμηση με υφαντά ή κεντητά

Εικ. 1.8. Ο Ασσύριος βασιλιάς Ασουρμπανιπάλ Β' κυνηγά έφιππος φορώντας πλούσια κεντημένο χιτώνα και μπότες (Ανάγλυφο, 7ος αι. π.Χ.)

σχέδια. Πιο συνηθισμένα ήταν τα γεωμετρικά μοτίβα, όπως κύκλοι, τρίγωνα, τετράγωνα, ρόμβοι και γραμμές. Ιδιαίτερα πλούσια ήταν τα κεντήματα των υφασμάτων που προορίζονταν για τη βασιλική ενδυμασία, όπως φαίνεται από τα κεντήματα του χιτώνα του βασιλιά Ασουρμπανιπάλ Β' (εικ. 1.8). Η παράδοση αυτή συνεχίστηκε και από τους Πέρσες.

Πίνακας: Η Ενδυμασία στη Μεσοποταμία

Ιστορική Περίοδος	Αντρική Ενδυμασία	Γυναικεία Ενδυμασία
Περίοδος Σουμερίων και Ακκαδίων (3500-2150 π.Χ.) Περίοδος Νεο-Σουμερίων και Βαβυλωνίων (2150-1000 π.Χ.)	Ρούχο που τυλιγόταν γύρω από το σώμα. Αρχικά από προβιά, αργότερα μάλλινο (από κρόσσια) Φαρδύς μάλλινος χιτώνας που τυλιγόταν γύρω από το σώμα	Ίδια περίπου με την αντρική Ίδια περίπου με την αντρική
Περίοδος Ασσυρίων και Νεο-Βαβυλωνίων (1000-539 π.Χ.)	Στενός χιτώνας σε σχήμα T Εσάρπα με κρόσσια	Ίδια περίπου με την αντρική
Περίοδος Περσών (539-330 π.Χ.)	Στενός χιτώνας σε σχήμα T Μακριά παντελόνια	Ίδια περίπου με την αντρική

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- Οι λαοί που κυριάρχησαν στη Μεσοποταμία ήταν:
 - Οι Σουμέριοι
 - Οι Ακκάδιοι
 - Οι Βαβυλώνιοι
 - Οι Ασσύριοι
 - Οι Πέρσες
- Κύρια χαρακτηριστικά της μεσοποταμιακής τέχνης:
 - Θρησκευτικός-αυτοκρατορικός χαρακτήρας
 - Μεγαλοπρέπεια
 - Πολυτέλεια και διακοσμητικότητα
- Κύρια χαρακτηριστικά της μεσοποταμιακής ενδυμασίας:
 - Μεγαλοπρεπής, εντυπωσιακή, πλούσια στολισμένη
 - Τονίζει τον όγκο του σώματος
 - Συνδέεται άμεσα με το φύλο και την κοινωνική θέση των ατόμων
- Κύρια στοιχεία της μεσοποταμιακής αντρικής ενδυμασίας:
 - Φούστες – φορέματα από προβιές ή ύφασμα από κρόσσια (Σουμέριοι)
 - Φαρδύς χιτώνας που τυλίγεται γύρω από το σώμα (Βαβυλώνιοι)
 - Στενός χιτώνας σε σχήμα T– εσάρπα με κρόσσια (Ασσύριοι)
 - Μακριά φαρδιά παντελόνια (Πέρσες)
- Κύρια στοιχεία της μεσοποταμιακής γυναικείας ενδυμασίας:
 - Παρόμοια με την αντρική
- Κύρια αξεσουάρ:
 - Ζώνες
 - Καπέλα
 - Κοσμήματα
 - Σανδάλια – κλειστά παπούτσια – μπότες
- Κομμώσεις:
 - Άντρες: Γένια, μουστάκια ή ξυρισμένο πρόσωπο. Μαλλιά κοντά, μακριά σε μπούκλες ή ξυρισμένο κεφάλι
 - Γυναίκες: Μαλλιά μακριά σε μπούκλες
- Καλλωπισμός:
 - Μακιγιάζ
 - Περιποίηση προσώπου και σώματος
 - Αρώματα
- Υφάσματα:
 - Από μαλλί (κυρίως), λινάρι και λίγο μετάξι (εισαγόταν από την Κίνα)
 - Υφαντά, κεντητά σχέδια

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Α' Ομάδα

Να απαντηθούν οι παρακάτω ερωτήσεις:

1. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της μεσοποταμιακής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 1.2.)
2. Ποια υπήρξαν τα κύρια στάδια της ιστορικής εξέλιξης της ενδυμασίας στη Μεσοποταμία; (Βλέπε ενότητα 1.2.)
3. Με ποιους τρόπους η μεσοποταμιακή ενδυμασία φανέρωνε την κοινωνική θέση των ατόμων; (Βλέπε ενότητα 1.2.)
4. Ποιοι παράγοντες συντέλεσαν στη διαμόρφωση της μεσοποταμιακής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητες 1.1.-1.3.)
5. Πώς ήταν ντυμένα τα παιδιά; (Βλέπε ενότητα 1.2.)
6. Πώς ήταν η στρατιωτική ενδυμασία; (Βλέπε ενότητα 1.2.)
7. Ποια ήταν τα πιο συνηθισμένα αξεσουάρ της μεσοποταμιακής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 1.2.)
8. Ποια στοιχεία υπάρχουν για το μακιγιάζ και γενικότερα για τον καλλωπισμό; (Βλέπε ενότητα 1.2.)
9. Ποιες ήταν οι πιο συνηθισμένες κομμώσεις; (Βλέπε ενότητα 1.2.)
10. Ποια στοιχεία της μεσοποταμιακής ενδυμασίας έχουν επιζήσει μέχρι σήμερα και γιατί; (Βλέπε ενότητα 1.2.)
11. Να συγκριθούν οι ενδυμασίες των διαφόρων λαών της Μεσοποταμίας μεταξύ τους. Ποιες ομοιότητες και διαφορές παρατηρούνται και πού οφείλονται; (Βλέπε ενότητα 1.2.)
12. Ποια ήταν τα κύρια στοιχεία της βασιλικής ενδυμασίας και ποιος ο συμβολισμός της; (Βλέπε ενότητα 1.2.)
13. Γιατί τα πρώτα ρούχα των Σουμερίων έμοιαζαν με προβιές; (Βλέπε ενότητα 1.2.)
14. Ποιες ήταν οι πρώτες ύλες που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή των υφασμάτων; (Βλέπε ενότητα 1.3.)
15. Πώς βάζονταν και διακοσμούσαν τα υφάσματα; (Βλέπε ενότητα 1.3.)

Β' Ομάδα

Να σημειωθεί με κύκλο η απάντηση που αντιστοιχεί σε κάθε πρόταση:

1. Το κύριο ρούχο των Ασσυρίων ήταν:
 - α. το ρούχο που μιμείται την προβιά

- β. ο φαρδύς χιτώνας που τυλίγεται γύρω από το σώμα
 - γ. ο χιτώνας σε σχήμα T
2. Το νέο στοιχείο που έφεραν οι Πέρσες στη μεσοποταμιακή ενδυμασία ήταν:
 - α. το φουφουλωτό παντελόνι
 - β. ο φαρδύς χιτώνας που τυλίγεται γύρω από το σώμα
 - γ. οι μπότες
 3. Το μάκρος των ρούχων δήλωνε:
 - α. την κοινωνική τάξη
 - β. το φύλο
 - γ. την εθνικότητα
 4. Η μεσοποταμιακή ενδυμασία ήταν:
 - α. απλή και λειτουργική
 - β. εντυπωσιακή και πολυτελής
 - γ. τολμηρή και αποκαλυπτική
 5. Κύρια πρώτη ύλη των υφασμάτων ήταν:
 - α. το μαλλί
 - β. το βαμβάκι
 - γ. το λινάρι

Γ' Ομάδα

1. Πρόταση: Να γίνουν εργασίες με θέμα την ενδυμασία της Μεσοποταμίας. Ειδικότερα θέματα:

- Η μεσοποταμιακή κοινωνία, όπως αντανakλάται στην ενδυμασία.
- Η γυναικεία ενδυμασία στη Μεσοποταμία με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Η αντρική ενδυμασία στη Μεσοποταμία με βάση εικόνες από έργα τέχνης.

Οδηγίες: Οι μαθητές/μαθήτριες να αναλάβουν τις εργασίες, αφού χωριστούν σε ομάδες. Τα στοιχεία θα προέρχονται όχι μόνο από το παρόν βιβλίο και τη βιβλιογραφία του, αλλά και από το μάθημα της Ιστορίας, καθώς και από το Βιβλίο Α' των *Ιστοριών* του Ηρόδοτου, που αναφέρεται στη Μεσοποταμία (σύνδεση με τα μαθήματα της Ιστορίας και των Αρχαίων Ελληνικών σε μετάφραση που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο). Χρήσιμα θα είναι και στοιχεία από βιβλία Ιστορίας της Τέχνης (βλέπε βιβλιογραφία του παρόντος βιβλίου, σύν-

δεση με το μάθημα των Εικαστικών που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο). Μπορούν, επίσης, να αναζητηθούν στοιχεία και στο Διαδίκτυο. Οι μαθητές/μαθήτριες θα χωριστούν σε ομάδες και καθεμία θα αναλάβει ένα από τα παραπάνω θέματα. Οι εργασίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια στην τάξη και θα ακολουθήσει συζήτηση. Η παρουσίαση μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους (φωτογραφίες από βιβλία, σλάιντς, εικόνες σε Η/Υ).

2. Πρόταση: Να σχεδιασθούν σε ελεύθερο σχέδιο, με βάση τις εικόνες και τα σκίτσα του κεφαλαίου, τα κυριότερα ενδύματα των λαών της Μεσοποταμίας (σύνδεση με το μάθημα Τεχνικό Σχέδιο που διδάσκεται στην ίδια τάξη).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο: ΑΙΓΥΠΤΟΣ

2.1. Αίγυπτος

Στην Αίγυπτο, στην εύφορη κοιλάδα του ποταμού Νείλου, αναπτύχθηκε, παράλληλα με τη Μεσοποταμία, ένας από τους παλαιότερους πολιτισμούς (εικ. 2.1). Γύρω στα τέλη της 4ης χιλιετίας π.Χ. σχηματίστηκαν δύο βασίλεια, της Άνω και της Κάτω Αιγύπτου, που ενώθηκαν αργότερα. Με την ενώσή τους (3200 π.Χ.) ξεκίνησε η περίοδος του Αρχαίου Βασιλείου που διήρκεσε έως το 2200 π.Χ.

Μετά από μια περίοδο αστάθειας και αναρχίας η χώρα ενώθηκε πάλι το 2050 π.Χ. Είναι η περίοδος του Μέσου Βασιλείου. Την εποχή αυτή η Αίγυπτος ανέκτησε πάλι τη δύναμή της, μέχρι που γύρω στα 1800 π.Χ. εσωτερικά προβλήματα οδήγησαν στη διάλυση του βασιλείου. Ακολούθησε η περίοδος του Νέου Βασιλείου, που υπήρξε εποχή νέας ακμής και έληξε γύρω 1090 π.Χ. εξαιτίας επιδρομών ξένων λαών και εσωτερικών προβλημάτων. Αργότερα η Αίγυπτος κατακτήθηκε διαδοχικά από τους Ασσυρίους, τους Πέρσες, το Μέγα Αλέξανδρο και τους Ρωμαίους.

Εικ. 2.1. Χάρτης της Αίγυπτου

Στη διάρκεια της μακραίωνης ιστορίας τους οι Αιγύπτιοι δημιούργησαν έναν πολιτισμό με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που παρέμειναν αναλλοίωτα στη διάρκεια του χρόνου. Βάση του ήταν η θρησκεία και ιδιαίτερα η πίστη στη μετεμψύχωση που επηρέασε όλους τους τομείς του αιγυπτιακού πολιτισμού.

Η τέχνη των Αιγυπτίων έχει θρησκευτικό χαρακτήρα, είναι μνημειακών διαστάσεων και διακρίνεται για τη συντηρητικότητά της. Η αρχιτεκτονική χαρακτηρίζεται από απλούς γεωμετρικούς όγκους και σαφήνεια στο σχέδιο της κάτοψης. Τα οικοδομήματα είναι ογκώδη και επιβλητικά, για να τονιστεί η δύναμη των βασιλιάδων (φαραώ) και το μεγαλείο των θεών. Τα πιο χαρακτηριστικά από αυτά είναι οι Πυραμίδες, οι μνημειώδεις τάφοι των φαραώ. Ιδιαίτερα μεγάλοπρεποι είναι και οι ναοί. Τα κτίσματα διακοσμούνται με αγάλματα, ανάγλυφα και τοιχογραφίες, με θέματα από τον κόσμο των θεών, τη ζωή των βασιλιάδων, πολεμικές σκηνές και εικόνες της καθημερινής ζωής. Η απεικόνιση των μορφών στη γλυπτική και στη ζωγραφική δεν είναι ρεαλιστική, αλλά υπακούει σε αυστηρούς κανόνες.

2.2. Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας

Το ζεστό κλίμα, η δομή της κοινωνίας, η θρησκεία, καθώς και η ηθική και η αισθητική που επικρατούσαν καθόρισαν τα **χαρακτηριστικά** της ενδυμασίας στην αρχαία Αίγυπτο. Έτσι, τα ρούχα που φορούσαν οι Αιγύπτιοι ήταν από λινάρι, για να είναι δροσερά. Αποκάλυπταν, επίσης, το σώμα και χρησιμοποιούνταν για να δηλώσουν την κοινωνική θέση εκείνου που τα φορούσε. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα ενδύματα των κατώτερων τάξεων (αγρότες, δούλοι) ήταν τα πιο απλά που μπορούν να υπάρξουν. Αυτό δήλωνε τη χαμηλή θέση τους στην κοινωνική ιεραρχία. Αντίθετα, τα ενδύματα των ανώτερων τάξεων (βασιλιάς, ιερείς, ευγενείς, βασιλικοί υπάλληλοι) φανέρωναν, με την ποιότητα της κατασκευής και της διακόσμησής τους και με τα πλούσια αξεσουάρ τους, το κύρος και τον πλούτο αυτών που τα φορούσαν.

Η αιγυπτιακή ενδυμασία ξεκίνησε από ένα απλό περίζωμα για τους άντρες και ένα εφαρμοστό φόρεμα για τις γυναίκες (**εικ. 2.2**). Στα χρόνια που ακολούθησαν τα ρούχα αυτά έγιναν πιο σύνθετα και απέκτησαν περισσότερη διακόσμηση. Προστέθηκαν, εξάλλου, και νέα είδη ρούχων. Ωστόσο, το κύριο χαρακτηριστικό της αιγυπτιακής ενδυμασίας παρέμεινε: η ενδυμασία τόνιζε και συμπλήρωνε τις φυσικές γραμμές του σώματος.

Αντίθετα, στη Μεσοποταμία τα ρούχα κάλυπταν το σώμα και δεν επέτρεπαν να διαγράφονται ξεκάθαρα οι γραμμές του. Η **διαφορά** ανάμεσα στις δύο ενδυμασίες οφείλεται όχι μόνο στο διαφορετικό φυσικό περιβάλλον και στο κλίμα αλλά κυρίως στο διαφορε-

τικό πολιτισμό. Συγκεκριμένα, οι Αιγύπτιοι αγαπούσαν την καθαρότητα της φόρμας στην τέχνη. Οι λαοί της Μεσοποταμίας ήθελαν, όμως, τη μεγαλοπρέπεια και την πολυτέλεια και γι' αυτό προτιμούσαν τα βαριά μάλλινα υφάσματα και την πλούσια διακόσμηση. Εκτός από αυτά και οι διαφορετικές θρησκευτικές αντιλήψεις στις δύο περιοχές διαμόρφωσαν αντίθετες απόψεις σχετικά με τη σεμνότητα που πρέπει να επηρέασαν και την ενδυμασία. Αυτό οφείλεται στο ότι η θρησκεία των λαών της Μεσοποταμίας έδειχνε μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη σεμνότητα από ό,τι η θρησκεία των Αιγυπτίων.

Σε γενικές γραμμές, μπορεί να παρατηρηθεί ότι κατά τη διάρκεια της μακράς ιστορίας

της αιγυπτιακής ενδυμασίας δε σημειώθηκε κάποια μεγάλη αλλαγή. Αυτό πρέπει να έγινε εξαιτίας του μεγάλου σεβασμού των Αιγυπτίων προς την παράδοση.

Η αιγυπτιακή ενδυμασία **επηρέασε** την ενδυμασία στη Μεσόγειο, όπως φαίνεται από τα ρούχα που φορούν οι άντρες στη Μινωική Κρήτη τα οποία μοιάζουν με τα αντίστοιχα αιγυπτιακά. Η επίδραση αυτή οφείλεται στη γενικότερη επιρροή που άσκησε ο αιγυπτιακός πολιτισμός στο μινωικό.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αιγυπτιακής ενδυμασίας διατηρήθηκαν περίπου μέχρι την κατάκτηση της χώρας από τους Έλληνες. Από τότε, όμως, δέχτηκε την επίδραση του ελληνικού τρόπου ντυσίματος, ενώ, αργότερα, μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση, επηρεάστηκε από το ντύσιμο των Ρωμαίων.

Αναβίωση του αιγυπτιακού στιλ σημειώθηκε, ωστόσο, μερικές φορές στον 20ό αιώνα. Για πρώτη φορά συνέβη στα 1920, όταν η ανακάλυψη του τάφου του βασιλιά Τουταγχαμών προκάλεσε τη δημιουργία μιας μόδας που εμπνεόταν από την Αίγυπτο. Δημιουργή-

Εικ. 2.2. Αντρική και γυναικεία αιγυπτιακή ενδυμασία (Ο πρίγκιπας Ραχότεπ και η σύζυγός του, Αγάλματα, Αρχαίο Βασίλειο)

θηκαν τότε κυρίως υφάσματα και κοσμήματα που βασίζονταν σε αιγυπτιακά πρότυπα. Το γυναικείο ντύσιμο της εποχής επηρεάστηκε, επίσης, αν και σε μικρότερο βαθμό. Η μόδα αυτή είχε μικρή διάρκεια. Μια δεύτερη αναβίωση του αιγυπτιακού στίλ, επίσης σύντομη, παρατηρήθηκε στα 1977-78 και οφειλόταν στην έκθεση των αντικειμένων από τον παραπάνω τάφο.

2.3. Γυναικεία ενδυμασία (Βλέπε Πίνακα σελ. 52)

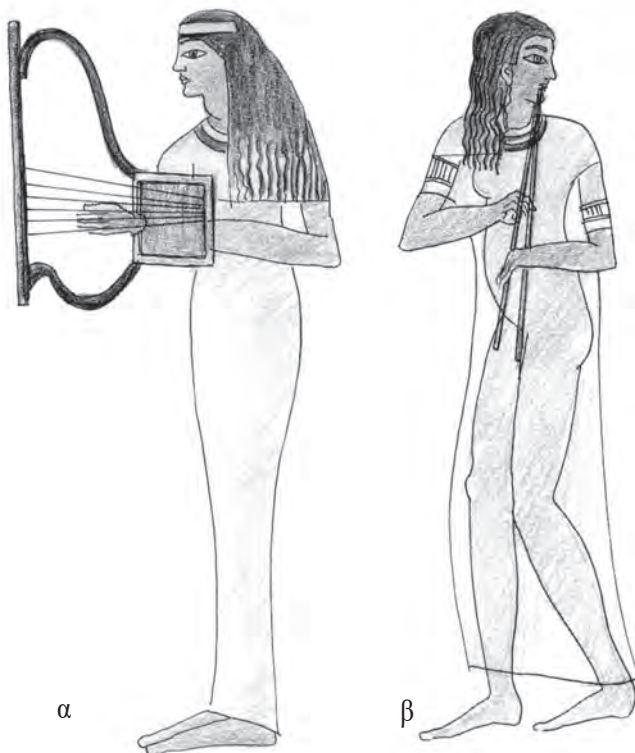
Στην περίοδο του Αρχαίου Βασιλείου το βασικό ένδυμα για τις γυναίκες όλων των κοινωνικών τάξεων ήταν ένα απλό, μακρύ και πολύ εφαρμοστό φόρεμα (εικ. 2.3α). Αποτελούνταν από ένα τετράγωνο κομμάτι υφάσματος που τύλιγε το σώμα. Το φόρεμα αυτό αποτέλεσε το κυριότερο και ανθεκτικότερο στο χρόνο γυναικείο ένδυμα στην αρχαία Αίγυπτο, καθώς η χρήση του συνεχίστηκε και στις περιόδους που ακολούθησαν παράλληλα με τους καινούριους τύπους φορεμάτων που δημιουργήθηκαν.

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι η θέση της γυναίκας στην αιγυπτιακή κοινωνία ήταν, σε γενικές γραμμές, πολύ καλή. Οι γυναίκες είχαν το δικαίωμα να κατέχουν, να πωλούν και

να αγοράζουν ιδιοκτησίες, να συντάσσουν δική τους διαθήκη και να καταθέτουν ως μάρτυρες στα δικαστήρια. Ορισμένες, μάλιστα, γίνονταν γραφείς και μέλη της διοίκησης.

Στο Μέσο Βασίλειο η γυναικεία ενδυμασία δεν είχε μεγάλες διαφορές από εκείνη της προηγούμενης περιόδου. Το μακρύ, εφαρμοστό φόρεμα ήταν το κύριο ένδυμα που φορούσαν οι γυναίκες. Άρχισαν, όμως, να φορούν και μια φούστα πάνω από αυτό ή μία κοντή διάφανη πτυχωτή εσάρπα στους ώμους.

Στη διάρκεια του Νέου Βασιλείου σημειώθηκαν, ωστόσο, σημαντικές αλλαγές στη γυναικεία ενδυμασία. Το παραδοσιακό εφαρμοστό φόρεμα, πάντως,

Εικ. 2.3. Γυναικείες αιγυπτιακές ενδυμασίες [(σκίτσο)
(α. Εφαρμοστό φόρεμα β. Καλάσιρις)]

συνέχισε να υπάρχει, αν και η χρήση του ήταν πιο περιορισμένη. Μετά την κατάκτηση της Συρίας από τους Αιγυπτίους, όμως, ένα καινούριο ρούχο έγινε τμήμα της αιγυπτιακής ενδυμασίας. Πρόκειται για ένα μακρύ χιτώνα –με ή χωρίς μανίκια– που συνηθιζόταν στη Δυτική Ασία (παραλλαγή του μεσοποταμιακού χιτώνα σε σχήμα T) και ονομαζόταν *καλάσιρις* (εικ. 2.3β). Για το χιτώνα αυτό μιλά και ο αρχαίος Έλληνας ιστορικός Ηρόδοτος (βλέπε Γραπτή μαρτυρία 2.1.). Η καλάσιρις, που ήταν συνήθως διαφανής, μπορούσε να φορεθεί είτε μόνη της είτε πάνω από το παραδοσιακό εφαρμοστό φόρεμα και τη φούστα. Στερεωνόταν συχνά με μια ζώνη που τυλιγόταν γύρω από τη μέση δύο ή τρεις φορές και οι άκρες της έφταναν μέχρι τους αστραγάλους. Στην περίοδο του Νέου Βασιλείου έκαναν την εμφάνισή τους και τα διάφανα πτυχωτά φαρδιά φορέματα (εικ. 2.4).

Εικ. 2.4. Πτυχωτά ενδύματα (Ο βασιλιάς Τουταγχαμών και η σύζυγός του, Η ράχη από το θρόνο του Τουταγχαμών, Νέο Βασίλειο)

Σχετικά με την **ενδυμασία των κοριτσιών** σε όλες τις ιστορικές περιόδους έχει διαπιστωθεί ότι, όταν αυτά ήταν μικρά, κυκλοφορούσαν γυμνά. Φορούσαν μόνο κοσμήματα:

Γραπτή μαρτυρία 2.1.: Η ενδυμασία των Αιγυπτίων:

«Φοράνε χιτώνες από λινάρι, κροσσωτούς γύρω από τα σκέλη και τους ονομάζουν καλασίρεις. Απάνω από τον χιτώνα αυτόν φορούν ένα άλλο ρούχο από άσπρο μαλλί. Δεν μπαίνουν με μάλλινα ρούχα στους ναούς ούτε θάβονται. Αυτό θεωρείται ανόσιο».

(Ηρόδοτος, *Ιστορίες*, Β', 81, μετ. Α. Βλάχος)

περιδέραια, βραχιόλια στα χέρια και στα πόδια και μερικές φορές σκουλαρίκια ή άλλοτε μια ζώνη στη μέση. Όταν, όμως, έφταναν στην εφηβεία, άρχιζαν να ντύνονται όπως και οι μητέρες τους.

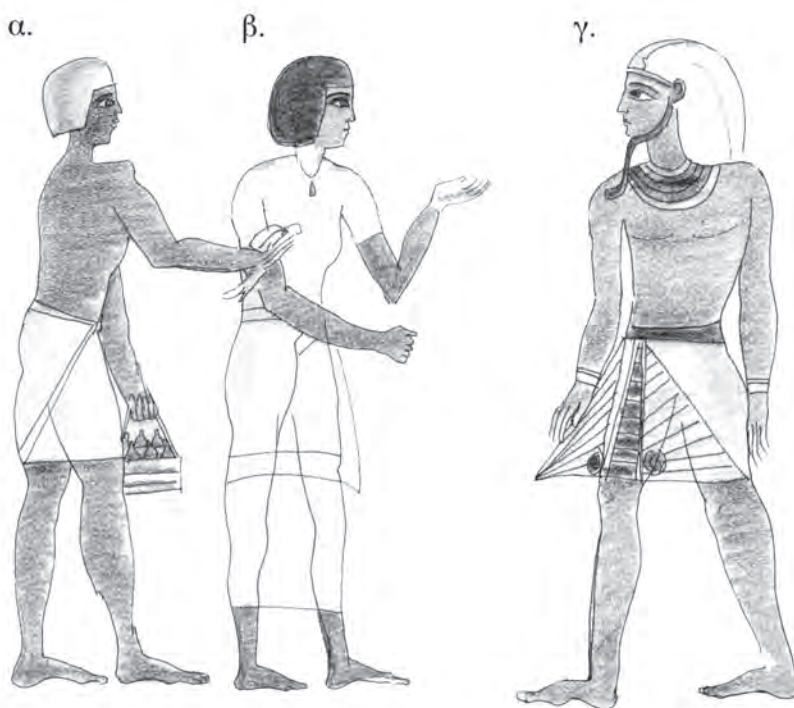
2.4. Αντρική ενδυμασία (Βλέπε Πίνακα σελ. 52)

Στο Αρχαίο Βασίλειο το πιο συνηθισμένο ένδυμα για τους άντρες όλων των κοινωνικών τάξεων ήταν το σέντι (εικ. 2.5α, γ). Ήταν ένα περίζωμα που κάλυπτε τη λεκάνη και τους γοφούς. Το ύφασμα περνιόταν ανάμεσα στα πόδια και δενόταν σε κόμπο μπροστά ή στερεωνόταν με ζώνη. Το πάνω μέρος του σώματος παρέμενε γυμνό. Το σέντι αποτέλεσε το βασικό αντρικό ένδυμα που συνεχίστηκε να φοριέται και στις περιόδους που ακολούθησαν.

Ο τρόπος που φοριόταν το σέντι και η διακόσμησή του φανέρωνε την κοινωνική θέση, το αξίωμα και το επάγγελμα εκείνου που το φορούσε. Έτσι, οι άντρες των κατώτερων τάξεων φορούσαν ένα κοντό σέντι από στενό ύφασμα, χωρίς διακόσμηση που κάλυπτε το σώμα από τη μέση ως τα γόνατα ή και πιο πάνω (εικ. 2.5α). Το ρούχο αυτό αποτελούσε ένα άνετο και πρακτικό ρούχο εργασίας. Το αντίστοιχο ένδυμα των ανώτερων τάξεων είχε δια-

κοσμητικά σχέδια, καθώς και διαφορετικό δέσιμο ή πτυχές.

Το σέντι που φορούσαν οι βασιλιάδες (φαραώ) ήταν υφασμένο με χρυσή κλωστή και στολισμένο με σύμβολα της εξουσίας (εικ. 2.5γ). Στερεωνόταν με μια φαρδιά ζώνη που στολιζόταν με μια μεταλλική πόρπη. Γενικά, η βασιλική ενδυμασία, χωρίς να είναι βασικά διαφορετική

Εικ. 2.5 Αντρικές αιγυπτιακές ενδυμασίες (α. Απλό σέντι, β. Καλάσιρις, γ. Βασιλικό σέντι (σκίτσο))

από τις άλλες, ήταν πιο επιβλητική και πολυτελής. Δήλωνε έτσι το αξίωμα εκείνου που τη φορούσε.

Στο Μέσο Βασίλειο το σέντι έγινε πιο μακρύ, μερικές φορές, μάλιστα, έφτανε μέχρι τον αστράγαλο. Από πάνω φορούσαν ένα είδος φούστας που μερικές φορές είχε πτυχώσεις. Το επάνω μέρος του σώματος εξακολουθούσε να είναι γυμνό.

Στην περίοδο του Νέου Βασιλείου το σέντι είχε πτυχώσεις. Άλλοτε ήταν κοντό και κάπως εφαρμοστό και άλλοτε μακρύ και φαρδύ (**εικ. 2.4:** ο Τουταγχαμών). Μερικές φορές συμπληρωνόταν και από μεγάλα τριγωνικά κομμάτια υφάσματος που τοποθετούνταν στο μπροστινό μέρος του ρούχου.

Την ίδια εποχή υιοθετήθηκε και το ασιατικό μακρύ φόρεμα με ή χωρίς μανίκια, η *καλάσιρις* (**εικ. 2.5β**). Συνήθως κατασκευαζόταν από πολύ λεπτό, σχεδόν διάφανο ύφασμα. Οι άντρες τη φορούσαν μαζί με ένα ή περισσότερα ρούχα είτε πάνω είτε κάτω από αυτά. Υπήρχαν, επίσης, και ενδύματα που κάλυπταν το πάνω μέρος του σώματος, σαν κοντές κάπες ή μπλούζες. Συχνά κατασκευάζονταν από υφάσματα που ήταν αρκετά διάφανα.

Η ενδυμασία των αγοριών σε όλες τις ιστορικές περιόδους ήταν απλή. Βέβαια, όταν ήταν πολύ μικρά, κυκλοφορούσαν γυμνά. Το μόνο που φορούσαν τότε-τότε ήταν ένα βραχιόλι ή ένα φυλαχτό. Όταν, όμως, άρχιζαν να πηγαίνουν στο σχολείο, τα αγόρια των ανώτερων τάξεων φορούσαν σέντι ή καλάσιρι. Τα φτωχότερα συνήθιζαν να φορούν ένα απλό κάλυμμα της περιφέρειας. Ας σημειωθεί ότι η θέση των παιδιών ήταν καλή στην αιγυπτιακή κοινωνία. Οι Αιγύπτιοι αντιμετώπιζαν τα παιδιά με ενδιαφέρον και στοργή και φρόντιζαν για τη μόρφωσή τους.

Οι στρατιώτες ήταν ντυμένοι με ένα κοντό σέντι. Μερικές φορές φορούσαν και ένα είδος θώρακα από κομμάτια μετάλλου και δέρματος που ράβονταν πάνω σε λινό ύφασμα. Κρατούσαν όπλα και ασπίδα (**εικ. 2.6**).

Εικ. 2.6. Αιγύπτιοι στρατιώτες (Μέσο Βασίλειο)

2.5. Υφάσματα

Η πρώτη ύλη που οι Αιγύπτιοι χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή υφασμάτων ήταν το λινάρι που καλλιεργούσαν στις όχθες του Νείλου. Προτιμούσαν τα λινά υφάσματα, επειδή, όπως αναφέρθηκε, ήταν δροσερά και γι' αυτό κατάλληλα για το θερμό κλίμα της χώρας. Συγχρόνως ήταν μαλακά, λεπτά και εύκολα στην πτύχωση. Άλλοτε άφηναν τα λινά υφάσματα στο φυσικό χαρακτηριστικό υπόλευκο χρώμα τους. Άλλοτε, πάλι, τα έκαναν ολόασπρα, μετά από ειδική επεξεργασία ή τα έβαφαν.

Το μαλλί, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος (βλέπε Γραπτή μαρτυρία 2.1.), θεωρούνταν από την αιγυπτιακή θρησκεία ακάθαρτο. Για το λόγο αυτό δε φοριούνταν μάλλινα υφάσματα στους ναούς και δε χρησιμοποιούνταν για τους νεκρούς. Ούτε οι ιερείς επιτρεπόταν να φορέσουν μάλλινα παρά μόνο λινά. Ωστόσο, είναι γνωστό ότι υπήρχαν μάλλινα πανωφόρια. Το βαμβάκι και το μετάξι δεν ήταν γνωστά στην αρχαία Αίγυπτο. Άρχισαν να γίνονται γνωστά μόνο μετά την κατάκτηση της χώρας από τους Έλληνες και τους Ρωμαίους.

Η υφαντική είχε αναπτυχθεί σε μεγάλο βαθμό και κατασκεύάζονταν υφάσματα εξαιρετικής τέχνης. Τα λινά υφάσματα ήταν άλλοτε βαριά και άλλοτε λεπτά, ακόμα και διάφανα. Ιδιαίτερη ανάπτυξη γνώρισε η τέχνη της υφαντικής στην περίοδο του Νέου Βασιλείου. Στον τάφο του Τουταγχαμών, για παράδειγμα, βρέθηκαν ρούχα που άλλα ήταν κεντημένα με χάντρες, ενώ άλλα είχαν υφαντά ή κεντητά μοτίβα. Συχνά χρησιμοποιούσαν χρυσή, ασημένια ή πορφυρή κλωστή. Όλα αυτά δείχνουν ότι είχαν αναπτυχθεί διάφορες ειδικές τεχνικές.

Είναι γνωστό, επίσης, ότι στα βασιλικά εργαστήρια εργάζονταν για την κατασκευή των ρούχων των φαραώ και πολλοί υφαντές από την Ασία. Θεωρείται, μάλιστα, ότι την τεχνική της ύφανσης καμπυλόγραμμων σχεδίων με ζωηρά χρώματα δίδαξαν στους Αιγυπτίους Ασιάτες υφαντές. Με την υφαντική απασχολούνταν και άντρες και γυναίκες. Η μεγάλη παράδοση της Αιγύπτου στην υφαντική τέχνη συνεχίστηκε ακόμα και μετά την κατάκτησή της από διάφορους λαούς.

2.6. Αξεσουάρ

Άντρες και γυναίκες φορούσαν συχνά γύρω από το λαιμό **σαν κόσμημα** ένα δακτύλιω-γιακά (εικ. 2.7). Κατασκευαζόταν από δέρμα, μέταλλο ή ύφασμα και συνήθως ήταν πολύχρωμος ή στολισμένος με πολύτιμες και ημιπολύτιμες πέτρες. Υπήρχαν, επίσης, πολλά άλλα κοσμήματα που φορούσαν και τα δύο φύλα. Οι ανασκαφές των αρχαιολόγων έχουν φέρει στο φως πλήθος από κρεμαστά κοσμήματα-φυλαχτά, στολίδια για το κεφάλι, περι-

Εικ. 2.7. Γυναίκες που φορούν δακτύλιο-γιακά στο λαιμό, κοσμήματα και αρωματικό κώνο στο κεφάλι (σκίτσο)

δέραια, σκουλαρίκια, βραχιόλια και δαχτυλίδια (εικ. 2.7). Τα ευρήματα αυτά δείχνουν τη μεγάλη ανάπτυξη της κοσμηματοτεχνίας στην Αίγυπτο, καθώς και τη μεγάλη αγάπη των κατοίκων της χώρας για τα κοσμήματα.

Οι Αιγύπτιοι χρησιμοποιούσαν ως υλικά κυρίως χρυσάφι, γυαλί, πολύτιμες και ημιπολύτιμες πέτρες. Η χρήση ασημιού ήταν περιορισμένη, επειδή ήταν προϊόν εισαγωγής. Βέβαια, τα κοσμήματα από πολύτιμα υλικά ανήκαν στις ανώτερες τάξεις. Επειδή, όμως, και οι φτωχοί αγαπούσαν τα στολίδια, φορούσαν πήλινα ή ορειχάλκινα κοσμήματα.

Τα διακοσμητικά μοτίβα που παριστάνονται στα κοσμήματα ή στα διακοσμητικά αξεσουάρ ήταν εμπνευσμένα συνήθως από τον κόσμο της φύσης ή από τα σύμβολα της θρησκείας.

Τα μοτίβα αυτά δεν είχαν απλά διακοσμητική χρήση αλλά συχνά και **συμβολική σημασία**. Οι Αιγύπτιοι πίστευαν πολύ στη μαγεία. Γι' αυτό θεωρούσαν ότι με την απεικόνιση διαφόρων θρησκευτικών συμβόλων στα κοσμήματα οι θετικές ιδιότητες των θεών μετα-

Εικ. 2.8. Σκαραβαίοι (Νέο Βασίλειο)

φέρονταν σ' εκείνον που φορά το κόσμημα. Έτσι, ένα από τα πιο αγαπητά μοτίβα ήταν ο σκαραβαίος, σύμβολο του θεού Ήλιου (εικ. 2.8).

Απαραίτητο στοιχείο της αιγυπτιακής ενδυμασίας ήταν οι ζώνες και οι διακοσμητικές ποδιές που φορούσαν πάνω από τα ρούχα. Τα αξεσουάρ αυτά συχνά αποτελούσαν τις μοναδικές «πινελιές» χρώματος στη λευκή και υπόλευκη (εκρού) ενδυμασία. Ήταν φτιαγμένα από χάντρες, δέρμα και υφαντά σχέδια (εικ. 2.4).

Άλλο αξεσουάρ ήταν τα καλύμματα του κεφαλιού που είχαν συνήθως τελετουργική ή/και συμβολική σημασία. Τα επίσημα βασιλικά καλύμματα ήταν κυρίως τρία: το στέμμα της Άνω Αιγύπτου, το στέμμα της Κάτω Αιγύπτου και το διπλό στέμμα. Το πρώτο ήταν ένας λευκός ψηλός σκούφος που γινόταν λεπτότερος στο πάνω μέρος και είχε έναν ου-ραίο (ιερό φίδι-κόμπρα) μπροστά (εικ. 2.9α). Συμβόλιζε την κυριαρχία του φαραώ στην Άνω Αίγυπτο. Το δεύτερο είχε κόκκινο χρώμα και έφερε ένα φτερό, σύμβολο της θεάς Ίσιδος (εικ. 2.9β). Συμβόλιζε αντίστοιχα την κυριαρχία του φαραώ στην Κάτω Αίγυπτο. Το διπλό στέμμα ήταν συνδυασμός των δύο προηγούμενων και συμβόλιζε την κυριαρχία του βασιλιά σ' όλη την επικράτεια της Αιγύπτου (εικ. 2.9γ).

Ένα από τα στέμματα που φορούσαν οι βασίλισσες ήταν

Εικ. 2.9. Βασιλικά στέμματα: α. Στέμμα Άνω Αιγύπτου, β. Στέμμα Κάτω Αιγύπτου, γ. Διπλό στέμμα (σκίτσο)

η ψηλή μίτρα, όπως αυτή που φορά η βασίλισσα Νεφερτίτη. Γύρω από το στέμμα αυτό τυλιγόταν μία ταινία με τον ουραίο μπροστά (**εικ. 2.10**). Η ταινία αυτή μπορούσε να φορεθεί και μόνη της.

Οι Αιγύπτιοι συνήθιζαν να κυκλοφορούν ξυπόλητοι. Ορισμένες φορές, πάντως, φορούσαν **σανδάλια**. Αυτά κατασκευάζονταν από φυτικές ίνες, συνήθως από πάπυρο. Μερικές φορές, όμως, φτιάχνονταν από δέρμα ή ακόμα και από χρυσό. Τα βασιλικά σανδάλια είχαν την πιο επιμελημένη διακόσμηση.

Οι άντρες **ξύριζαν τα γένια** και τα μουστάκια τους. Το ίδιο έκανε και ο βασιλιάς. Επειδή, όμως, η γενειάδα θεωρούνταν σύμβολο ωριμότητας και εξουσίας, συνηθιζόταν οι βασιλιάδες να φορούν μια μικρή ψεύτικη γενειάδα στις επίσημες τελετές (**εικ. 2.5γ**). Η γενειάδα αυτή στερεωνόταν με δύο στηρίγματα από το κάλυμμα του κεφαλιού.

Μια διαδεδομένη συνήθεια μεταξύ των άντρων και λιγότερο μεταξύ των γυναικών ήταν το ξύρισμα του κεφαλιού για λόγους υγιεινής. Συνήθιζαν, επίσης, να ξυρίζουν και τα κεφάλια των παιδιών. Μερικές φορές ξύριζαν μόνο ένα τμήμα του κεφαλιού των

παιδιών και χτένιζαν τα υπόλοιπα μαλλιά σε μπούκλες ή κοτσίδες.

Και τα δύο φύλα συνήθιζαν να φορούν **περούκες** είτε διατηρούσαν τα μαλλιά τους είτε όχι. Γενικά, υπήρχαν διάφορων ειδών κομμώσεις στις περούκες, από απλά ίσια μαλλιά μέχρι μπούκλες και κοτσίδες. Άντρες και γυναίκες έβαφαν το πρόσωπο και ιδιαίτερα τα μάτια και τα χείλη.

Οι Αιγύπτιοι φρόντιζαν ιδιαίτερα για την καθαριότητά τους (βλέπε Γραπτή μαρτυρία 2.2.). Περιποιούνταν πολύ το πρόσωπο και το σώμα τους και χρησιμοποιούσαν διάφορων ειδών **καλλυντικά**. Άλειφαν, τέλος, το σώμα τους με διάφορα αρωματικά λάδια και αρωμάτιζαν τα ρούχα τους με μυρωδικά. Γυναίκες και άντρες φορούσαν συχνά στο κεφάλι τους έναν κώνο (**εικ. 2.7**). Ο κώνος αυτός περιείχε μια αρωματική αλοιφή η οποία έλιωνε σιγά σιγά και σκόρπιζε την ευωδιά της.

Εικ. 2.10. Το στέμμα της βασίλισσας Νεφερτίτης (Αγαλμα, Νέο Βασίλειο)

Γραπτή μαρτυρία 2.1.: Η φροντίδα των Αιγυπτίων για την καθαριότητα:
 «Φορούν ρούχα από λινό πάντα φρεσκοπλυμένα και αυτό το προσέχουν
 πάρα πολύ».

(Ηρόδοτος, Ιστορίες, Β', 37, μετ. Α. Βλάχος)

Πίνακας: Η Ενδυμασία στην Αίγυπτο

Ιστορική Περίοδος	Γυναικεία Ενδυμασία	Αντρική Ενδυμασία
Αρχαίο Βασίλειο (3200-2200 π.Χ.)	Εφαρμοστό φόρεμα	Κοντό σέντι
Μέσο Βασίλειο (2050-1800 π.Χ.)	Εφαρμοστό φόρεμα - φούστα - εσάρπα	Μακρύ σέντι - φούστα
Νέο Βασίλειο (1570-1090 π.Χ.)	α. Εφαρμοστό φόρεμα β. Καλάσιρις γ. Πτυχωτό φαρδύ φόρεμα	α. Σέντι πτυχωτό, κοντό ή μακρύ β. Καλάσιρις

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- Κύρια χαρακτηριστικά της αιγυπτιακής τέχνης:
 - Θρησκευτικός χαρακτήρας
 - Μνημειακές (μεγάλες) διαστάσεις
 - Συντηρητικότητα
- Κύρια χαρακτηριστικά της αιγυπτιακής ενδυμασίας:
 - Αποκαλύπτει το σώμα και τονίζει τις φυσικές γραμμές του
 - Έχει ως κύριο υλικό το λινάρι
 - Συνδέεται άμεσα με το φύλο και την κοινωνική θέση των ατόμων
- Κύρια στοιχεία της αιγυπτιακής γυναικείας ενδυμασίας:
 - Το εφαρμοστό φόρεμα
 - Η καλάσιρις
 - Τα διάφανα πτυχωτά φορέματα
- Κύρια στοιχεία της αιγυπτιακής αντρικής ενδυμασίας:
 - Το περίζωμα (σέντι)
 - Η καλάσιρις
 - Τα διάφανα πτυχωτά φορέματα
- Κύρια αξεσουάρ:
 - Δακτύλιος-γιακάς
 - Πολλά και ποικίλα κοσμήματα. Υλικά: χρυσάφι, γυαλί, πολύτιμες και ημιπολύτιμες λίθοι. Διακοσμητικά μοτίβα: από τον κόσμο της φύσης ή από τα σύμβολα της θρησκείας
 - Ζώνες και διακοσμητικές ποδιές
 - Καλύμματα του κεφαλιού (τελετουργική ή συμβολική σημασία)
 - Σανδάλια
- Κομμώσεις:
 - Ξύρισμα κεφαλιού - περούκες (και τα δύο φύλα)
 - Χωρίς γένια - μουστάκια (άντρες)
- Καλλωπισμός:
 - Έντονο μακιγιάζ
 - Περιποίηση προσώπου και σώματος
 - Αρώματα

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Α' Ομάδα

Να απαντηθούν οι παρακάτω ερωτήσεις:

1. Ποια υπήρξαν τα κύρια στάδια της ιστορικής εξέλιξης της ενδυμασίας στην Αίγυπτο; (Βλέπε ενότητες 2.2-2.4.)
2. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της αιγυπτιακής γυναικείας ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 2.3.)
3. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της αιγυπτιακής αντρικής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 2.4.)
4. Με ποιους τρόπους η αιγυπτιακή ενδυμασία φανέρωνε την κοινωνική θέση των ατόμων; (Βλέπε ενότητες 2.2-2.4, 2.6.)
5. Ποια πρώτη ύλη χρησιμοποιούσαν κυρίως για την κατασκευή υφασμάτων στη Μεσοποταμία και ποια στην Αίγυπτο; Ποιοι ήταν οι λόγοι που οδήγησαν στην επιλογή των συγκεκριμένων υλικών; (Βλέπε ενότητες 1.3, 2.2, 2.5.)
6. Ποια υπήρξε η ανάπτυξη της υφαντικής; (Βλέπε ενότητα 2.5.)
7. Ποια ήταν τα κυριότερα αξεσουάρ της αιγυπτιακής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 2.6.)
8. Ποια στοιχεία υπάρχουν σχετικά με τα κοσμήματα; (Βλέπε ενότητα 2.6.)
9. Ποια στοιχεία υπάρχουν για το μακιγιάζ και γενικότερα για τον καλλωπισμό; (Βλέπε ενότητα 2.6.)
10. Ποια ήταν η ενδυμασία των παιδιών στην Αίγυπτο; (Βλέπε ενότητες 2.3, 2.4.)
11. Ποια ήταν η στρατιωτική ενδυμασία στην Αίγυπτο; (Βλέπε ενότητα 2.4.)
12. Ποια ήταν τα κύρια στοιχεία και αξεσουάρ της βασιλικής αιγυπτιακής ενδυμασίας; Ποια στοιχεία συμβολισμού υπάρχουν σ' αυτά; (Βλέπε ενότητες 2.3, 2.4, 2.6.)
13. Να συγκριθούν τα κύρια χαρακτηριστικά της αιγυπτιακής και της μεσοποταμιακής ενδυμασίας. Ποιοι παράγοντες οδήγησαν στη διαμόρφωση των ιδιαίτερων αυτών χαρακτηριστικών; (Βλέπε ενότητες 1.2, 2.2.)
14. Ποιες επιρροές δέχτηκε και άσκησε η αιγυπτιακή ενδυμασία και γιατί; (Βλέπε ενότητες 2.2-2.4.)
15. Ποια είναι η σχέση αιγυπτιακής τέχνης και ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητες 2.1, 2.2, 2.6)

Β' Ομάδα

Να γίνει αντιστοίχιση των προτάσεων της α' στήλης με τις σωστές της β' στήλης:

1. Η καλάσιρις ήταν	α. ένα περίζωμα που φορούσαν οι άντρες
2. Το σέντι ήταν	β. ένα ιερό φίδι (κόμπρα)
3. Ο κώνος στο κεφάλι	γ. από λινάρι
4. Ο ουραίος ήταν	δ. περιείχε αρωματική αλοιφή
5. Τα αιγυπτιακά υφάσματα
κατασκευάζονταν	ε. φόρεμα ασιατικής καταγωγής

Γ' Ομάδα

1. Πρόταση: Να γίνουν εργασίες με θέμα την ενδυμασία της Αίγυπτου. Ειδικότερα θέματα:

- Η αιγυπτιακή κοινωνία, όπως αντανακλάται στην ενδυμασία.
- Η αιγυπτιακή θρησκεία και ο συμβολισμός της στην ενδυμασία.
- Η εξέλιξη της αιγυπτιακής ενδυμασίας με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Σύγκριση της αιγυπτιακής με τη μεσοποταμαϊκή ενδυμασία με βάση εικόνες από έργα τέχνης.

Οδηγίες: Οι μαθητές/μαθήτριες να αναλάβουν τις εργασίες, αφού χωριστούν σε ομάδες. Τα στοιχεία θα προέρχονται όχι μόνο από το παρόν βιβλίο και τη βιβλιογραφία του αλλά και από το μάθημα της Ιστορίας, καθώς και από το Βιβλίο Β' των *Ιστοριών* του Ηροδότου, που αναφέρεται στην Αίγυπτο (σύνδεση με τα μαθήματα της Ιστορίας και των Αρχαίων Ελληνικών σε μετάφραση που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο). Χρήσιμα θα είναι και στοιχεία από βιβλία Ιστορίας της Τέχνης (βλέπε βιβλιογραφία του παρόντος βιβλίου, σύνδεση με το μάθημα των Εικαστικών που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο). Μπορούν, επίσης, να αναζητηθούν στοιχεία και στο Διαδίκτυο. Οι μαθητές/μαθήτριες θα χωριστούν σε ομάδες και καθεμία θα αναλάβει ένα από τα παραπάνω θέματα. Οι εργασίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια στην τάξη και θα ακολουθήσει συζήτηση. Η παρουσίαση μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους (φωτογραφίες από βιβλία, σλάιντς, εικόνες σε Η/Υ).

2. Πρόταση: Να σχεδιασθούν σε ελεύθερο σχέδιο, με βάση τις εικόνες και τα σκίτσα του κεφαλαίου, μια αντρική και μια γυναικεία αιγυπτιακή ενδυμασία (σύνδεση με το μάθημα Τεχνικό Σχέδιο που διδάσκεται στην ίδια τάξη).

3. Πρόταση: Αφού ολοκληρωθεί η διδασκαλία του κεφαλαίου, να οργανωθεί, εάν υπάρ-

χει η δυνατότητα, επίσκεψη της τάξης στην αιγυπτιακή συλλογή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου στην Αθήνα, όπου θα δοθεί προσοχή στις ενδυμασίες που εικονίζονται στα έργα αιγυπτιακής τέχνης.

Οδηγίες: Ο καθηγητής ή η καθηγήτρια προετοιμάζει τους μαθητές/μαθήτριες για την επίσκεψη αυτή, δίνοντάς τους γενικές πληροφορίες για τον πολιτισμό της αρχαίας Αίγυπτου. Ο σκοπός της επίσκεψης είναι ο εξής: να μπορέσουν οι μαθητές/μαθήτριες να έχουν άμεση επαφή με τις εικαστικές μαρτυρίες σχετικά με την ενδυμασία. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης γίνεται σχολιασμός των ενδυμασιών που εικονίζονται, με τη συνεργασία του καθηγητή/καθηγήτριας και των μαθητών/μαθητριών. Μετά την επίσκεψη μπορούν οι μαθητές/μαθήτριες να παρουσιάσουν προφορικά στην τάξη όσα αποκόμισαν από την επίσκεψη.

Σημείωση: Εάν δεν υπάρχει η δυνατότητα να πραγματοποιηθεί αυτή η επίσκεψη, προτείνεται να παρατηρήσουν και να σχολιάσουν οι μαθητές/μαθήτριες εικόνες από έργα αιγυπτιακής τέχνης που επιλέγει ο καθηγητής/καθηγήτρια και παρουσιάζονται στην τάξη με διάφορους τρόπους (φωτογραφίες από βιβλία, σλάιντς, εικόνες σε Η/Υ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ (ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ)

3.1. Κυκλαδικός - Μινωικός - Μυκηναϊκός Πολιτισμός

Στα προϊστορικά χρόνια άνθησαν στον ελληνικό χώρο οι λεγόμενοι **Πολιτισμοί του Αιγαίου: ο Κυκλαδικός, ο Μινωικός και ο Μυκηναϊκός (εικ. 3.1)**

Στα νησιά των **Κυκλάδων** δημιουργήθηκε από το 3200 π.Χ. περίπου ο παλαιότερος πολιτισμός της Ευρώπης. Οι κάτοικοι των νησιών αυτών ασχολούνταν με το εμπόριο και τη ναυτιλία. Δημιούργησαν, επίσης, μια αξιόλογη τέχνη η οποία εκφράζεται με έργα μικρών διαστάσεων. Τα πιο αντιπροσωπευτικά είναι τα περίφημα κυκλαδικά ειδώλια, μαρμάρινα αγαλματάκια που παριστάνουν ανθρώπινες μορφές, συνήθως γυναικείες, με μεγάλη σχηματοποίηση και αφαίρεση (**εικ. 3.2**). Μετά το 2000

Εικ. 3.1. Χάρτης του Αιγαίου στην αρχαιότητα

Εικ. 3.2. Κυκλαδικό γυναικείο ειδώλιο (26ος αι. π.Χ.)

π.Χ., όμως, οι Κυκλαδίτες άρχισαν να χάνουν σιγά σιγά την ανεξαρτησία τους. Στο εξής ανήκαν στη σφαίρα επιρροής του μινωικού πολιτισμού.

Ο μινωικός πολιτισμός αναπτύχθηκε στην Κρήτη από το 2600 μέχρι την κατάκτηση του νησιού από τους Μυκηναίους στα 1450 π.Χ. Οι Μινωίτες υπήρξαν πολύ καλοί ναυτικοί και κυριάρχησαν εμπορικά στη Μεσόγειο. Ο μινωικός πολιτισμός δέχθηκε επιδράσεις από την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία, αλλά διαμόρφωσε τη δική του ιδιαίτερη φυσιογνωμία. Η μινωική τέχνη διακρίνεται για τη στενή επαφή με τη φύση και τον ειρηνικό και χαρούμενο χαρακτήρα της. Τα πιο σημαντικά αρχιτεκτονικά μνημεία ήταν τα ανάκτορα, μεγάλα και ανοχύρωτα. Οι τοιχογραφίες παριστάνουν σκηνές από την καθημερινή ζωή, από τη φύση ή από θρησκευτικές τελετές και έχουν ζωγραφιστεί με έντονα χρώματα. Τα αγάλματα είναι μικρού μεγέθους και συχνά παριστάνουν γυναίκες.

Ο μυκηναϊκός πολιτισμός διαδέχθηκε το μινωικό. Δημιουργήθηκε από τους πρώτους ελληνικούς πληθυσμούς, που ονομάζονταν Αχαιοί ή Μυκηναίοι. Κέντρο του ήταν η ηπειρωτική Ελλάδα. Οι Μυκηναίοι ανέπτυξαν πολύ το εμπόριο. Επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από το μινωικό πολιτισμό, ωστόσο ο δικός τους πολιτισμός χαρακτηρίζεται από στρατιωτικό πνεύμα. Από τα σπουδαιότερα δείγματα μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής είναι τα ανάκτορα που είναι πάντα οχυρωμένα. Η ζωγραφική μοιάζει πολύ

με τη μινωική, αλλά τα θέματα που προτιμά είναι σχετικά με μάχες και κυνήγια. Το τέλος του μυκηναϊκού κόσμου σημειώθηκε γύρω στα 1100 π.Χ., όταν στον ελλαδικό χώρο κάποιες περιοχές ερημώθηκαν για λόγους οικονομικούς, ενώ έγιναν εγκαταστάσεις διαφόρων ελληνικών φύλων.

3.2. Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας

Η ενδυμασία του προϊστορικού Αιγαίου είχε δεχτεί την επίδραση της φορεσιάς των λαών της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου. Χρησιμοποιούνταν, δηλαδή, κι εδώ ρούχα που βασίζονταν σε ορθογώνια ή τετράγωνα κομμάτια υφάσματος και σε κρόσσια. Η σύνθεση, όμως, των υφασμάτων αυτών σε ρούχα, η διακόσμηση, οι χρωματισμοί και τα αξεσουάρ

τους δημιουργούσαν ένα τελείως διαφορετικό σύνολο που έδινε μια χαρούμενη αίσθηση. Η ενδυμασία των κατοίκων του Αιγαίου βρισκόταν σε αρμονία και με την τέχνη της περιοχής που έδινε την ίδια αίσθηση.

Σε γενικές γραμμές, τα ενδύματα αποκάλυπταν το σώμα, ήταν εφαρμοστά και τόνιζαν ιδιαίτερα τη μέση τόσο στους άντρες όσο και στις γυναίκες. Φανέρωναν, πάντως, τόσο το φύλο όσο και την κοινωνική θέση των ανθρώπων που τα φορούσαν. Η γυναικεία φορεσιά ήταν πλούσια διακοσμημένη και χαρακτηριζόταν από ποικιλία. Τα κύρια στοιχεία της ήταν μια φούστα και ένα *περικόρμιο* (μπούστο). Αντίθετα, η αντρική φορεσιά ήταν πολύ πιο απλή και περιοριζόταν σε ένα περιζώμα.

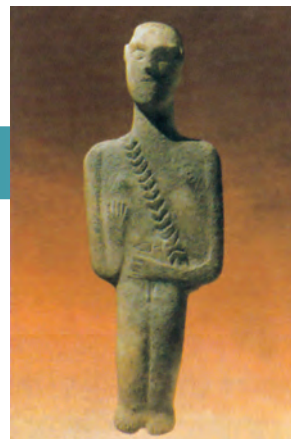
Από τις ενδυμασίες του προϊστορικού Αιγαίου η πιο σημαντική υπήρξε η *μινωική*. Δε φοριόταν μόνο στην Κρήτη, αλλά είχε εξαπλωθεί σε όσα μέρη του ελληνικού χώρου είχαν δεχτεί την κρητική επίδραση. Για το λόγο αυτό θεωρείται ότι στα χρόνια ακμής της μινωικής Κρήτης είχε δημιουργηθεί ένα είδος «κοινής ενδυματολογικής γλώσσας» σ' όλο το χώρο του Αιγαίου. Η *μυκηναϊκή* ενδυμασία βασίστηκε στη μινωική, αλλά απέκτησε και δικά της χαρακτηριστικά στοιχεία. Με το πέρασμα του χρόνου, ωστόσο, αναπτύχθηκαν και οι καθαρά μυκηναϊκές ενδυμασίες που χαρακτηρίζονται από απλότητα. Κύρια στοιχεία τους ήταν: ένα φόρεμα για τις γυναίκες και ένας χιτώνας για τους άντρες. Οι ενδυμασίες αυτές αποτέλεσαν τον πρόδρομο των ρούχων που φορέθηκαν στην Ελλάδα κατά τους ιστορικούς χρόνους.

Όσον αφορά τις *πρώτες ύλες* που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή των υφασμάτων στο Αιγαίο, αυτές ήταν: το λινάρι, που αποτέλεσε την παλαιότερη υφαντική ίνα, και το μαλλί. Συνήθως τα υφάσματα βάφονταν με έντονα χρώματα και ήταν διακοσμημένα με πολλών ειδών σχέδια. Υπήρχαν, επίσης, και διάφανα υφάσματα. Η υφαντική τέχνη είχε αναπτυχθεί ήδη από τη νεολιθική εποχή.

3.3. Γυναικεία και αντρική ενδυμασία - Αξεσουάρ

3.3.1. Κυκλαδικός πολιτισμός (Βλέπε Πίνακα σελ. 71)

Ελάχιστα είναι γνωστά για τον τρόπο που ντύνονταν οι πρώτοι Κυκλαδίτες, γιατί τα κυκλαδικά ειδώλια που αποτελούν τη βασική πηγή πληροφόρησης παριστάνουν γυμνές ανθρώπινες μορφές. Σπάνια στα ειδώλια αυτά εικονίζονται κάποια στοιχεία ενδυμασίας. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί ένα μαρμάρινο αντρικό ειδώλιο όπου παριστάνεται ένας γυμνός κυνηγός ή πολεμιστής που φορά ζωστήρα (εικ. 3.3).

Εικ. 3.3. Κυκλαδικό ειδώλιο κυνηγού ή πολεμιστή που φορά ζωστήρα (23ος αι. π.Χ.).

Εικ. 3.4. Ασημένια περόνη από τις Κυκλάδες (28ος-24ος αι. π.Χ.)

Ωστόσο, στις ανασκαφές έχουν βρεθεί πολλά αντικείμενα που χρησιμοποιούσαν οι Κυκλαδίτες για το **στολισμό τους**. Από τα πιο συνηθισμένα είναι τα περιδέραια από χρωματιστές πέτρινες χάντρες ή από όστρακα της θάλασσας. Επίσης, συναντώνται μικρά πέτρινα φυλαχτά, βραχιόλια, ασημένιες *περόνες* (καρφίτσες) και ασημένια διαδήματα. Είναι γνωστό ότι η κυκλαδική μεταλλοτεχνία ήταν εξελιγμένη. Ένα από τα καλύτερα δείγματά της αποτελεί μια ασημένια περόνη από την Αμοργό. Η κεφαλή της περόνης έχει σχήμα κριαριού (εικ. 3.4).

Ο **καλλωπισμός** του προσώπου δεν υστερούσε, όπως δείχνουν οι τριχολαβίδες που βρέθηκαν και τις οποίες χρησιμοποιούσαν για να λεπταίνουν τα φρύδια. Έχουν βρεθεί, επίσης, ξυριστικές λεπίδες φτιαγμένες από οψιανό, ένα σκληρό πέτρωμα που υπάρχει στη Μήλο. Είναι πολύ πιθανόν, εξάλλου, οι πρώτοι αυτοί κάτοικοι των Κυκλάδων να στόλιζαν το δέρμα τους με τατουάζ. Αυτό δείχνει η ανακάλυψη μικρών κοκάλινων σωλήνων που χρησίμευαν για τη φύλαξη χρώματος το οποίο πιθανώς προοριζόταν για τατουάζ.

Ενώ, όμως, για την πρώτη περίοδο του κυκλαδικού πολιτισμού οι γνώσεις μας για την ενδυμασία είναι ελάχιστες, για την ύστερη περίοδο υπάρχουν πολλά στοιχεία. Αυτά προέρχονται κυρίως από τις τοιχογραφίες που ανακαλύφθηκαν στο Ακρωτήρι της Θήρας (Σαντορίνη). Η κυκλαδική ενδυμασία των χρόνων αυτών ήταν όμοια με τη μινωική (γι' αυτό θα γίνει λόγος γι' αυτή μαζί με τη μινωική).

3.3.2. Μινωικός πολιτισμός (Βλέπε Πίνακα σελ. 71)

Ο μινωικός πολιτισμός δίνει την πρώτη ολοκληρωμένη εικόνα για την ενδυμασία στο προϊστορικό Αιγαίο. Η **γυναικεία ενδυμασία** παρουσιάζει μεγάλο πλούτο και ποικιλία. Αυτό δείχνει ότι το ένδυμα είχε γίνει ένας πολύ σημαντικός τρόπος έκφρασης των διαφόρων ρόλων της γυναίκας στο πλαίσιο της μινωικής κοινωνίας. Είναι γεγονός ότι η γυναίκα είχε μεγάλη ελευθερία στα χρόνια αυτά. Μπορούσε να συμμετέχει σε κάθε εκδήλωση της κοινωνικής ζωής ακόμα και σε αγωνίσματα. Οι γυναίκες που ανήκαν στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις είχαν σημαντικό ρόλο και στη θρησκεία.

Κύρια στοιχεία της μινωικής γυναικείας ενδυμασίας ήταν μια φούστα και ένα περικόρ-

μιο. Η φούστα παρουσιάζεται σε διάφορους τύπους με αρκετές παραλλαγές ο καθένας. Οι κυριότεροι είναι: η καμπανόσχημη φούστα φτιαγμένη από λωρίδες από κρόσσια (εικ. 3.5α) και η καμπανόσχημη απλή φούστα (εικ. 3.5β). Οι περισσότερο πολυτελείς φούστες ήταν στολισμένες με πολύχρωμες ταινίες, χάντρες και μεταλλικά φύλλα που ράβονταν πάνω στα υφάσματα. Οι ζώνες ήταν, επίσης, περίτεχνες. Ας σημειωθεί ότι οι ζώνες δε χρησιμοποιούνταν μόνο για να στερεώνουν το ένδυμα στη μέση. Παράλληλα στόλιζαν το όλο σύνολο και τόνιζαν τη γυναικεία φύση.

Το περικόρμιο συναντάται, επίσης, σε διάφορες παραλλαγές. Συνήθως ήταν ένα εφαρμοστό μπούστο, που έκλεινε μπροστά. Άλλοτε κάλυπτε το στήθος, ενώ άλλοτε το άφηνε ακάλυπτο (εικ. 3.5 α-β). Τα μανίκια έφταναν έως πάνω από τους αγκώνες και από τις άκρες τους κρέμονταν συχνά κορδόνια ή φούντες από ύφασμα ή από ελάσματα χρυσού. Μερικές φορές το μπούστο ήταν φτιαγμένο από διάφανο ύφασμα που σκέπαζε το σώμα και τα χέρια χαλαρά. Η προβολή του γυμνού στήθους θεωρείται ότι είχε σκοπό να τονίσει τη σπουδαιότητά του ως πηγής γονιμότητας. Πάνω από τη φούστα φορούσαν μερικές φορές μια διπλή ποδιά. Ίσως, μάλιστα, η ποδιά αυτή να μην ήταν υφαντή αλλά δερμάτινη. Πιθανόν και τα σφιχτά μπούστα να ήταν και αυτά φτιαγμένα από δέρμα.

Οι γυναίκες ορισμένες φορές τύλιγαν γύρω από το σώμα ένα τετράγωνο σάλι διπλωμένο στα δύο. Το ρούχο αυτό είχε σειρές από κρόσσια. Σε μια τοιχογραφία από το Ακρωτήρι

Εικ. 3.5.α-β. Μινωικές γυναικείες ενδυμασίες. Φορούν εφαρμοστό μπούστο, καμπανόσχημες φούστες και ποδιές («Οι θεές των όφεων», Ειδώλια, 26ος αι. π.Χ.)

Εικ. 3.6. Ιέρεια με επιμελημένο μακιγιάζ. Φορά πανωφόρι με κρόσσια (Τοιχογραφία, Ακρωτήρι Θήρας, 17ος αι. π.Χ.)

Εικ. 3.7. Γυναικεία μινωικά ειδώλια με καπέλα (21ος-19ος αι. π.Χ.)

της Θήρας εικονίζεται μια νεαρή ιέρεια που φορά πάνω από την κανονική της ενδυμασία ένα πανωφόρι με κρόσσια στο τελείωμα (**εικ. 3.6**). Το πανωφόρι αυτό θυμίζει τα κροσσωτά ρούχα που χρησιμοποιούσαν στη Μεσοποταμία.

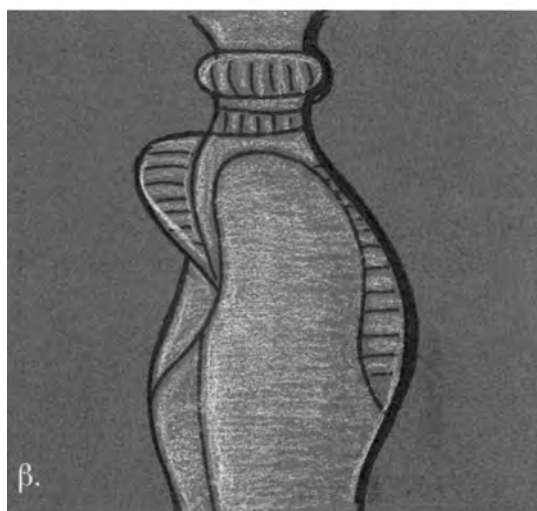
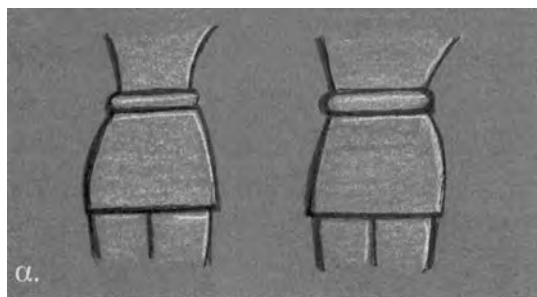
Βέβαια, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι τα ενδύματα που εικονίζονται στην τέχνη δεν είναι ρούχα καθημερινά ούτε ρούχα των γυναικών του λαού. Είναι ρούχα που φορούσαν σημαντικές γυναίκες σε σημαντικές τελετουργίες. Οι καθημερινές ενδυμασίες των γυναικών στις πόλεις και στα χωριά δεν είναι γνωστές, γιατί δεν υπάρχουν σχετικές μαρτυρίες από το αρχαιολογικό υλικό. Δεν αποκλείεται, πάντως, οι Μινωίτισσες να χρησιμοποιούσαν τα κύρια ρούχα, τη φούστα και το περικόρμιο, και στην καθημερινή ζωή.

Απαραίτητο συμπλήρωμα ήταν τα διάφορων ειδών **κεφαλοκαλύμματα**, όπως μπερέδες, τιάρες, καπελίνα και άλλα (**εικ. 3.5α-β, εικ. 3.7**). Οι Μινωίτισσες τα φορούσαν στις θρησκευτικές τελετουργίες και είχαν ιδιαίτερο συμβολισμό.

Άφηναν τα **μαλλιά** τους μακριά, χτενισμένα σε βοστρύχους (**εικ. 3.8**). Άλλοτε πάλι τα μάζευαν ψηλά σε περίτεχνες κομμώσεις. Συχνά τα συγκρατούσαν και τα στόλιζαν με ταινίες, καρφίτσες, διαδήματα ή δίχτυα. Μερικές γυναίκες εμφανίζονται, επίσης, με ξυρισμένα τα κεφάλια τους, έχοντας αφήσει μια ή περισσότερες τούφες μαλλιών (**εικ. 3.6**).

Εικ. 3.8. Μινωική γυναικεία κόμμωση και μακιγιάζ («Η Παριζιάνα», Τοιχογραφία, Κνωσός, 16ος αι. π.Χ.)

Εικ. 3.9. α-β. Τύποι «μινωικού ζώματος» (σκίτσο)

Οι γυναίκες μεταχειρίζονταν, επίσης, διάφορα **καλλυντικά** για να βάφουν το πρόσωπό τους. Για την επιδερμίδα του προσώπου χρησιμοποιούσαν λευκό χρώμα. Τόνιζαν τα μάτια με σκούρο χρώμα που τα έκανε να φαίνονται πολύ μεγάλα. Με κόκκινο έβαφαν τα μάγουλα, τα χείλη και μερικές φορές και τα αφτιά (εικ. 3.6, 3.8).

Πολύ διαδεδομένη ήταν και η χρήση αρωματικών ουσιών και στα δύο φύλα. Οι Μινωίτες, όπως και οι λαοί της Μέσης Ανατολής, δε χρησιμοποιούσαν τις αρωματικές ουσίες μόνο για να δώσουν καλύτερη μυρωδιά στο σώμα ή για να γίνουν πιο επιθυμητοί ερωτικά. Οι ουσίες αυτές είχαν, επίσης, μαγική, θρησκευτική, ακόμα και ιατρική σημασία.

Αντίθετα με την ποικιλία της γυναικείας φορεσιάς, **η αντρική ενδυμασία** διακρίνεται για την απλότητά της. Το αντρικό ένδυμα αποτελούνταν από ένα περίζωμα, το λεγόμενο **μινωικό ζώμα**. Ήταν ένα κοντό κάλυμμα της περιφέρειας που θύμιζε το αντίστοιχο αιγυπτιακό ρούχο. Η πιο απλή μορφή του έμοιαζε με ορθογώνια ποδιά, δεμένη με φαρδιά ζώνη (εικ. 3.9α). Η ποδιά αυτή μπορούσε να κόβεται στο πλάι, αφήνοντας ελεύθερους τους μηρούς. Άλλοτε, πάλι, η μια άκρη του υφάσματος περνούσε ανάμεσα στους μηρούς

Εικ. 3.10. Μινωίτες στρατιώτες. Κρατούν ασπίδες από δέρμα και δόρατα. Φορούν περικεφαλαίες από δόντια κάπρου («Η ναυτική εκστρατεία», Τοιχογραφία, Ακρωτήρι Θήρας, 17ος αι. π.Χ.)

Εικ. 3.11. Παιδιά που πυγμαχούν. Φορούν ζώνη στη μέση (Τοιχογραφία, Ακρωτήρι Θήρας, 17ος αι. π.Χ.)

και στερεωνόταν με μια σφιχτή ζώνη που το συγκρατούσε (εικ. 3.9β). Το περίζωμα είχε σκοπό να διευκολύνει τις κινήσεις και συγχρόνως να τονίσει τη χάρη του σώματος με το υπερβολικό σφίξιμο της μέσης. Το πάνω μέρος του σώματος παρέμενε ακάλυπτο.

Άλλα αντρικά ενδύματα ήταν οι χιτώνες από μεγάλα κομμάτια υφάσματος που κάλυπταν το σώμα και στερεώνονταν στον έναν ή και στους δύο ώμους και οι κάπες, απλές ή φλοκωτές, που θύμιζαν το μεσοποταμιακό «καυνάκη». Οι στρατιώτες κρατούσαν δόρατα και τεράστιες ασπίδες από δέρμα βοδιού. Στο κεφάλι φορούσαν περικεφαλαίες από δόντια κάπρου (αγριογούρουνου) (εικ. 3.10).

Όσον αφορά την ενδυμασία των παιδιών αυτή ήταν πολύ απλή. Συχνά κυκλοφορούσαν γυμνά ή φορούσαν μόνο μια ζώνη στη μέση και κοσμήματα, όπως τα παιδιά που πυγμαχούν σε τοιχογραφία από το Ακρωτήρι της Θήρας (εικ. 3.11). Μόνο αφού έφταναν στην εφηβεία, τα παιδιά υιοθετούσαν το ντύσιμο των μεγάλων.

Στις θρησκευτικές τελετουργίες οι άντρες φορούσαν περίπλοκα κεφαλοκαλύμματα, ψηλά, στρογγυλά ή σαν στέμματα με φτερά (εικ. 3.12), τουρμπάνια, μικρά ή πλατύγυρα καπέλα.

Οι Μινωίτες είχαν, συνήθως, μακριά μαλλιά, χτενισμένα σε μπούκλες. Άλλοτε τα

έδεναν πίσω σε κοτσίδα ή χαμηλή αλογοουρά, ενώ άλλοτε τα συγκρατούσαν μόνο με ένα δίχτυ. Ξύριζαν, επίσης, τα γένια και τα μουστάκια τους και συνήθιζαν και αυτοί να βάφουν το πρόσωπό τους (εικ. 3.12).

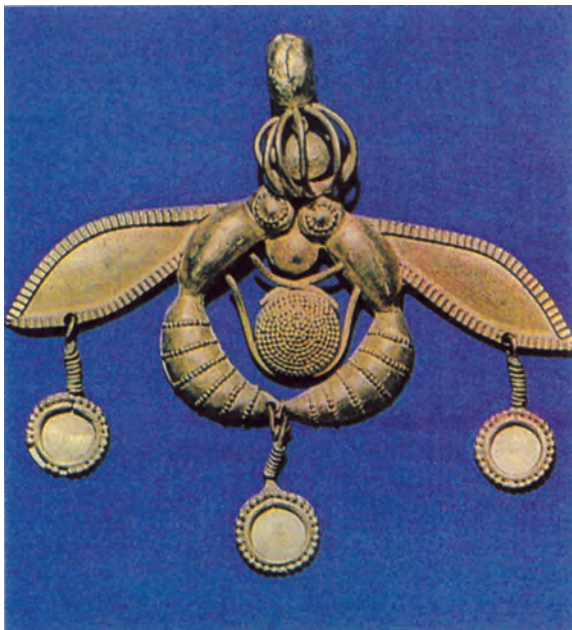
Άντρες και γυναίκες κυκλοφορούσαν ξυπόλητοι ή φορούσαν **παπούτσια**. Τα πιο συνηθισμένα είδη παπουτσιών ήταν τα σανδάλια και τα κλειστά παπούτσια με μυτερή άκρη. Γενικά, το να φορά κάποιος παπούτσια φανέρωνε ότι ανήκε στην ανώτερη κοινωνική τάξη.

Και τα δύο φύλα συνήθιζαν να φορούν **κοσμήματα** όλων των ειδών, που ήταν εξαιρετικής τέχνης και κατασκευάζονταν από χρυσό, χάντρες και κόκαλο.

Υπήρχαν σκουλαρίκια σε διάφορα σχήματα όπως κρίκοι. Τα βραχιόλια (περιβραχιόνια και περικάρπια) ήταν άλλοτε υφαντές ταινίες, άλλοτε μεταλλικές βέργες κι άλλοτε αποτελούνταν από χάντρες. Υπήρχαν, επίσης, καρφίτσες, συχνά στολισμένες με λουλούδια. Τα χρυσά δαχτυλίδια είχαν συχνά σκαλισμένες λατρευτικές παραστάσεις σε μικρογραφία. Τα περιδέραια κατασκευάζονταν από χάντρες με διάφορα σχήματα. Τα κοσμήματα κατασκευάζονταν σε διάφορες μορφές, συχνά τελειώς πρωτότυπες και αποτέλεσαν αντικείμενα με μεγάλη καλλιτεχνική αξία. Από τα πιο περίφημα έργα μινωικής χρυσοχοΐας είναι το γνωστό χρυσό εξάρτημα περιδέραιου από τα Μάλια, όπου παριστάνονται δύο σφήκες ή μέλισσες που απομυζούν μια σταγόνα μέλι. Πρόκειται

Εικ. 3.12. Μινωική αντρική ενδυμασία. Φορά κοντό περίζωμα και κεφαλοκάλυμμα με φτερά («Ο πρίγκιπας με τα κρίνα», Τοιχογραφία, Κνωσός, 16ος αι. π.Χ.)

Εικ. 3.13. Μινωικό περιδέραιο (Δύο σφήκες ή μέλισσες απομυζούν μια σταγόνα μέλι, 16ος αι. π.Χ.)

Εικ. 3.14. Μυκηναϊκές ενδυμασίες που ακολουθούν τα μινωικά πρότυπα (Ελεφάντινο σύμπλεγμα από δύο γυναίκες και ένα αγόρι, 13ος αι. π.Χ.)

για βασιλικό κόσμημα με λεπτότατη εργασία (εικ. 3.13).

3.3.3. Μυκηναϊκός πολιτισμός (Βλέπε Πίνακα σελ. 71)

Η μυκηναϊκή ενδυμασία ακολουθούσε τα μινωικά πρότυπα. Οι Μυκηναίες φορούσαν όμοια ρούχα με τις γυναίκες της Κρήτης. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελούν τα ρούχα που φορούν οι γυναίκες σε σύμπλεγμα από ελεφαντοκόκαλο που βρέθηκε στις Μυκήνες (εικ. 3.14). Στο σύμπλεγμα αυτό εικονίζονται δύο γυναίκες και ένα μικρό αγόρι. Οι γυναίκες είναι ντυμένες με εφαρμοστό μπούστο που αφήνει γυμνό το στήθος τους, και με μια μακριά φούστα με τρεις σειρές κρόσσια. Το αγόρι είναι τυλιγμένο από τη μέση και κάτω με ένα πολύ λεπτό κομμάτι ύφασμα. Γενικά, τα παιδιά ντύνονταν απλά.

Παρ' όλες τις ομοιότητες, πάντως, με τη μινωική γυναικεία ενδυμασία, υπήρχαν και αρκετές διαφορές. Συγκεκριμένα, η χαρακτηριστική ποδιά που φοριέται στην Κρήτη φαίνεται ότι δε συνηθιζόταν από τις Μυκηναίες. Η διακόσμηση των ενδυμάτων ήταν, επίσης, πιο απλή. Συχνά τα ενδύματα στολίζονταν μόνο με απλά γεωμετρικά σχέδια ή με απλές μονόχρωμες ταινίες.

Με το πέρασμα του χρόνου η μινωική επίδραση περιορίστηκε στην ενδυμασία των ανώτερων τάξεων και στις επίσημες ενδυμασίες. Συγχρόνως, διαδόθηκε περισσότερο η καθαρά μυκηναϊκή γυναικεία ενδυμασία που αποτελούνταν

από ένα απλό φόρεμα. Το φόρεμα αυτό είχε πτυχωτό μπούστο και ίσια απλή φούστα (εικ. 3.15).

Οι άντρες ντύνονταν όπως και οι Μινωίτες. Χαρακτηριστική είναι η μορφή του νεαρού άντρα με το μινωικό περίζωμα, που εικονίζεται σε χάλκινο ειδώλιο (εικ. 3.16). Οι Μυκηναίοι, όμως, φορούσαν και χιτώνες, ένα ένδυμα που φαίνεται ότι ήταν από παλαιότερα αγαπητό στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Οι ιερείς και οι μουσικοί ντύνονταν με πολύ μακριούς χιτώνες με μανίκια. Άλλος τύπος χιτώνα ήταν ο κοντός χιτώνας που ήταν ριχτός από τους ώμους. Το ένδυμα αυτό θεωρείται ότι είναι πρόδρομος του χιτώνα της εποχής του Ομήρου. Πιθανόν τα ριχτά αυτά ρούχα να αποτελούσαν μέρος της στρατιωτικής ενδυμασίας. Οι στρατιώτες φορούσαν επίσης κοντούς χιτώνες με μανίκια (εικ. 3.17).

Εικ. 3.15. Μυκηναϊκό ειδώλιο γυναίκας που κρατά νήπιο. Φορά φόρεμα με πτυχωτό μπούστο και ίσια απλή φούστα (14ος αι. π.Χ.)

Εικ. 3.16. Χάλκινο ειδώλιο Μυκηναίου με μινωικό περίζωμα (16ος αι. π.Χ.)

Εικ. 3.17. Μυκηναίοι πολεμιστές. Φορούν κοντό χιτώνα με μανίκια και περικεφαλαίες από δόντια κάπρου (Τοιχογραφία, Ανάκτορο Πύλου, 15ος αι. π.Χ.)

Εικ. 3.18. Μυκηναϊκός μεταλλικός θώρακας και περικεφαλαία από δόντια κάπρου (15ος αι. π.Χ.)

Εικ. 3.19. Μυκηναϊκή χρυσή καρφίτσα με τη θεά της βλάστησης (16ος αι. π.Χ.)

Η στολή των πολεμιστών ήταν ιδιαίτερα προσεγμένη, μια και οι Μυκηναίοι ήταν πολεμικός λαός και είχαν πολύ καλή στρατιωτική οργάνωση. Οι στρατιώτες εκτός από τους χιτώνες (εικ. 3.17) φορούσαν περικεφαλαίες, θώρακες (εικ. 3.18) και περικνημίδες. Οι περικεφαλαίες αποτελούνταν συχνά από δόντια κάπρου (εικ. 3.17, 3.18). Οι ασπίδες ήταν διαφόρων ειδών: ξύλινες, δερμάτινες ή δερμάτινες με μεταλλική επίστρωση. Ο Όμηρος, περιγράφοντας την ασπίδα του Αίαντα, αναφέρει ότι ήταν φτιαγμένη από επτά δέρματα βοδιού που καλύπτονταν από ένα στρώμα χαλκού (Βλέπε Γραπτή μαρτυρία).

Ιδιαίτερα εντυπωσιακά υπήρξαν τα κοσμήματα που συνόδευαν την ενδυμασία, τόσο των αντρών όσο και των γυναικών. Η τέχνη της χρυσοχοΐας και της κατασκευής κοσμημάτων είχε ξεχωριστή θέση στο μυκηναϊκό κόσμο. Οι «πολύχρυσες Μυκήνες», όπως τις ονομάζει ο Όμηρος, δεν ήταν μύθος. Το πλήθος των χρυσών αντικειμένων που βρέθηκε στους τάφους των Μυκηνών επιβεβαιώνει τον αρχαίο ποιητή. Η μυκηναϊκή χρυσοχοΐα στηρίχτηκε στη μινωική χρυσοχοϊκή παράδοση, αλλά παρουσιάζει και τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί μια καρφίτσα με χρυσή πλάκα που παριστάνει τη θεά της βλάστησης (εικ. 3.19).

Για την κατασκευή των κοσμημάτων χρησιμοποιούνταν διάφορα μέταλλα (χρυσάφι, ασήμι, μόλυβδος και σίδηρος) ή κράματα μετάλλων (χρυσός και ασήμι, χρυσός και χαλκός), καθώς και ήλεκτρο (κεχριμπάρι). Η χρήση του σιδήρου ήταν πολύ σπάνια, γιατί ήταν το πιο πολύτιμο και σπάνιο μέταλλο. Παραγόταν σε μικρές ποσότητες στη Δυτική Ασία και η εξαγωγή του ήταν πολύ περιορισμένη.

Τα μαλλιά των γυναικών, άλλοτε ελεύθερα και άλλοτε πλεγμένα, ήταν χτενισμένα με κομμώσεις

όμοιες με τις μινωικές. Αυτό φαίνεται και στη γυναικεία μορφή που εικονίζεται σε τοιχογραφία από τις Μυκήνες, γνωστή σαν Μυκηναία (εικ. 3.20), της οποίας το πρόσωπο είναι πολύ περιποιημένο.

Εικ. 3.20. Μυκηναϊκή γυναικεία κόμμωση και μακιγιάζ (Μυκηναία, Τοιχογραφία, Μυκήνες, 13ος αι. π.Χ.)

Οι άντρες, συνήθως, άφηναν μακριά μαλλιά σαν τους Μινωίτες και ξύριζαν το πρόσωπό τους. Γι' αυτό και ο Όμηρος ονομάζει τους Μυκηναίους «μακρυμάλληδες». Αρκετοί, όμως, εμφανίζονται σε έργα τέχνης με

κοντά μαλλιά, κοντά γένια και μουστάκια. Άντρες και γυναίκες φορούσαν ορισμένες φορές στο κεφάλι τελετουργικά καλύμματα, όμοια με τα μινωικά. Παρόμοια με τα μινωικά ήταν και τα παπούτσια τους.

Γραπτή μαρτυρία: Η ασπίδα του Αίαντα:

«Το πλουμιστό σκουτάρι [ασπίδα] του' στρωσε μ' εφτά τομάρια ταύρων καλοθρεμμένων, κι απανώβαλε χαλκένια ακόμα στρώση.»

(Όμηρος, Ιλιάδα, Η, 222-223, μετ. Ν. Καζαντζάκης - Ι.Θ. Κακριδής)

3.4. Υφάσματα

Οι δύο πρώτες ύλες που χρησιμοποιούνταν για τις ανάγκες της κλωστοϋφαντουργίας στο προϊστορικό Αιγαίο ήταν το μαλλί και το λινάρι. Και στα δύο έδιναν μεγάλη σημασία. Η κτηνοτροφία ήταν πολύ ανεπτυγμένη και γινόταν ξεχωριστή εκτροφή των προβάτων που έδιναν καλό μαλλί. Στο μυκηναϊκό κόσμο το ακατέργαστο μαλλί προοριζόταν συχνά για δώρο σε σημαντικά πρόσωπα ή αποτελούσε ένα είδος φόρου. Η αφαίρεση του μαλλιού από τα ζώα δε γινόταν με κούρεμα, αλλά με δυνατό βούρτσισμα την εποχή που ανανεώνεται το τρίχωμα του ζώου. Ακολουθούσε το πλύσιμο, το ξάσιμο, δηλαδή το ξέμπλεγμα των ινών με το χέρι και, τέλος, το λανάρισμα, δηλαδή ο διαχωρισμός των μακριών από τις κοντές ίνες.

Εικ. 3.21. Μινωίτισσες φορούν περικόρμια με πλούσια διακόσμηση από υφαντά μοτίβα («Οι γαλάζιες κυρίες», Τοιχογραφία, Κνωσός, 16ος αι. π.Χ.)

Η καλλιέργεια του λιναριού ήταν διαδεδομένη. Μετά από κοπιαστική επεξεργασία, που στη μυκηναϊκή εποχή γινόταν από ειδικευμένες εργάτριες, ξεχώριζαν οι ίνες του φυτού. Οι καθαρισμένες και διαχωρισμένες πια ίνες γίνονταν στη συνέχεια κλωστές, αφού τις έγνεθαν με τη ρόκα και τις τύλιγαν στο αδράχτι.

Μετά το γνέσιμο γινόταν η **βαφή** των νημάτων, αν και ορισμένες φορές θα πρέπει τα υφάσματα να βάφονταν, αφού ήταν ήδη έτοιμα. Σε αντίθεση με τους Αιγυπτίους που προτιμούσαν το λευκό, οι κάτοικοι του Αιγαίου αγαπούσαν την πολυχρωμία. Τα χρώματα που συνήθιζαν ήταν: το κόκκινο, το κίτρινο, το πορτοκαλί, το καστανό, το γαλάζιο, το άσπρο και το μαύρο. Οι βαφές προέρχονταν από διάφορες φυτικές, ζωικές ή και ορυκτές ύλες. Έτσι, για παράδειγμα από το φυτό κρόκος (ζαφορά) έφτιαχναν το κίτρινο χρώμα, από τον υάκινθο το γαλάζιο, από το έντομο κόκκο το κόκκινο κ.ά. Εξαιτίας της πολύ καλής κατεργασίας των φυτικών και ζωικών ινών και της βύθισής τους σε ειδικό υγρό, μάλλον σε θειάφι, τα χρώματα γίνονταν ανεξίτηλα.

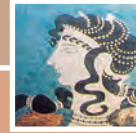
Ακολουθούσε η **ύφανση** των ινών σε αργαλειό. Ο τύπος αργαλειού που χρησιμοποιούσαν ήταν ο κάθετος αργαλειός με βαρίδια, που στηνόταν όρθιος. Η υφαντική είχε υψηλό επίπεδο ανάπτυξης στο Αιγαίο. Τα ρούχα που φορούν οι ανθρώπινες μορφές που παριστάνονται στα έργα τέχνης δείχνουν ότι είναι φτιαγμένα από υφάσματα που η κατασκευή τους απαιτούσε μεγάλη δεξιότητα. Με την υφαντική ασχολούνταν ειδικευμένοι τεχνίτες, άντρες και γυναίκες.

Τα υφάσματα διακοσμούνταν με διάφορα **σχέδια** σε μεγάλη ποικιλία. Κυριαρχούσαν τα γεωμετρικά σχήματα, απλά ή σύνθετα: συνδυασμοί από ευθείες, τεθλασμένες ή καμπύλες γραμμές, ρόμβοι, στιγμές (πουά), διχτυωτό μοτίβο, σπείρες κ.ά. Δεν έλειπαν, όμως, και τα φύλλα, τα λουλούδια, όπως άνθη κρόκου και κρίνα, και ζώα, όπως πουλιά και κεφάλια ταύρων. Χαρακτηριστικά είναι τα μοτίβα στα περικόρμια που φορούν οι λεγόμενες «Γαλάζιες κυρίες» σε τοιχογραφία από το ανάκτορο της Κνωσού στην Κρήτη (**εικ. 3.21**). Τα σχέδια αυτά δεν τα κεντούσαν, αλλά τα ύφαιναν πάνω στο βασικό τμήμα του ρούχου. Μερικές φορές, πάντως, συνήθιζαν να υφαίνουν ξεχωριστά διακοσμητικές ταινίες σε ειδικούς, μικρούς αργαλειούς και μετά να τις ράβουν πάνω στα σημεία του υφάσματος που ήθελαν να στολίσουν.

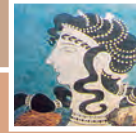
Πίνακας: Η Ενδυμασία στο Προϊστορικό Αιγαίο

Πολιτισμοί	Γυναικεία ενδυμασία	Αντρική Ενδυμασία
Κυκλαδικός Πολιτισμός (3200-2000 π.Χ.)	Ελάχιστα γνωστή	Ελάχιστα γνωστή
Μινωικός Πολιτισμός (2600-1450 π.Χ.)	Περικόρμιο και φούστα	Ζώμα
Μυκηναϊκός Πολιτισμός (1600-1100 π.Χ.)	Περικόρμιο και φούστα - φόρεμα με πτυχωτό μπούστο και ίσια απλή φούστα	Ζώμα Χιτώνας με ή χωρίς μανίκια

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- Οι Πολιτισμοί του Αιγαίου είναι:
 - Ο Κυκλαδικός
 - Ο Μινωικός
 - Ο Μυκηναϊκός
- Γενικά χαρακτηριστικά της τέχνης των πολιτισμών του Αιγαίου:
 - Κυκλαδική τέχνη: σχηματοποίηση και αφαίρεση
 - Μινωική τέχνη: στενή επαφή με τη φύση, ειρηνικός και χαρούμενος χαρακτήρας
 - Μυκηναϊκή τέχνη: πολλές ομοιότητες με τη μινωική, αλλά στρατιωτικό πνεύμα
- Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας στο προϊστορικό Αιγαίο:
 - Αποκαλύπτει το σώμα, τονίζει τη μέση
 - Δημιουργεί χαρούμενο σύνολο
 - Συνδέεται άμεσα με το φύλο και την κοινωνική θέση των ατόμων
- Κύρια στοιχεία της μινωικής γυναικείας ενδυμασίας:
 - Η φούστα
 - Το περικόρμιο
- Κύριο στοιχείο της μινωικής αντρικής ενδυμασίας:
 - Το περίζωμα (μινωικό ζώμα)
- Κύρια στοιχεία της μυκηναϊκής γυναικείας ενδυμασίας:
 - Η φούστα και το περικόρμιο
 - Το φόρεμα από πτυχωτό μπούστο και η ίσια απλή φούστα
- Κύρια στοιχεία της μυκηναϊκής αντρικής ενδυμασίας:
 - Το περίζωμα (μινωικό ζώμα)
 - Ο κοντός χιτώνας (ριχτός ή με μανίκια)
- Κύρια στοιχεία της μυκηναϊκής στρατιωτικής ενδυμασίας:
 - Ο κοντός χιτώνας (ριχτός ή με μανίκια)
 - Ο θώρακας (δερμάτινος ή χάλκινος)
 - Η περικεφαλαία από δόντια κάπρου

- Κύρια αξεσουάρ:
 - Πολλά και ποικίλα κοσμήματα
 - Ζώνες και ποδιές
 - Καλύμματα του κεφαλιού (τελετουργική ή συμβολική σημασία)
 - Σανδάλια και παπούτσια
- Κομμώσεις:
 - Γυναίκες: Μακριά μαλλιά σε μπούκλες
 - Άντρες:
 - α. Μινωίτες: Μακριά μαλλιά σε μπούκλες, χωρίς γένια και μουστάκια
 - β. Μυκηναίοι: Μακριά μαλλιά σε μπούκλες, χωρίς γένια και μουστάκια ή με κοντά μαλλιά, με γένια και μουστάκια
 - Ξύρισμα κεφαλιού (και τα δύο φύλα)
- Καλλωπισμός:
 - Έντονο μακιγιάζ
 - Περιποίηση προσώπου και σώματος
 - Αρώματα
- Υφάσματα:
 - Πρώτες ύλες: μαλλί και λινάρι
 - Έντονα χρώματα
 - Μεγάλη ποικιλία από σχέδια

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Α' Ομάδα

Να απαντηθούν οι παρακάτω ερωτήσεις:

1. Ποια είναι τα γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας στο προϊστορικό Αιγαίο; (Βλέπε ενότητα 3.2)
2. Ποια στοιχεία είναι γνωστά για την ενδυμασία των πρώτων Κυκλαδιτών; (Βλέπε ενότητα 3.3)
3. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της μινωικής γυναικείας ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 3.3)
4. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της μινωικής αντρικής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 3.3)
5. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της μυκηναϊκής γυναικείας ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 3.3)
6. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της μυκηναϊκής αντρικής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 3.3)
7. Με ποιους τρόπους η ενδυμασία των πολιτισμών του Αιγαίου φανέρωνε την κοινωνική θέση των ατόμων; (Βλέπε ενότητα 3.3)
8. Ποια ήταν τα κυριότερα αξεσουάρ; (Βλέπε ενότητα 3.3)
9. Ποια στοιχεία υπάρχουν για το μακιγιάζ και γενικότερα για τον καλλωπισμό; (Βλέπε ενότητα 3.3.)
10. Ποια στοιχεία υπάρχουν για την κοσμηματοτεχνία; (Βλέπε ενότητα 3.3.)
11. Ποια ήταν η ενδυμασία των Μυκηναίων στρατιωτών; (Βλέπε ενότητα 3.3)
12. Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές υπάρχουν μεταξύ μινωικής και μυκηναϊκής ενδυμασίας και πού οφείλονται; (Βλέπε ενότητα 3.3)
13. Ποια στοιχεία υπάρχουν σχετικά με τα υφάσματα και την κατασκευή τους; (Βλέπε ενότητα 3.3).
14. Ποιες επιρροές δέχτηκε και άσκησε η ενδυμασία των κατοίκων του προϊστορικού Αιγαίου και γιατί; (Βλέπε ενότητες 3.1-3.3)
15. Να συγκριθεί η μινωική με τη μεσοποταμιακή και την αιγυπτιακή ενδυμασία. Ποιες ομοιότητες και διαφορές παρατηρούνται και πού οφείλονται; (Βλέπε ενότητες 3.2, 3.3)

Β' Ομάδα

Να σημειωθεί με κύκλο η απάντηση που αντιστοιχεί σε κάθε πρόταση:

1. Οι Μινωίτες φορούσαν:
 - α. κοντούς χιτώνες με μανίκια
 - β. ρούχα με κρόσια
 - γ. περίζωμα
2. Τα κύρια γυναικεία ενδύματα ήταν:
 - α. η φούστα και το περικόρμιο
 - β. το περίζωμα
 - γ. ο χιτώνας
3. Το μινωικό ζώμα ήταν:
 - α. ένα είδος ζώνης
 - β. περίζωμα
 - γ. κεφαλόδεσμος
4. Οι Κυκλαδίτες στόλιζαν το δέρμα τους:
 - α. με τατουάζ
 - β. με χρώματα
 - γ. με σχέδια

Γ' Ομάδα

1. Πρόταση: Να γίνουν εργασίες με θέμα την ενδυμασία στους πολιτισμούς του προϊστορικού Αιγαίου. Ειδικότερα θέματα:

- Η γυναικεία ενδυμασία στο προϊστορικό Αιγαίο με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Η αντρική ενδυμασία στο προϊστορικό Αιγαίο με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Η κοσμηματοτεχνία στο προϊστορικό Αιγαίο.
- Η μυκηναϊκή στρατιωτική ενδυμασία.

Οδηγίες: Οι μαθητές/μαθήτριες να αναλάβουν τις εργασίες, αφού χωριστούν σε ομάδες. Τα στοιχεία θα προέρχονται όχι μόνο από το παρόν βιβλίο και τη βιβλιογραφία του, αλλά και από το μάθημα της Ιστορίας, καθώς και από την *Ιλιάδα* του Ομήρου όσον αφορά τη μυκηναϊκή στρατιωτική ενδυμασία (σύνδεση με τα μαθήματα της Ιστορίας, των Αρχαίων Ελληνικών σε μετάφραση, της Τεχνολογίας και της Χημείας που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο). Χρήσιμα θα είναι και στοιχεία από βιβλία Ιστορίας της Τέχνης (βλέπε βιβλιογραφία του παρόντος βιβλίου, σύνδεση με το μάθημα των Εικαστικών που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο). Μπορούν, επίσης, να αναζητηθούν στοιχεία και στο Διαδίκτυο. Οι μαθητές/μαθήτριες θα χωριστούν σε ομάδες και καθεμία θα αναλάβει ένα από τα παραπάνω θέματα.

Οι εργασίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια στην τάξη και θα ακολουθήσει συζήτηση. Η παρουσίαση μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους (φωτογραφίες από βιβλία, σλάνιτς, εικόνες σε Η/Υ).

2. Πρόταση: Να σχεδιασθούν σε ελεύθερο σχέδιο, με βάση τις εικόνες και τα σκίτσα του κεφαλαίου, μια αντρική και μια γυναικεία ενδυμασία (σύνδεση με το μάθημα Τεχνικό Σχέδιο που διδάσκεται στην ίδια τάξη).

3. Πρόταση: Αφού ολοκληρωθεί η διδασκαλία του κεφαλαίου, να οργανωθεί, εάν υπάρχει η δυνατότητα, επίσκεψη της τάξης σε ένα μουσείο με εκθέματα από τους πολιτισμούς του προϊστορικού Αιγαίου (π.χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στην Αθήνα, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης στην Αθήνα, Αρχαιολογικό Μουσείο στο Ηράκλειο, Μουσείο Προϊστορικής Θήρας στη Σαντορίνη), όπου θα δοθεί προσοχή στις ενδυμασίες που εικονίζονται στα έργα τέχνης.

Οδηγίες: Ο καθηγητής ή η καθηγήτρια προετοιμάζει τους μαθητές και τις μαθήτριες για την επίσκεψη αυτή, δίνοντάς τους γενικές πληροφορίες για τους πολιτισμούς του προϊστορικού Αιγαίου. Ο σκοπός της επίσκεψης είναι: να μπορέσουν οι μαθητές/μαθήτριες να έχουν άμεση επαφή με τις εικαστικές μαρτυρίες σχετικά με την ενδυμασία. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης γίνεται σχολιασμός των ενδυμασιών που εικονίζονται, με τη συνεργασία του καθηγητή ή της καθηγήτριας και των μαθητών/μαθητριών. Μετά την επίσκεψη μπορούν οι μαθητές/μαθήτριες να παρουσιάσουν προφορικά ή γραπτά στην τάξη όσα αποκόμισαν από την επίσκεψη.

Σημείωση: Εάν δεν υπάρχει η δυνατότητα να πραγματοποιηθεί αυτή η επίσκεψη, προτείνεται να παρατηρήσουν και να σχολιάσουν οι μαθητές/μαθήτριες εικόνες από έργα τέχνης του προϊστορικού Αιγαίου που επιλέγει ο καθηγητής/καθηγήτρια και παρουσιάζονται στην τάξη με διάφορους τρόπους (φωτογραφίες από βιβλία, σλάνιτς, εικόνες σε Η/Υ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ (ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ)

4.1. Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας

Οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν **ορθογώνια παραλληλόγραμμα υφάσματα που τα τύλιγαν γύρω από το σώμα τους**. Εκείνο που είχε σημασία ήταν ο τρόπος που ο καθένας τύλιγε το ύφασμα, δημιουργούσε τις πτυχώσεις και τοποθετούσε τη ζώνη, όπου αυτή υπήρχε.

Τα ενδύματα ήταν παρόμοια και για τα δύο φύλα. Μολονότι, όμως, το αντρικό σώμα μπορούσε να παρουσιάζεται γυμνό, το γυναικείο ήταν πάντα καλυμμένο. Τα ρούχα των αρχαίων Ελλήνων ήταν άνετα, τόνιζαν τις γραμμές του σώματος και έδιναν ελευθερία στις κινήσεις (εικ. 4.1). Αντίθετα με τις ενδυμασίες των ανατολικών λαών ήταν απλά, χωρίς πολυτέλειες. Τα ρούχα αυτά αντανάκλουν το πνεύμα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού που χα-

Εικ. 4.1 Αρχαίες ελληνικές ενδυμασίες (Ζωφόρος Παρθενώνα, Συγκέντρωση θεών, 5ος αι. π.Χ.)

ρακτηριζόταν από αίσθηση του μέτρου. Ωστόσο, τα ενδύματα δεν έπαιναν να φανερώνουν την κοινωνική και επαγγελματική θέση των ανθρώπων. Έτσι, οι δούλοι και οι χειρώνακτες ήταν ντυμένοι με λίγα και χοντροκομμένα ρούχα, ενώ οι ανώτερες τάξεις με περισσότερα και καλής ποιότητας ενδύματα.

Η αρχαία ελληνική ενδυμασία των ιστορικών χρόνων αποτέλεσε **βασικό στοιχείο της εξέλιξης της παγκόσμιας ενδυμασίας**. Επηρέασε καθοριστικά την ενδυμασία των Ρωμαίων και μέσω αυτής επέδρασε στο ντύσιμο των λαών της Ευρώπης που περιλαμβάνονταν στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Εκτός αυτού στο δεύτερο μισό του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, υπήρξε αναβίωση βασικών συστατικών της αρχαίας ελληνικής ενδυμασίας στη γυναικεία ευρωπαϊκή φορεσιά. Η αναβίωση αυτή αντανάκλούσε τις αισθητικές αντιλήψεις του κινήματος του Νεοκλασικισμού της εποχής εκείνης. Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της ήταν το ίσιο φόρεμα με την ψηλή μέση που εμπνεόταν από τους χιτώνες της Ελληνιστικής Περιόδου. Το ρούχο αυτό επανήλθε κατά καιρούς στη μόδα του 20ού αιώνα.

Ακόμα και στην εποχή μας η ενδυμασία των αρχαίων Ελλήνων εξακολουθεί να είναι επίκαιρη και να αποτελεί πηγή έμπνευσης κορυφαίων σχεδιαστών μόδας. Αυτό αποδεικνύει η πρόσφατη (Μάιος 2003) έκθεση ρούχων εμπνευσμένων από την αρχαία Ελλάδα στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης. «Οι Έλληνες», δήλωσε ο δημιουργός της έκθεσης Χάρολντ Κόντα, «ήταν εκείνοι που μας δίδαξαν ότι το απλό είναι και το πιο όμορφο».

4.2. Γεωμετρική Περίοδος (Βλέπε Πίνακες Α και Β σελ. 99-100)

Η **Γεωμετρική Περίοδος** (1050-700 π.Χ.) είναι αυτή που ακολούθησε την καταστροφή του μυκηναϊκού κόσμου. Πήρε το όνομά της από τα πιο αξιόλογα έργα τέχνης των χρόνων αυτών, τα αγγεία με γεωμετρική διακόσμηση. Την περίοδο αυτή γενικεύτηκε η χρήση του σιδήρου στην Ελλάδα. Επίσης, παρά την οικονομική και πολιτισμική οπισθοδρόμηση που σημειώθηκε αρχικά, με το πέρασμα του χρόνου πραγματοποιήθηκε πρόοδος σε πολλούς τομείς, ιδιαίτερα στους δύο τελευταίους αιώνες. Την εποχή εκείνη άνθησε η επική ποίηση και διαμορφώθηκε το αρχαίο ελληνικό αλφάβητο. Η κοινωνία ήταν αριστοκρατική και η οικονομία κυρίως αγροτική.

Τα στοιχεία που υπάρχουν σχετικά με την ενδυμασία της εποχής είναι περιορισμένα. Αυτό συμβαίνει, επειδή οι απεικονίσεις ενδυμάτων στην τέχνη των γεωμετρικών χρόνων είναι λίγες και πολύ σχηματοποιημένες. Οι περισσότερες πληροφορίες μας προέρχονται από τα ομηρικά έπη. Σύμφωνα με όσα είναι γνωστά **οι άντρες** ντύνονταν με λινούς χιτώνες. Πρόκειται για ρούχα ριχτά, που αποτελούνταν από ένα μακρύ ορ-

θογώνιο ύφασμα, το οποίο τύλιγαν γύρω από το σώμα. Στη συνέχεια, το στερέωναν ή το έραβαν μόνο στους ώμους και στα πλάγια. Το μήκος του χιτώνα ποίκιλλε ανάλογα με τον τόπο, τις καιρικές συνθήκες και την ιδιότητα των ανθρώπων που τον φορούσαν. Οι ευγενείς, οι ιερείς και οι ηνίοχοι, δηλαδή οι οδηγοί των αρμάτων, φορούσαν πολύ μακριούς χιτώνες που έφταναν ως τους αστραγάλους και ονομάζονταν *ποδήρεις*. Μακριούς χιτώνες φορούσαν και οι κάτοικοι της Ιωνίας. Οι κατώτερες τάξεις και οι πολεμιστές συνήθιζαν τους κοντούς χιτώνες. Κοντοί χιτώνες συνηθίζονταν, επίσης, το καλοκαίρι στις εργασίες που απαιτούσαν έντονη σωματική προσπάθεια. Οι χιτώνες των ανώτερων τάξεων στολίζονταν με παραστάσεις τοποθετημένες σε ζώνες και πλαισιωμένες από διακοσμητικά μοτίβα.

Ως πανωφόρι τα χρόνια αυτά χρησιμοποιούσαν ένα ριχτό ρούχο, σαν εσάρπα, που λεγόταν *φάρος*. Το ένδυμα αυτό φτιαχνόταν από λεπτό λινό άσπρο ύφασμα. Σύμφωνα με τον Όμηρο, το φάρος ύφαινε και ξεϋφαινε η Πηνελόπη, προσπαθώντας να καθυστερήσει τους μνηστήρες. Υπήρχε, όμως, κι ένα άλλο πανωφόρι, η *χλαίνα*, από χοντρό μάλλινο ύφασμα. Ήταν ένα ιδιαίτερα ζεστό ρούχο που στερεωνόταν στον ώμο με μια πόρπη ή περόνη (καρφίτσα). Το χειμώνα η χλαίνα χρησίμευε και ως κουβέρτα. Είχε σκούρο χρώμα, ενώ ειδικότερα η χλαίνα που φορούσαν οι ευγενείς ήταν κόκκινη, στολισμένη με γεωμετρικά μοτίβα, άνθη και πολεμικές σκηνές. Η χλαίνα φοριόταν τόσο από τα ανώτερα όσο και από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, ενώ αντίθετα το φάρος προοριζόταν μόνο για τους αριστοκράτες.

Οι γυναίκες ήταν ντυμένες με τον *πέπλο*, ένα μακρύ μάλλινο φόρεμα χωρίς μανίκια που στερεωνόταν στη μέση με ζώνη. Ο πέπλος ήταν χρωματιστός και διακοσμημένος με σχέδια κεντημένα ή υφασμένα. Τέτοιος ήταν, για παράδειγμα, ο πέπλος που χάρισε η Αθηνά στην Ήρα, για να γοητεύσει το Δία, σύμφωνα με τον Όμηρο. Η διακόσμηση του υφάσματος γίνεται φανερή και στα σχηματοποιημένα ενδύματα των γυναικών που θρηνούν, σε παράσταση από γεωμετρικό αγγείο (εικ. 4.2). Στο κεφάλι οι γυναίκες φορούσαν την *καλύπτρα* που έπεφτε στους ώμους.

Εικ. 4.2. Γεωμετρική Περίοδος: Γυναικείες ενδυμασίες. Διακρίνεται η διακόσμηση του υφάσματος (Αμφορέας από την Αττική, Γυναίκες που θρηνούν, 8ος αι. π.Χ.)

4.3. Αρχαϊκή Περίοδος (Βλέπε Πίνακες Α και Β σελ. 99-100)

Στην Αρχαϊκή Περίοδο (700-480 π.Χ.) σημειώθηκε πολύ δυναμική ανάπτυξη του ελληνισμού. Αναπτύχθηκαν το εμπόριο, η ναυτιλία και η βιοτεχνία. Αυξήθηκε η πολιτισμική επικοινωνία με άλλους λαούς και υπήρξε μεγάλη άνθηση των γραμμάτων και των τεχνών. Την εποχή αυτή ολοκληρώθηκε ο σχηματισμός των πόλεων-κρατών. Παρατηρήθηκε, συγχρόνως, άνοδος της αστικής τάξης. Η τάξη αυτή έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις που συνέβησαν και οδήγησαν σταδιακά στη γέννηση της δημοκρατίας στο τέλος του 6ου αιώνα.

Βασικό ένδυμα για τους άντρες παρέμενε ο χιτώνας από λινό ή μάλλινο ύφασμα (εικ. 4.3). Οι γυναίκες φορούσαν αρχικά τον πέπλο που σχηματιζόταν από ένα μακρύ στενό μάλλινο ύφασμα (εικ. 4.4 α). Αρχικά τον φορούσαν οι γυναίκες του ελληνικού φύλου των Δωριέων και γι' αυτό ονομαζόταν *δωρικός πέπλος* ή *δωρικός χιτώνας*. Σχηματιζόταν από

Εικ. 4.3. Αρχαϊκή περίοδος: Άντρας που φορά κόκκινο μακρύ χιτώνα και λευκό ιμάτιο (Επιτάφια στήλη του Λυσέα, 6ος αι. π.Χ.)

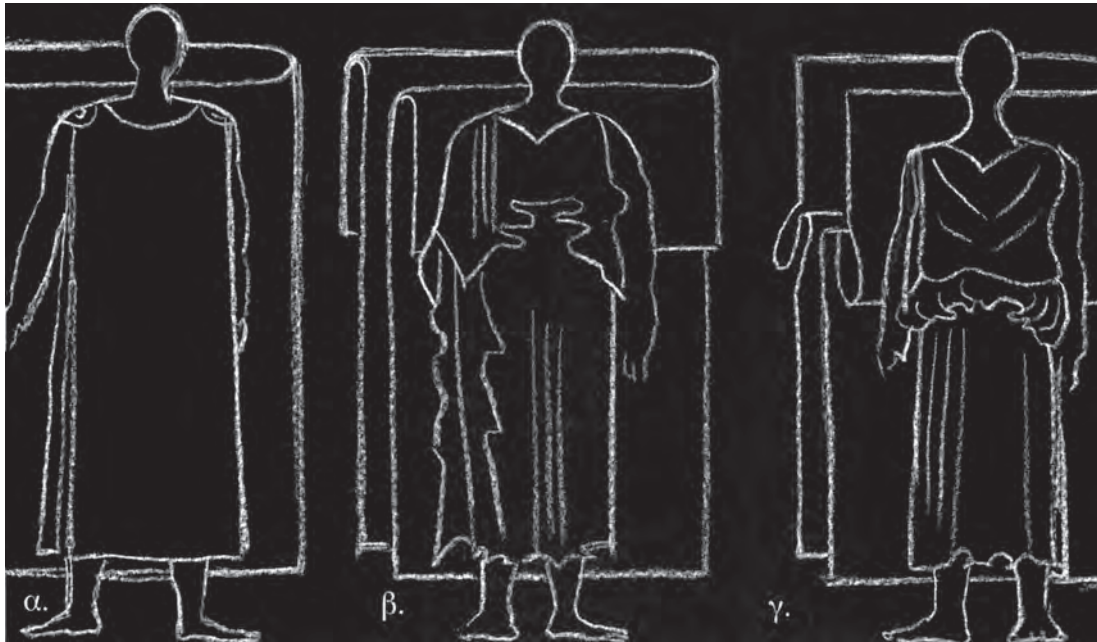

α.

β.

Εικ. 4.4. Αρχαϊκή περίοδος: α. Γυναίκα που φορά πέπλο («Η Πεπλοφόρος», Άγαλμα, 6ος αι. π.Χ.), β. Γυναίκα με χιτώνα και ιμάτιο («Η Κόρη με τα αμυγδαλωτά μάτια», Άγαλμα, 6ος αι. π.Χ.)

Εικ. 4.5. Πέπλος: α. απλός, β. σχηματίζει απόπτυγμα, γ. σχηματίζει απόπτυγμα και κόλπο (σκίτσο)

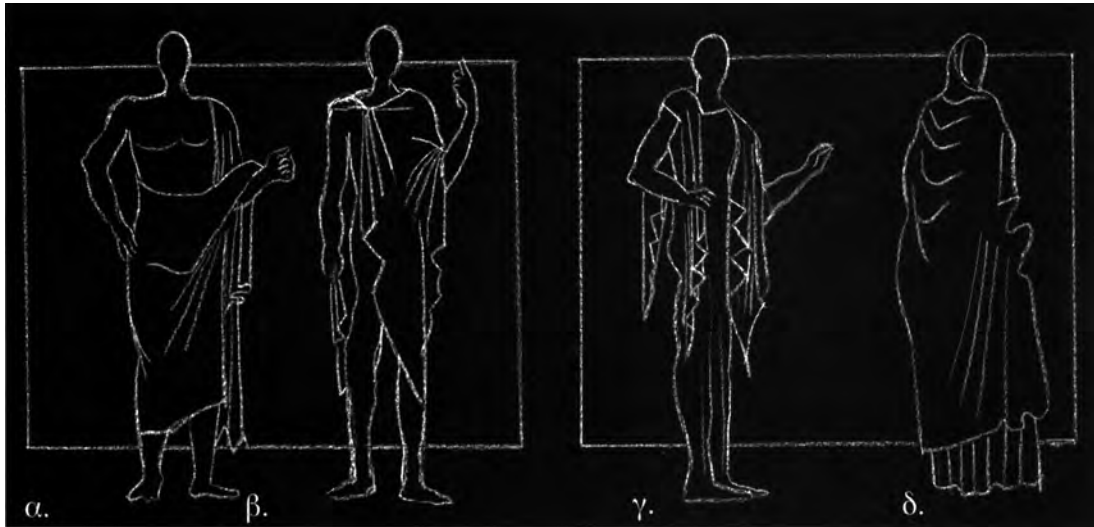
ένα μεγάλων διαστάσεων λεπτό μάλλινο ύφασμα σε σχήμα ορθογώνιου παραλληλόγραμμου. Με το ύφασμα αυτό τύλιγαν το σώμα μια φορά, αφήνοντας ένα άνοιγμα στη μια πλευρά, συνήθως στη δεξιά (εικ. 4.5α). Το άνοιγμα αυτό είτε το έραβαν είτε το άφηναν όπως ήταν.

Στο ύψος των ώμων δίπλωναν το ανώτερο τμήμα του υφάσματος προς τα έξω έτσι ώστε να σχηματίζεται από τους ώμους ως τη μέση ένα αναδίπλωμα, που λεγόταν *απόπτυγμα* (εικ. 4.5β). Για να στερεώσουν τον πέπλο, χρησιμοποιούσαν περόνες (εικ. 4.6) με τις οποίες έπιαναν το πίσω τμήμα του ρούχου στους ώμους και το έφερναν προς τα μπρος. Στη μέση έσφιγγαν τον πέπλο με μια ζώνη.

Προς τα τέλη της αρχαϊκής περιόδου, όμως, οι Αθηναίες σταμάτησαν να φορούν τον πέπλο. Τον αντικατέστησαν με ένα άλλο ένδυμα, το λινό πτυχωτό *ιωνικό χιτώνα*, που δεν τον στερέωναν με περόνες, αλλά τον έραβαν στο ύψος των ώμων (εικ. 4.4β). Το ρούχο αυτό ήταν ανατολικής προέλευσης. Υιοθετήθηκε αρχικά από τους Έλληνες της Ιωνίας στη Μικρά Ασία και από εκεί πέρασε στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Εικ. 4.6. Χρυσές περόνες από τη Σίνδο, 6ος αι. π.Χ.

Εικ. 4.7. Διάφοροι τρόποι που φοριέται το ιμάτιο (σκίτσο):

α. Τυλίγεται γύρω από το σώμα σαν σάλι
β. Στερεώνεται στον έναν ώμο με περόνη

γ. Πέφτει συμμετρικά πάνω και στους δύο ώμους
δ. Σκεπάζει το κεφάλι και τους ώμους

Σύμφωνα με τον αρχαίο ιστορικό Ηρόδοτο η αντικατάσταση του πέπλου με το χιτώνα οφείλεται, κατά την παράδοση, στο εξής γεγονός: Μετά τη μεγάλη ήττα των Αθηναίων στην Αίγινα το 586 π.Χ., οι γυναίκες της Αθήνας έμαθαν την είδηση του χαμού των δικών τους από το μοναδικό Αθηναίο πολεμιστή που επέζησε. Τότε, μέσα στον πόνο τους, όρμησαν και τον σκότωσαν τρυπώντας τον με τις περόνες των πέπλων τους. Γι' αυτό οι Αθηναίοι άρχοντες απαγόρευσαν στις γυναίκες να φορούν τον πέπλο. Επικράτησε έτσι από τότε ο χιτώνας που δε χρειαζόταν περόνες.

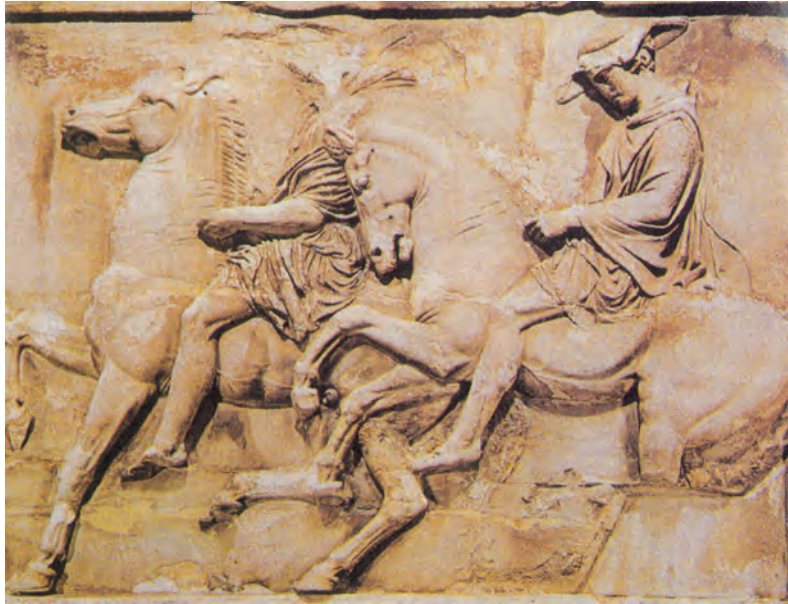
Ωστόσο, η χρησιμοποίηση του χιτώνα δεν πρέπει να οφείλεται στο ότι οι περόνες μπορούσαν να γίνουν φονικά εργαλεία. Θεωρείται πιθανότερο ότι οφείλεται σε επίδραση του τρόπου ντυσίματος των γυναικών της Ιωνίας.

Ως πανωφόρι και τα δύο φύλα φορούσαν κυρίως το *ιμάτιο*. Ήταν ένα μάλλινο ορθογώνιο παραλληλόγραμμο ύφασμα που το έριχναν πάνω στους ώμους με διάφορους τρόπους. Άντρες και γυναίκες τύλιγαν συχνά το ιμάτιο γύρω από το σώμα, σχηματίζοντας πτυχώσεις (εικ. 4.7α). Άλλοτε, πάλι, το στερέωναν στο δεξή ώμο με μία περόνη (εικ. 4.7β). Άλλες φορές συνήθιζαν να το ρίχνουν συμμετρικά πάνω και στους δύο ώμους (εικ. 4.7γ). Οι γυναίκες μπορούσαν, επίσης, να σκεπάζουν μ' αυτό το κεφάλι και το υπόλοιπο σώμα (εικ. 4.7δ).

Οι αρχαίοι Έλληνες δε θεωρούσαν καθόλου κομψό το να φοριέται το ιμάτιο από τα δεξιά προς τα αριστερά. Φρόντιζαν, επίσης, να σχηματίζουν ωραίες πτυχώσεις και ενδιαφέρονταν για τη διακόσμηση του ιματίου. Μεγάλη σημασία έδιναν και στο μήκος του. Έτσι,

αν κάποιος φορούσε πολύ κοντό ιμάτιο, θεωρούνταν άξεστος. Το πολύ μακρύ ιμάτιο, πάλι, θεωρούνταν ως υπερβολική πολυτέλεια.

Άλλο είδος πανωφοριού που συνήθιζαν οι νέοι άντρες ήταν η *χλαμύδα*. Αυτή ήταν πιο κοντή από το ιμάτιο. Έμοιαζε με μπέρτα και στερεωνόταν με πόρπη στο δεξή ώμο. Θεωρείται ότι το πανωφόρι αυτό προερχό-

Εικ. 4.8. Ιππείς με κοντούς χιτώνες και χλαμύδες (Ζωφόρος Παρθενώνα, 5ος αι. π.Χ.)

ταν από τη Θεσσαλία και σύντομα διαδόθηκε σ' όλη την Ελλάδα. Τη χλαμύδα προτιμούσαν οι πολεμιστές και ιδιαίτερα οι ιππείς που την άφηναν να ανεμίζει προς τα πίσω, όπως στη ζωφόρο του Παρθενώνα (εικ 4.8). Τόσο το ιμάτιο όσο και η χλαμύδα μπορούσαν να φορεθούν και μόνα τους από τους άντρες.

Ας σημειωθεί ότι οι Αθηναίοι συνήθιζαν να προσφέρουν μία χλαμύδα σε κάθε αγόρι που γινόταν δεκαοκτώ ετών και είχε εγγραφεί στους καταλόγους των πολιτών. Το ρούχο αυτό συνόδευε το νεαρό πολίτη κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του εκπαίδευσης που διαρκούσε τρία χρόνια.

Υπήρχε και το *αμπέχονο*, ένα πανωφόρι μετρίου μεγέθους. Μια παραλλαγή του ήταν το *αμπεχόνιο*, λίγο πιο μικρό και πιο ελαφρύ. Οι γυναίκες το έριχναν στην πλάτη τους, διπλωμένο στα δύο, σκεπάζοντας λίγο τους ώμους τους. Ένα άλλο πανωφόρι, αποκλειστικά γυναικείο, ήταν η *αμπεχόνη*. Πρόκειται για ένα είδος κάπας από τριχωτό μάλλινο ύφασμα.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στην **ενδυμασία των κατοίκων της Σπάρτης**. Οι άντρες φορούσαν έναν κοντό χοντρό μάλλινο χιτώνα, τον *τρίβωνα*. Τα ρούχα τους δεν ήταν χρωματιστά, αλλά είχαν το φυσικό χρώμα του μαλλιού. Η ενδυμασία τους αντανάκλούσε τον τρόπο ζωής τους που βασιζόταν στις αρχές της λιτότητας και της σκληραγωγίας.

Οι εἰλωτες, που αποτελούσαν την τάξη των δούλων στη Σπάρτη, φορούσαν ένα δερμάτινο ρούχο που τύλιγαν γύρω από τους γοφούς και ένα σκούφο από δέρμα σκύλου.

Εικ. 4.9. Άντρας με μακρύ ιωνικό χιτώνα («Ο Ηνίοχος των Δελφών», Άγαλμα, 5ος αι. π.Χ.)

Οι γυναίκες φορούσαν τον πέπλο που, όμως, ήταν κοντός και ανοιχτός από τη μια πλευρά. Επειδή έτσι φαίνονταν οι μηροί τους, οι γυναίκες της Σπάρτης ονομάζονταν «φαινομηρίδες». Η ονομασία αυτή χρησιμοποιήθηκε και για το ίδιο το ρούχο αυτό που λεγόταν *φαινομηρίς*. Το ένδυμα αυτό χρησίμευε ως φόρεμα και ως πανωφόρι συγχρόνως. Δεν είχε ζώνη και στερεωνόταν σε κάθε ώμο με μια περόνη.

Η διαφορετική ενδυμασία των γυναικών της Σπάρτης οφειλόταν στο ότι ακολουθούσαν αθλητικό τρόπο ζωής, γυμνάζονταν και μπορούσαν να κυκλοφορούν έξω από το σπίτι. Αυτό συνέβαινε, διότι σύμφωνα με το πολιτικο-κοινωνικό σύστημα της αρχαίας Σπάρτης οι γυναίκες έπρεπε να είναι γυμνασμένες και υγιείς, για να γεννήσουν γερά παιδιά, τους μελλοντικούς στρατιώτες της πόλης-κράτους. Αντίθετα, στην υπόλοιπη Ελλάδα οι γυναίκες της αστικής τάξης ήταν υποχρεωμένες να παραμένουν στο σπίτι. Σπάνια έβγαιναν, κυρίως για να λάβουν μέρος σε θρησκευτικές γιορτές. Μόνο οι αγρότισσες έβγαιναν έξω από το σπίτι, καθώς ήταν απαραίτητες για τις αγροτικές εργασίες.

4.4. Κλασική Περίοδος (Βλέπε Πίνακες Α και Β σελ. 99-100)

Η Κλασική Περίοδος αρχίζει το 480 π.Χ. μετά την νίκη των Ελλήνων κατά των Περσών και λήγει το 323 π.Χ., με το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Στα χρόνια αυτά ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός έφθασε στο υψηλότερο σημείο της ακμής του και συνέβη η μεγαλύτερη ίσως ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών που γνώρισε ποτέ ο κόσμος.

Βασικό **αντρικό ένδυμα** των χρόνων αυτών ήταν ο κοντός χιτώνας. Ο μακρύς χιτώνας, ο λεγόμενος ιωνικός, φοριόταν μόνο από ιερείς, ηνίοχους και αξιωματούχους (**εικ 4.9**). Οι δούλοι και οι αγρότες φορούσαν ένα μάλλινο κοντό χιτώνα, την *εξωμίδα*, που άφηνε τον έναν ώμο ακάλυπτο διευκολύνοντας τις κινήσεις (**εικ 4.10**). Το ένδυμα αυτό ήταν κατάλληλο για τις αγροτικές εργασίες. Συνηθισμένο πανωφόρι και για τα δύο φύλα ήταν το ιμάτιο. Δεν έπαψαν, όμως, να φοριούνται και τα άλλα πανωφόρια που συνηθίζονταν

Εικ. 4.10. Ο Ερμής και ο Χάρωντας (φορά εξωμίδα)
(Αγγείο, Κλασική Περίοδος)

Εικ. 4.11. Η Άρτεμη (φορά χιτώνα και ιμάτιο), ο Απόλλωνας
(φορά ιμάτιο) και η Λητώ (φορά πέπλο) (Ανάγλυφο, 5ος αι. π.Χ.)

στους αρχαϊκούς χρόνους. Οι Σπαρτιάτες και οι Σπαρτιάτισσες εξακολουθούσαν να ντύνονται με τα χαρακτηριστικά τους ρούχα.

Οι γυναίκες μετά τους Περσικούς πολέμους άρχισαν πάλι να φορούν το δωρικό πέπλο (ή δωρικό χιτώνα) συγχρόνως με τον ιωνικό χιτώνα. Ο πέπλος των κλασικών χρόνων ήταν, όμως, πιο φαρδύς και το ύφασμά του πιο φίνο, συχνά, μάλιστα, ήταν λινό (εικ. 4.11). Έτσι το ρούχο έπεφτε με χάρη, σχηματίζοντας πλούσιες πτυχές. Το απόπτυγμα έγινε, επίσης, πιο μακρύ και το έσφιγγαν στη μέση με μια ζώνη. Αν χρειαζόταν, τραβούσαν το ύφασμα προς τα πάνω, τουλάχιστον μπροστά, για να μη σέρνεται το ρούχο στο έδαφος. Σχηματίζονταν, έτσι, αναδιπλώσεις πάνω από τη ζώνη που τις ονόμαζαν *κόλπο* (εικ. 4.5γ, 4.11).

Όσον αφορά τον ιωνικό χιτώνα υπήρχαν διάφορα είδη:

α. Ο πλατύς (ευρύς) χιτώνας: Αποτελείται από ένα πολύ φαρδύ ορθογώνιο ύφασμα. Το έραβαν στην επάνω στενή πλευρά σε δύο σημεία πάνω από κάθε ώμο. Έτσι σχηματίζονταν τρία ανοίγματα, ένα για το κεφάλι και δύο για τα χέρια (εικ. 4.12α).

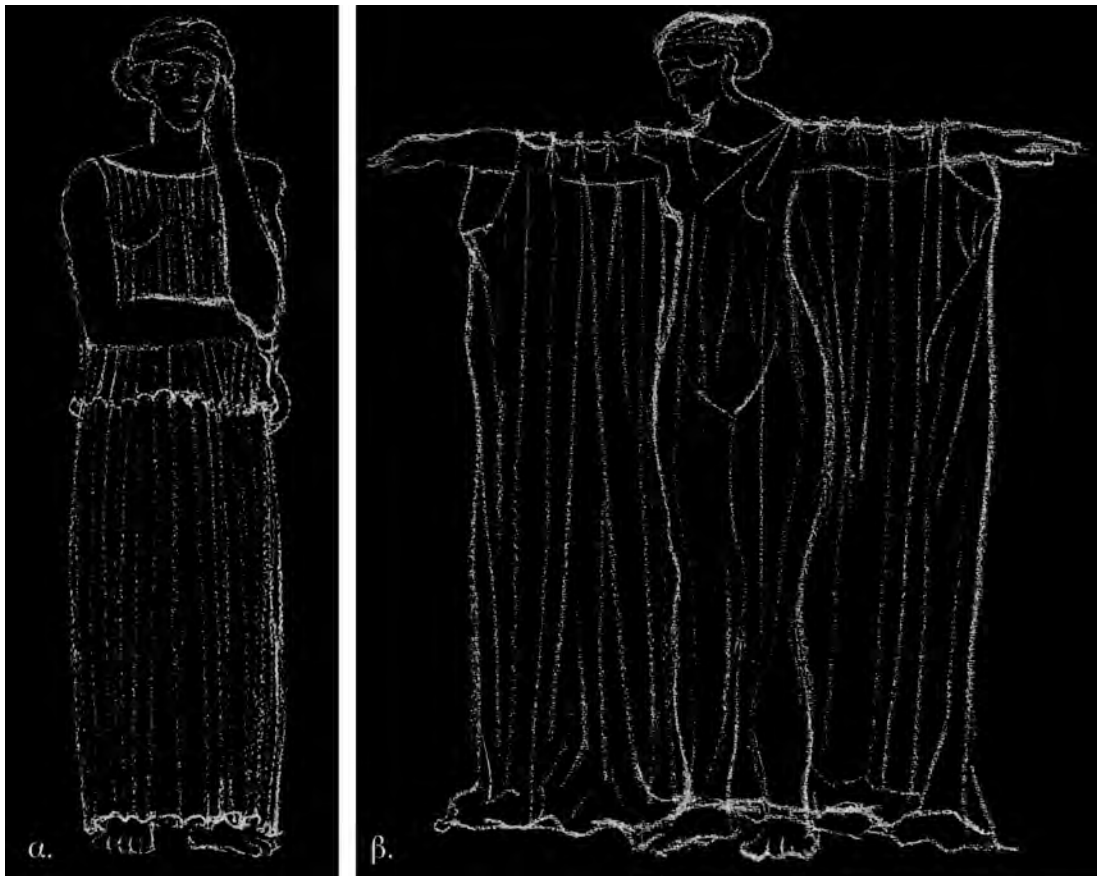
β. Ο χιτώνας με ψευδομάνικα (εικ. 4.12β): Πρόκειται για παραλλαγή του προηγούμενου τύπου. Εδώ η διαφορά είναι ότι η επάνω στενή πλευρά δε ραβόταν μόνο σε δύο σημεία αλλά σ' όλο σχεδόν το μήκος της. Άλλες φορές μάλιστα τα σημεία αυτά δε ράβονταν, αλλά πιάνονταν με καρφίτσες. Άφηναν χώρο μόνο στη μέση για το άνοιγμα από όπου θα περνούσε το κεφάλι και στα άκρα δύο ανοίγματα για τα χέρια.

γ. Ο στενός χιτώνας: Ράβεται με τον ίδιο τρόπο με τον πλατύ χιτώνα, με τη διαφορά ότι αποτελείται από μια πιο στενή ορθογώνια λωρίδα υφάσματος.

Σ' όλες τις περιπτώσεις η μέση σφιγγόταν με μια ζώνη και το ύφασμα που περισσεύε μαζευόταν προς τα πάνω και σχημάτιζε ολόγυρα αναδιπλώσεις (κόλπος).

Τα μικρά **αγόρια** συχνά ήταν γυμνά. Όταν μεγάλωναν και πήγαιναν στο σχολείο, φορούσαν κοντούς χιτώνες με ή χωρίς ζώνη. Τα **κορίτσια** ντύνονταν με χιτώνες, όπως εκείνοι των μεγάλων γυναικών. Αγόρια και κορίτσια φορούσαν ιμάτια. Τα αγόρια, μάλιστα, μπορούσαν να φορούν μόνο ιμάτιο χωρίς το χιτώνα.

Οι **στρατιώτες** φορούσαν ένα μάλλινο κοντό χιτώνα, τη γνωστή εξωμίδα που άφηνε τον έναν ώμο γυμνό, και ως πανωφόρι τη γλαμύδα. Ο οπλισμός τους αποτελούνταν

Εικ. 4.12. α. Ευρύς χιτώνας, β. Χιτώνας με ψευδομάνικα (σκίτσο)

από όπλα επιθετικά (δόρυ, ξίφος, εγχειρίδιο, ακόντιο, τόξο, σφενδόνη) και αμυντικά (θώρακας, κράνος, ασπίδα, περικνημίδες).

Το βασικό επιθετικό όπλο ήταν το *δόρυ*, ένα μακρύ κοντάρι από ξύλο με μια σιδερένια αιχμή στην άκρη, τη λόγχη. Το *ξίφος* (σπαθί) ήταν τοποθετημένο μέσα στη θήκη του και κρεμόταν στερεωμένο από τον ώμο με μια δερμάτινη λωρίδα στο αριστερό πλευρό του πολεμιστή. Το *εγχειρίδιο* ήταν ένα πολύ κοντό σπαθί, ενώ το ακόντιο ήταν ένα πιο κοντό και πιο ελαφρύ δόρυ, που το έριχναν εναντίον των

Εικ. 4.13. Αθηναίος οπλίτης (Ζωγραφική πλάκα, 6ος αι. π.Χ.)

αντιπάλων από μακριά. Το τόξο χρησίμευε για να ρίχνει βέλη σε απόσταση. Η *σφενδόνη* (σφεντόνα) αποτελούνταν από ένα μικρό κομμάτι δέρμα με δεμένες στα άκρα του δύο λωρίδες. Χρησίμευε για να πετούν μικρές πέτρες και αργότερα μικρές σφαίρες από μόλυβδο.

Πάνω από το χιτώνα φορούσαν το θώρακα, που σκέπαζε τον κορμό. Ο θώρακας ήταν φτιαγμένος από μπρούντζο ή από δέρμα ή από λινό ύφασμα, ενισχυμένα όμως με μεταλλικές πλάκες. Τις γάμπες των ποδιών κάλυπταν με τις μεταλλικές περικνημίδες, που ήταν συχνά διακοσμημένες με ανάγλυφα ή χαραγμένα θέματα.

Στο κεφάλι φορούσαν το *κράνος* (περικεφαλαία) κατασκευασμένο από μέταλλο, με εσωτερική επένδυση από δέρμα. Μερικές φορές ήταν διακοσμημένο με σχέδια ανάγλυφα ή χαραγμένα. Αρχικά το πιο συνηθισμένο σχήμα ήταν το κωνικό με ένα λοφίο από τρίχες αλόγου ή από φτερά στην κορυφή. Αργότερα επικράτησε το λεγόμενο κορινθιακό κράνος, που ήταν στρογγυλό, φτιαγμένο από ένα μόνο μεταλλικό έλασμα και κάλυπτε όλο σχεδόν το πρόσωπο.

Στο χέρι κρατούσαν την ασπίδα. Ο κυριότερος τύπος ήταν η πολύ μεγάλη στρογγυλή ασπίδα, που κάλυπτε το σώμα του πολεμιστή από το σαγόνι ως τα γόνατα. Ο σκελετός της κατασκευαζόταν κυρίως από ξύλο και ενισχυόταν από μπρούντζο. Η ασπίδα αυτή ονομαζόταν *όπλον* και αυτοί που την κρατούσαν *οπλίτες* (εικ. 4.13). Αυτοί αποτελούσαν και το πεζικό που ήταν και το κύριο σώμα του στρατού.

Μια ειδική κατηγορία στρατιωτών ήταν οι ιππείς. Το ιππικό πρωτοεμφανίστηκε στην Ελλάδα στα τέλη της Γεωμετρικής Περιόδου. Οι ιππείς ντύνονταν πολύ πιο ελαφρά. Λίγες φορές φορούσαν περικεφαλαία και σπανιότερα θώρακα. Αυτό συνέβαινε διότι πίστευαν ότι μπορούσαν να αποφεύγουν τα εχθρικά χτυπήματα χάρη στην ταχύτητα και στην ευκινησία τους. Κρατούσαν επιθετικά όπλα. Οι ιππείς σε περιόδους ειρήνης έπαιζαν σημαντικό ρόλο στις γιορτές. Στα Παναθήναια, για παράδειγμα, συνόδευαν την πομπή με τον ιερό πέπλο της θεάς που τον κατέθεταν στον Παρθενώνα.

Οι στρατιώτες του ιππικού προέρχονταν από εύπορες οικογένειες, γιατί η απόκτηση και συντήρηση ενός αλόγου απαιτούσαν χρήματα. Αντίθετα, οι οπλίτες κατάγονταν από οικογένειες με μικρότερα εισοδήματα.

Άλλη κατηγορία ήταν οι λεγόμενοι *ψιλοί*, δηλαδή οι ελαφρά οπλισμένοι πεζοί που προέρχονταν από τα φτωχότερα στρώματα και μπορούσαν να διαθέσουν χρήματα μόνο για την αγορά ελαφρού οπλισμού.

Από τα χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου επικράτησε η ενδυμασία του μακεδονικού στρατού η οποία ήταν λιγότερο βαριά από εκείνη των οπλιτών. Οι Μακεδόνες χρησιμοποιούσαν μικρότερες και ελαφρότερες ασπίδες. Στα χέρια κρατούσαν ένα πολύ μακρύ δόρυ, τη λεγόμενη *σάρισα*, που ήταν το βασικό όπλο της περίφημης «μακεδονικής φάλαγγας».

4.5. Ελληνιστική Περίοδος (Βλέπε Πίνακες Α και Β σελ. 99-100)

Η Ελληνιστική Περίοδος (323-30 π.Χ.) αρχίζει με το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου και λήγει με την κατάκτηση του ελληνικού κόσμου από τους Ρωμαίους. Ήταν μια περίοδος οικονομικής εξάπλωσης του ελληνισμού, μεγάλης καλλιτεχνικής και επιστημονικής ανάπτυξης και διάδοσης του ελληνικού πολιτισμού ως τα βάθη της Ανατολής.

Η επαφή με τους λαούς της Ανατολής επηρέασε την αρχαία ελληνική ενδυμασία. Έτσι, οι γυναίκες άρχισαν να υιοθετούν την ανατολική συνήθεια να κεντούν τα ρούχα τους με χρυσή και ασημένια κλωστή. Έγιναν, επίσης, γνωστές νέες υφαντικές ίνες, το βαμβάκι και το μετάξι, που προέρχονταν από την Ινδία και από την Κίνα αντίστοιχα. Οι τύποι των ενδυμάτων παρέμειναν, ωστόσο, οι ίδιοι με τη διαφορά ότι στους γυναικείους χιτώνες που ήταν ακόμα πιο πτωχοί η ζώνη ανέβηκε ψηλά, σχεδόν κάτω από το στήθος (**εικ. 4.14**).

Την περίοδο αυτή δημιουργήθηκαν, επίσης, και χιτώνες με πραγματικά μανίκια που τα έραβαν δεξιά και αριστερά (**εικ. 4.15**). Πρότυπό τους υπήρξαν οι χιτώνες με μανίκια (σε

Εικ. 4.14. Ελληνιστική Περίοδος: Χιτώνας με ζώνη κάτω από το στήθος (Αγάλμα Αφροδίτης, 1ος αι. π.Χ.)

Εικ. 4.15. Χιτώνας με μανίκια (σκίτσο)

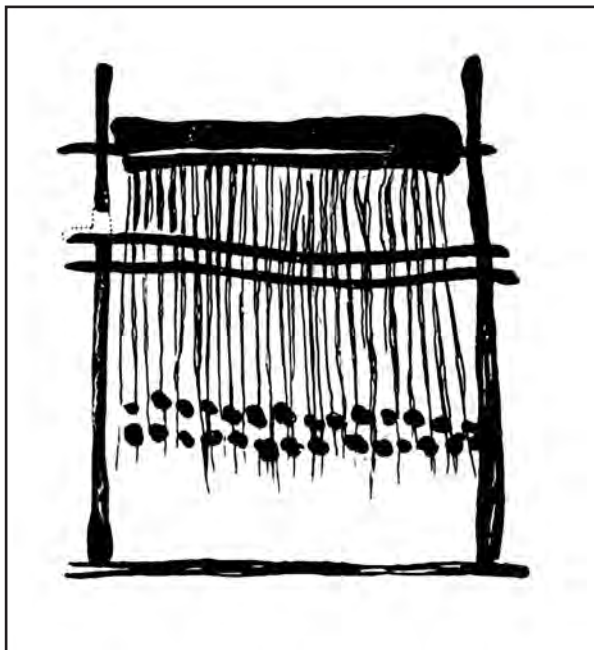
σχήμα T) που φορούσαν από παλιά οι λαοί της Ανατολής. Οι χιτώνες αυτοί υπήρξαν ιδιαίτερα ανθεκτικοί στο χρόνο, μια που συνέχισαν να φοριούνται στους αιώνες που ακολούθησαν, τόσο στους ρωμαϊκούς όσο και στους βυζαντινούς χρόνους. Συνέχειά τους αποτελούν και τα πουκάμισα της ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς.

4.6. Υφάσματα

Οι πρώτες ύλες που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή υφασμάτων στην αρχαία Ελλάδα ήταν κυρίως το μαλλί, που προηγήθηκε χρονολογικά, και το λινάρι. Το μαλλί προερχόταν –με την τεχνική του κουρέματος– κυρίως από πρόβατα που εξέτρεφαν ειδικά γι' αυτό το σκοπό. Πιο πολύτιμο θεωρούνταν, βέβαια, το μαλακό μαλλί. Το λινάρι καλλιεργούνταν σε ορισμένες περιοχές της Ελλάδας από παλιά.

Για το βαμβάκι δε γνωρίζουμε πότε έγινε γνωστό ως φυτό για πρώτη φορά στην Ελλάδα. Δε γνωρίζουμε, επίσης, αν εισήχθη ως πρώτη ύλη ή ήδη επεξεργασμένο. Η χρήση του, ωστόσο, ήταν γνωστή, αν και περιορισμένη, στην Ελληνιστική Περίοδο.

Το μετάξι, πάλι, ήταν ελάχιστα γνωστό στην αρχαία Ελλάδα. Κι αυτό άρχισε να χρησιμοποιείται στους ελληνιστικούς χρόνους.

Εικ. 4.16. Όρθιος αργαλειός

Η κλωστοϋφαντουργική τέχνη είχε αναπτυχθεί από παλαιά. Προστάτιδά της θεωρούνταν η θεά Αθηνά. Πίστευαν ότι εκείνη δίδαξε την τέχνη αυτή στους ανθρώπους. Η τέχνη της κλωστοϋφαντουργίας ήταν έργο των γυναικών, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους τάξη. Ενδεικτικό είναι ότι ο Όμηρος παρουσιάζει ακόμα και τις βασίλισσες, όπως την Πηνελόπη και την Ωραία Ελένη, να υφαίνουν (βλέπε Γραπτή μαρτυρία 1). Η κατασκευή των υφαντών αποτελούσε μια από τις σημαντικότερες δραστηριότητες κάθε νοικοκυράς. Είχε υποχρέωση να φτιάχνει, είτε μόνη της είτε με τη βοήθεια άλλων γυναικών, μεγάλο μέρος από τα υφαντά που χρειαζόταν η οικογένεια. Τα υπόλοιπα υφαντά τα προμηθευόταν η οικογένεια από το εμπόριο.

Είναι γνωστό ότι από την Κλασική Περίοδο, τουλάχιστον, είχαν δημιουργηθεί βιοτεχνίες υφαντουργίας. Έτσι, στην Αθήνα στα χρόνια αυτά λειτουργούσαν διάφορα μικρά εργαστήρια που ασχολούνταν με την κατασκευή υφαντών και ενδυμάτων. Στα γειτονικά Μέγαρα βρίσκονταν εργαστήρια που έφτιαχναν εργατικά ενδύματα. Ονομαστά ήταν τα πολυτελή ενδύματα από την Κόρινθο, καθώς και τα λεπτά διάφανα υφάσματα από τον Τάραντα, ελληνική αποικία στην Κάτω Ιταλία. Περίφημα ήταν και τα λινά και διάφανα υφάσματα από την Αμοργό. Στην Ελληνιστική Περίοδο η βιοτεχνία της κλωστοϋφαντουργίας σημείωσε ακόμα μεγαλύτερη ανάπτυξη. Συγχρόνως με τα ιδιωτικά εργαστήρια, λειτουργούσαν τότε και εργαστήρια υπό τη διεύθυνση μερικών ηγεμόνων.

Το εργαλείο που χρησιμοποιούσαν στην υφαντική ήταν ο **όρθιος αργαλειός**, που το στημόνι του στεκόταν τεντωμένο, κάθετα προς το έδαφος, με βαρίδια. Ο αργαλειός αυτός ονομαζόταν *ιστός*, από το αρχαίο ελληνικό ρήμα *ίστημι* που σημαίνει στήνω. Ήταν πλατύς και η υφάντρα έπρεπε να περπατά από τη μια άκρη στην άλλη για να ρίξει τη σαΐτα. Συνηθιζόταν, μάλιστα, να υφαίνουν δύο γυναίκες μαζί, δίνοντας τη σαΐτα η μία στην άλλη. Το υφαντό προχωρούσε από πάνω προς τα κάτω (**εικ. 4.16**).

Ιδιαίτερα λεπτά υφασμένα ήταν τα λινά υφάσματα με τα οποία κατασκευάζονταν οι γυναικείοι χιτώνες. Πολλές φορές, μάλιστα, ήταν σχεδόν διάφανα. Στην Ελληνιστική Πε-

ρίοδο άρχισαν να έρχονται πολυτελή ενδύματα από την Ανατολή. Περίφημα ήταν και τα αραχνοϋφαντα μεταξωτά της Κω.

Πολλές φορές τα υφάσματα κατασκευάζονταν από δύο ή και περισσότερα είδη νημάτων, π.χ. λινό και μετάξι (λινομέταξο), μετάξι και βαμβάκι/(μεταξοβάμβακο). Έτσι δημιουργούνταν τα λεπτά κατσαρά υφαντά. Ένας άλλος τρόπος για να κατασκευαστούν τα υφαντά αυτά ήταν η χρήση νημάτων με διαφορετικό στρίψιμο. Υπήρχαν και υφάσματα με λεπτή πτύχωση, δηλαδή πλισέ, που κατασκευάζονταν με διάφορες μεθόδους, αρκετά κοπιαστικές.

Τα αρχαία ελληνικά υφάσματα διακοσμούσαν συχνά με υφαντά ή κεντητά σχέδια. Τα υφαντά σχέδια γίνονταν με τη λεγόμενη «πλουμιστή ύφανση». Από τις πιο λεπτές εργασίες ήταν η ύφανση εικό-

Εικ. 4.17. Γυναίκες φορούν δωρικό πέπλο με «πλουμιστή ύφανση» [Αγγείο (λεπτ.), Αρχαϊκή Περίοδος]

νων που τοποθετούνταν σε ζώνες (εικ. 4.17). Ένα τέτοιο ύφασμα, πολύχρωμο, με παραστάσεις από τα κατορθώματα των Ελλήνων και των Τρώων, αναφέρει ο Όμηρος ότι ύφαινε η Ωραία Ελένη (βλέπε Γραπτή μαρτυρία 1). Από τον 4ο αιώνα τα υφάσματα άρχισαν να γίνονται πιο λεπτά και πιο πλουμιστά. Η τάση αυτή αναπτύχθηκε ακόμα περισσότερο στην Ελληνιστική Περίοδο. Την εποχή αυτή πληθαίνουν, όπως αναφέρθηκε, τα πολύτιμα υφάσματα με διακοσμητικά σχέδια υφασμένα με χρυσή ή ασημένια κλωστή. Τα λεπτά αυτά μεταλλικά νήματα, υφασμένα μαζί με μαλλί ή με μετάξι, δημιουργούσαν ωραιότατα και πολυτελή υφάσματα.

Γραπτή μαρτυρία 1: Η Ωραία Ελένη υφαίνει ένα ύφασμα με εικόνες:

**«... υφαίνει σκουτί στον αργαλειό της
διπλόφαρδο, άλικο, και ξόμπλιαζε παλλικαριές, οι Αργίτες
που 'χανε κάνει οι χαλκοθώρακοι κι οι Τρώες οι αλογατάδες,
τόσα τραβώντας για χατίρι της μες στις παλάμες του Αρη».
(Όμηρος, Ιλιάδα, Γ, 125-128, μετ. Ν. Καζαντζάκης – Ι.Θ. Κακριδής)**

Όσον αφορά τα κεντητά μοτίβα, αυτά φτιάχνονταν με διάφορες τεχνικές. Η κεντητική είναι μια από τις πιο παλαιές τέχνες, διαδεδομένη σ' όλους τους λαούς του χώρου της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής. Με απλά σύνεργα, μια βελόνα και κλωστή, μπορούσε να ομορφαίνει τα υφάσματα.

Ένας άλλος τρόπος διακόσμησης των υφασμάτων ήταν τα χρυσά ελάσματα. Μεταχειρίζονταν, συνήθως, μικρές πλάκες χρυσού σε διάφορα μοτίβα. Τα ελάσματα αυτά ράβονταν πάνω στο ύφασμα είτε σαν διάσπαρτα κοσμήματα είτε τοποθετούνταν στα τελειώματα των ρούχων. Βέβαια, δεν πρόκειται για καθημερινά ρούχα ούτε για ρούχα που φοριούνταν από απλούς ανθρώπους. Είναι γνωστό ότι τέτοια ρούχα μπορούσαν να φορούν σε θρησκευτικές τελετουργίες. Σπανιότερα χρησιμοποιούνταν η ζωγραφική για τη διακόσμηση των υφασμάτων. Τα σχέδια ζωγραφίζονταν με χρώμα απευθείας πάνω στο ύφασμα.

Τα υφάσματα ήταν μερικές φορές λευκά, φτιαγμένα από άσπρο μαλλί ή από άβαφο λινάρι. Συνήθως, όμως, ήταν χρωματιστά, βαμμένα με έντονα χρώματα. Είναι γεγονός ότι την αρχαία ελληνική ενδυμασία χαρακτήριζε μια πλούσια *χρωματική ποικιλία*. Υπήρχαν υφάσματα πορφυρά, βαθιά κόκκινα, σκούρα μπλε, κίτρινα, πράσινα και μαύρα. Από όλα αυτά γίνεται φανερό πως η άποψη ότι οι αρχαίοι Έλληνες ντύνονταν με ολόλευκα ρούχα είναι λανθασμένη. Τόσο κάποια ίχνη χρωμάτων που έχουν σωθεί σε αγάλματα όσο και τα στολισμένα ρούχα που φορούν οι μορφές που παριστάνονται σε αγγεία βεβαιώνουν το χρωματικό πλούτο της αρχαίας ελληνικής φορεσιάς. Και σε αρχαία κείμενα γίνονται, εξάλλου, συχνές αναφορές στο χρωματισμό και το στολισμό των ενδυμάτων. Έχουν σωθεί, επίσης, κομμάτια από υφάσματα που διατηρούν ίχνη χρωμάτων.

Η *τέχνη της βαφικής* είχε εξελιχθεί από παλαιά. Άλλοτε βάφονταν τα νήματα πριν από την ύφανση και άλλοτε βάφονταν τα έτοιμα πια υφάσματα. Προσπαθούσαν, πάντως, σε κάθε περίπτωση να διατηρούν τα χρώματα ανεξίτηλα. Για να πετύχει αυτό, πριν από τη βαφή, καθάριζαν καλά το υλικό. Μετά το πλύσιμο και το στέγνωμα βουτούσαν το υλικό σε ένα διάλυμα που περιείχε διάφορα ορυκτά άλατα. Το διάλυμα αυτό βοηθούσε στη διατήρηση του χρώματος. Στη συνέχεια γινόταν το βάνσιμο με βούτηγμα των νημάτων μέσα σε λουτρό βαφής. Τη διαδικασία αυτή επαναλάμβαναν συχνά, ώσπου να πετύχουν το

χρώμα που επιθυμούσαν. Η τεχνική της βαφής γινόταν από ειδικούς τεχνίτες, τους βαφείς, στα εργαστήριά τους.

Τα χρώματα προέρχονταν από φυτικά και ζωικά υλικά, τα περισσότερα από τα οποία ήταν γνωστά από την κρητομυκηναϊκή εποχή ή και από πιο παλιά. Συγκεκριμένα, το βαθύ κόκκινο εξαγόταν από το κοχύλι της πορφύρας. Το κόκκινο προερχόταν από το έντομο κόκκος, από ένα είδος φυκιού ή από τις ρίζες φυτών. Το μπλε χρώμα παραγόταν από το *ινδικόν*, πολύτιμο φυτό που ερχόταν από την Ινδία. Φτηνότερο υποκατάστατό του ήταν το λουλάκι, φυτό που, επίσης, έδινε μπλε χρώμα. Για το κίτρινο χρησιμοποιούσαν τα άνθη του φυτού κρόκος (ζαφορά). Τα ρούχα που ήταν βαμμένα μ' αυτό ονομάζονταν «κροκωτά» και ήταν πολύ δημοφιλή. Το πράσινο χρώμα δημιουργούνταν με ανάμειξη μπλε και κίτρινου. Εκτός από αυτό υπήρχαν και φυτά, με τα οποία μπορούσε κανείς να βάψει απ' ευθείας πράσινο.

4.7. Αξεσουάρ

Τα ελληνικά ενδύματα συνοδεύονταν από διάφορα αξεσουάρ, όπως ζώνες, καπέλα, κοσμήματα και παπούτσια. Οι ζώνες συναντώνται σε ένα πλήθος μορφών και τύπων. Άλλοτε κατασκευάζονταν από ένα σχοινί και άλλοτε από μια πλατιά ταινία. Μπορούσαν να αποτελούνται από ύφασμα ή από δέρμα. Τα δύο άκρα τους ενώνονταν μεταξύ τους με διάφορους τρόπους ή στερεώνονταν με μία πόρπη.

Οι ζώνες, ωστόσο, δε χρησίμευαν μόνο για να στερεώνουν τα ρούχα και να τα διακοσμούν, αλλά με το πέρασμα του χρόνου απέκτησαν και συμβολική σημασία. Συγκεκριμένα, η ζώνη που φορούσαν οι νέες κοπέλες συμβόλιζε το ότι ήταν ανύπαντρες. Γι' αυτό πολλές γυναίκες μετά το γάμο τους συνήθιζαν να αφιερώνουν τη ζώνη τους σε θεότητες που προστάτευαν το γάμο και την οικογένεια. Για τη γυναίκα η αφαίρεση της ζώνης της ανύπαντρης σήμαινε το πέρασμά της στη συζυγική ζωή. Αντίθετα, οι έφηβοι, για να περάσουν στην τάξη των πολιτών, για να μπορούν δηλαδή να φέρουν όπλα, έπρεπε πρώτα να φορέσουν μία ζώνη. Οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν, επίσης, ότι οι ζώνες είχαν και μαγική δύναμη. Θεωρούσαν, έτσι, ότι μπορούσαν να είναι και φυλαχτά που προστάτευαν από το κακό εκείνον ή εκείνη που τις φορούσε.

Κάλυμμα του κεφαλιού φορούσαν μόνο για να προστατευτούν από τον ήλιο ή από τη βροχή. Τα καπέλα τους ήταν απλά. Από τα πιο συνηθισμένα ήταν ο *πέτασος* που φορούσαν οι άντρες όταν ίππευαν ή σε μεγάλα ταξίδια. Ήταν ένα καπέλο με φαρδύ γύρο και χαμηλό κάλυμμα που στερεωνόταν κάτω από το σαγόνι με ένα λουρί (**εικ. 4.18**). Όταν δεν

Εικ. 4.18. Ιππέας με καπέλο (πέτασο) (Ζωφόρος Παρθενώνα, 5ος αι. π.Χ.)

τον φορούσαν στο κεφάλι, τον έριχναν πίσω στην πλάτη. Άλλο καπέλο ήταν ο *πίλος*, ένας σκούφος από τσόχα, που είχε σχήμα κωνικό και λίγο μυτερό. Τον φορούσαν, συνήθως, οι ναύτες και οι τεχνίτες. Υπήρχε και η *κυνή* που πρέπει να ήταν σκούφος από δέρμα σκύλου.

Οι γυναίκες συνήθιζαν να φορούν τη *θολία*, ένα πλατύγυρο καπέλο με μυτερή κορυφή, που φτιαχνόταν μάλλον από ψάθα. Τη στερέωναν πάνω από το ιμάτιο που σκέπαζε το κεφάλι, πιθανόν στον κότσο τους. Με αυτού του είδους το καπέλο παριστάνονται οι γνωστές Ταναγραίες, μικρά γυναικεία αγάλματα από την Τανάγρα της Βοιωτίας (εικ. 4.19). Στους

ελληνιστικούς χρόνους υιοθετήθηκαν και ανατολικής προέλευσης καπέλα.

Τη γυναικεία εμφάνιση συμπλήρωναν οι *βεντάλιες* (*ριπίδια*) και οι *ομπρέλες* (*σκιάδια*) που κρατούσαν οι γυναίκες. Οι βεντάλιες κατασκευάζονταν από φτερά σε διάφορα χρώματα. Είχαν σχήμα φύλλου χουρμαδιάς ή καρυδιάς. Χαρακτηριστικές είναι οι βεντάλιες που κρατούν πολλές Ταναγραίες (εικ. 4.19). Οι ομπρέλες αποτελούνταν από ένα στρογγυλό κομμάτι ύφασμα που κρατιόταν τεντωμένο με μερικές βέργες και στερεωνόταν σε μακρύ χερούλι. Την ομπρέλα κρατούσε, συνήθως, μία υπηρέτρια, για να προστατεύει την κυρία της που βάδιζε λίγο πιο μπροστά.

Οι αρχαίοι Έλληνες φορούσαν, επίσης, *κοσμήματα*. Στους γεωμετρικούς χρόνους τα χρυσά κοσμήματα ήταν αρχικά λιγιστά, εξαιτίας της οικονομικής οπισθοδρόμησης που σημειώθηκε. Ωστόσο, στα τέλη της περιόδου η οικονομική ζωή άρχισε να βελτιώνεται και να συγκεντρώνεται πλούτος στις πόλεις. Από την εποχή αυτή είναι γνωστά χρυσά περιδέραια και σκουλαρίκια που φορούσαν οι γυναίκες. Λαμπρό δείγμα αποτελεί ένα ζευγάρι σκουλαρίκια από αθηναϊκό τάφο, με λεπτή επεξεργασία του χρυσού (εικ. 4.20).

Εικ. 4.19. Ταναγραία με καπέλο (θολία) και βεντάλια (Αγαλμα, 4ος αι. π.Χ.)

Εικ. 4.20. Χρυσά σκουλαρίκια (9ος αι. π.Χ.)

Στην Αρχαϊκή Περίοδο οι άντρες φορούσαν δαχτυλίδια με σφραγιδόλιθο και οι γυναίκες διαδήματα, περιδέρια, βραχιόλια και σκουλαρίκια. Τα βραχιόλια κατέληγαν σε κεφαλή ζώου ή είχαν τη μορφή φιδιού που τυλιγόταν ελεύθερα γύρω από το χέρι. Τα σκουλαρίκια ήταν κρεμαστά και είχαν σχήμα δίσκου στολισμένου με ένα ρόδακα ή ένα μικρό ζώο.

Η κοσμηματοτεχνία αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στην Ύστερη Κλασική και στην Ελληνιστική Περίοδο, όταν δημιουργήθηκαν κοσμήματα εξαιρετικής τέχνης, κυρίως από χρυσό. Δαχτυλίδια, βραχιόλια, περιδέρια, κοσμήματα του στήθους, περόνες, διαδήματα, σκουλαρίκια μαρτυρούν το υψηλό επίπεδο της κοσμηματοτεχνίας στα χρόνια αυτά. Από τα ωραιότερα είναι ένα χρυσό κόσμημα στήθους από τη Θεσσαλία με διχτυωτό πλέγμα και με ανάγλυφη την προτομή της θεάς Άρτεμης στο δίσκο (εικ. 4.21).

Εικ. 4.21. Χρυσό κόσμημα στήθους (3ος αι. π.Χ.)

Όσον αφορά τα *παπούτσια* υπήρχε μεγάλη ποικιλία, μολονότι οι αρχαίοι Έλληνες, όπως και γενικότερα οι αρχαίοι λαοί, δεν τα χρησιμοποιούσαν πολύ. Είναι γνωστό ότι μέσα στο σπίτι κυκλοφορούσαν ξυπόλητοι, ενώ παπούτσια φορούσαν μόνο όταν βρίσκονταν έξω από αυτό και όχι πάντοτε. Οι βασικοί τύποι παπουτσιών ήταν: τα σανδάλια, τα κλειστά παπούτσια και οι μπότες.

Τα σανδάλια φοριόντουσαν και από τα δύο φύλα. Η σόλα τους ήταν από

ξύλο, φελλό ή δέρμα. Στην Αρχαϊκή Περίοδο συνηθίζονταν τα σανδάλια που αφήναν το μεγαλύτερο μέρος του ποδιού ακάλυπτο, ακολουθώντας έναν τύπο σανδαλιού που ήταν διαδεδομένος στη Μέση Ανατολή. Υπήρχαν, επίσης, και σανδάλια με λουριά που δένονταν γύρω από τον αστράγαλο και τα δάχτυλα με διάφορους τρόπους (εικ. 4.22). Τα σανδάλια αυτά, ελαφρά και άνετα, ήταν, επίσης, ανατολικής προέλευσης. Οι Σπαρτιάτες φορούσαν απλά μονόσολα σανδάλια.

Από τα τέλη της Αρχαϊκής Περιόδου έγιναν της μόδας οι *κρηπίδες*, ψηλά σανδάλια με χοντρή σόλα και πολλά λουριά. Τα σανδάλια αυτά χρειάζονταν ιδιαίτερα σε ανθρώπους που ήταν υποχρεωμένοι να κινούνται πολύ και, άρα, έπρεπε να προστατεύουν τα

πόδια τους, όπως οι ιππείς. Οι άντρες φορούσαν και κλειστά παπούτσια. Οι ταξιδιώτες και οι πολεμιστές προτιμούσαν τις μπότες οι οποίες ακολουθούσαν, επίσης, ανατολικά πρότυπα.

Τα παπούτσια που φορούσαν οι γυναίκες ήταν πιο κομψά από τα αντρικά. Πολλές συνήθιζαν να προσθέτουν φελλό στις σόλες των παπουτσιών τους, για να δείχνουν ψηλότερες (βλέπε Γραπτή μαρτυρία 2). Έδειχναν προτίμηση στα παπούτσια, που ήταν βαμμένα με έντονα χρώματα, όπως κίτρινο, κόκκινο και πράσινο, και κα-

Εικ. 4.22. Σανδάλι με λουριά

τασκευάζονταν στα εργαστήρια της Ρόδου, του Άργους και της Σικυώνας.

Εικ. 4.23. Γυναικεία κόμμωση της αρχαϊκής περιόδου: τα μαλλιά πέφτουν ελεύθερα, σχηματίζοντας μακριές μπούκλες («Η Χιώτισσα», Άγαλμα, 6ος αι. π.Χ.)

Εικ. 4.24. Γυναικεία κόμμωση της κλασικής περιόδου: μαλλιά μαζεμένα πίσω [Ναός του Δία στην Ολυμπία, Η Ιπποδάμεια, 5ος αι. π.Χ. (λεπτ. από ανάγλυφο)]

Στους αρχαϊκούς χρόνους οι γυναίκες άφηναν τα **μαλλιά** να πέφτουν ελεύθερα στους ώμους και στην πλάτη σχηματίζοντας μακριές μπούκλες (**εικ. 4.23**). Στο κεφάλι φορούσαν ένα διάδημα, τη στεφάνη. Στους κλασικούς χρόνους μάζευαν τα μαλλιά πίσω (**εικ. 4.24**). Συχνά τα συγκρατούσαν με ένα δίχτυ, τον *κεκρύφαλο*, ή με ένα υφασμάτινο κάλυμμα, το *σάκκο*. Ο τελευταίος σκέπαζε τα μαλλιά και άφηνε μόνο λίγους βοστρύχους ελεύθερους στο μέτωπο και κοντά στα αφτιά. Στόλιζαν, επίσης, και συγκρατούσαν τα μαλλιά με διαδήματα, ταινίες και διάφορα κοσμήματα της κόμμωσης, όπως τις περόνες σε σχήμα τζιτζικιού (*τέττιγες*).

Οι άντρες των ανώτερων τάξεων στην Αρχαϊκή Περίοδο άφηναν τα μαλλιά τους μακριά σε μπούκλες. Οι υπόλοιποι είχαν κοντά μαλλιά. Οι νέοι ξύριζαν τα γένια και τα μουστάκια τους, αλλά οι μεγαλύτεροι είχαν κοντή γενειάδα.

Στην Κλασική Περίοδο οι άντρες άρχισαν να κόβουν τα μαλλιά τους. Διατηρούσαν, όμως, στην αρχή της περιόδου τα μαλλιά τους πιο μακριά πίσω. Έτσι έπλεκαν μια κοτσί-

δα που την τύλιγαν γύρω από το κεφάλι στη θέση της ταινίας (εικ. 4.25). Άλλοτε πάλι έφερναν ένα τμήμα από τα μαλλιά τους ψηλά και σχημάτιζαν έναν κότσο. Συχνά και οι άντρες έβαζαν στα μαλλιά τους τις περόνες σε σχήμα τζιτζικιού (τέττιγες). Οι νέοι ξύριζαν τα γένια και τα μουστάκια τους, ενώ οι πιο ώριμοι άφηναν μια κοντή γενειάδα. Μόνο από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου αρχίζουν και οι μεγάλοι να ξυρίζουν τελείως το πρόσωπό τους.

Και τα δύο φύλα έβαφαν τα μαλλιά τους, αν ήθελαν, είτε για να τα κάνουν πιο ανοιχτόχρωμα είτε για να κρύψουν τη λευκότητά τους. Αλειφαν, επίσης, τα μαλλιά τους με λάδι ανακατεμένο με αρωματικές ουσίες, για να τα δυναμώσουν. Οι γυναίκες, ειδικότερα, έβαφαν συχνά τα μαλλιά τους ξανθά και ορισμένες φορές φορούσαν και περούκες.

Οι αρχαίοι Έλληνες έδειχναν μεγάλο ενδιαφέρον για την περιποίηση και τον **καλλωπισμό** του σώματός τους. Οι άντρες ασχολούνταν πολύ με την υγιεινή τους και δεν παρόλειπαν να γυμνάζουν το σώμα τους. Πλένονταν σε ποτάμια, στη θάλασσα, στα γυμναστήρια και στις παλαίστρες. Στους κλασικούς χρόνους δημιουργήθηκαν και δημόσια λουτρά. Εκεί πλένονταν και αλείφονταν με λάδι.

Οι γυναίκες έβαφαν, επίσης, το πρόσωπό τους (βλέπε Γραπτή μαρτυρία 2). Χρησιμοποιούσαν το άσπρο χρώμα του ανθρακικού μολύβδου, για να βάφουν την επιδερμίδα τους και το κόκκινο που προερχόταν από ρίζες φυτών ή από τα φύκια της θάλασσας για τα μάγουλα και τα χείλη. Μαύριζαν τα φρύδια με καπνιά και έβαφαν τα μάτια ελαφρά με κάρβουνο. Τα βλέφαρα τα έβαφαν πρώτα μαύρα κι έπειτα με ένα μείγμα από ασπράδι αβγού, αμμωνία και ρετσίνη. Συνήθιζαν, επίσης, όπως και οι άντρες, να χρησιμοποιούν πολλές αρωματικές ουσίες. Ως σύνεργα για τον καλλωπισμό τους χρησιμοποιούσαν χτένες από ελεφαντοκόκαλο ή ξύλο, καθρέφτες από μπρούντζο με στολισμένες λαβές, μπουκαλάκια με αρώματα και κοσμηματοθήκες.

Εικ. 4.25. Αντρική κόμμωση των αρχών της κλασικής περιόδου: κοτσίδα που τυλίγεται γύρω από το κεφάλι («Ο Ξανθός έφηβος», Άγαλμα, 5ος αι. π.Χ.)

Γραπτή μαρτυρία 2: Τα μέσα που χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες για να φαίνονται πιο όμορφες:

«...έχει πασαλειφτεί με μπόλικο φτιασίδι, για να κάνει τα μάγουλά της πιο άσπρα απ' ό,τι ήταν, και με μπόλικο κοκκινάδι για να κάνει πιο κόκκινο το χρώμα των χειλιών της και φορούσε παπούτσια πιο ψηλά για να φαίνεται ψηλότερη».

(Ξενοφών, Οικονομικός, 10, 2-3)

Πίνακας Α: Αρχαία Ελληνική Ενδυμασία (Ιστορικοί Χρόνοι)

Ιστορική Περίοδος	Γυναικεία Ενδυμασία	Αντρική Ενδυμασία
Γεωμετρική περίοδος (1050-700 π.Χ.)	Πέπλος - Καλύπτρα	Χιτώνας - Φάρος - Χλαίνα
Αρχαϊκή περίοδος (700-480 π.Χ.)	α. Πέπλος β. Χιτώνας - Ιμάτιο - Αμπεχόνη	Χιτώνας - Ιμάτιο - Χλαμύδα
Κλασική Περίοδος (480-323 π. Χ.)	Πέπλος - Χιτώνας - Ιμάτιο	Χιτώνας - Ιμάτιο - Χλαμύδα
Ελληνιστική Περίοδος (323-30 π.Χ.)	Πέπλος - Χιτώνας - Ιμάτιο	Χιτώνας - Ιμάτιο

Πίνακας Β: Κύριοι Τύποι Αρχαίων Ελληνικών Ενδυμάτων

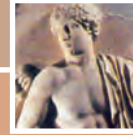
Αμπεχόνη	Γυναικείο πανωφόρι, είδος κάπας που στερέωναν στη μέση με ζώνη
Εξωμής	Μάλλινος κοντός χιτώνας που άφηνε τον έναν ώμο ακάλυπτο. Φοριόταν από δούλους και χειρώνακτες
Ιμάτιο	Μάλλινο μακρύ πανωφόρι και για τα δύο φύλα
Δωρικός Πέπλος (ή δωρικός χιτώνας)	Γυναικείο κύριο ένδυμα, μακρύ, στενό, συνήθως μάλλινο, στερεωνόταν με πόρπες στους ώμους
Φάρος	Λινό λευκό αντρικό πανωφόρι
Χιτώνας	α. Αντρικό κύριο ένδυμα: μακρύ (ιωνικός χιτώνας) ή κοντό, συνήθως λινό, ραβόταν στους ώμους β. Γυναικείο κύριο ένδυμα (ιωνικός χιτώνας): μακρύ, φαρδύ, συνήθως λινό, ραβόταν στους ώμους
Χλαίνα	Μάλλινο αντρικό σκούρο πανωφόρι
Χλαμύδα	Αντρικό κοντό πανωφόρι που στερεωνόταν με πόρπη στο δεξή ώμο

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- Γενικά χαρακτηριστικά της αρχαίας ελληνικής ενδυμασίας των ιστορικών χρόνων:
 - Ορθογώνια παραλληλόγραμμα υφάσματα που τυλίγονταν γύρω από το σώμα
 - Ρούχα απλά και άνετα που τόνιζαν τις γραμμές του σώματος και έδιναν ελευθερία στις κινήσεις
 - Ενδύματα παρόμοια και για τα δύο φύλα
- Κύρια στοιχεία της ενδυμασίας στη Γεωμετρική Περίοδο:
 - Αντρική ενδυμασία: χιτώνας (ποδήρης ή κοντός) - πανωφόρι (φάρος ή χλαίνα)
 - Γυναικεία ενδυμασία: πέπλος - καλύπτρα
- Κύρια στοιχεία της ενδυμασίας στην Αρχαϊκή Περίοδο:
 - Αντρική ενδυμασία: χιτώνας (ποδήρης ή κοντός) - πανωφόρι (ιμάτιο ή χλαμύδα, αμπέχονο, αμπεχόνιο)
 - Γυναικεία ενδυμασία: α. πέπλος β. ιωνικός χιτώνας - πανωφόρι (ιμάτιο ή αμπεχόνιο ή αμπεχόνη)
 - Σπαρτιατική ενδυμασία: τρίβων (άντρες) - φαινομηρίς (γυναίκες)
- Κύρια στοιχεία της ενδυμασίας στην Κλασική Περίοδο:
 - Αντρική ενδυμασία: χιτώνας [κοντός ή ποδήρης (ιερείς, ηνίοχοι, αξιωματούχοι)] ή εξωμής (δούλοι, αγρότες) - πανωφόρι (ιμάτιο ή χλαμύδα, αμπέχονο, αμπεχόνιο)
 - Γυναικεία ενδυμασία: δωρικός πέπλος ή ιωνικός χιτώνας - πανωφόρι (ιμάτιο ή αμπεχόνιο ή αμπεχόνη)
- Κύρια στοιχεία της ενδυμασίας στην Ελληνιστική Περίοδο:
 - Ανατολική επίδραση
 - Ίδιοι τύποι ενδυμάτων
 - Νέα στοιχεία: γυναικείος χιτώνας πιο πτυχωτός, με τη ζώνη πιο ψηλά
- Κύρια χαρακτηριστικά του δωρικού πέπλου:
 - Γυναικείο ρούχο, μάλλινο, στερεώνεται με περόνες
 - Στερεώνεται με περόνες στους ώμους
 - Σχηματίζει απόπτυγμα
- Κύρια χαρακτηριστικά του ιωνικού χιτώνα:
 - Ρούχο και για τα δύο φύλα, λινό, ράβεται στους ώμους
 - Είδη χιτώνα:
 - α. ευρύς χιτώνας
 - β. χιτώνας με ψευδομάνικα
 - γ. στενός χιτώνας
 - δ. χιτώνας με μανίκια

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- Κύρια στοιχεία της αρχαίας ελληνικής στρατιωτικής ενδυμασίας:
 - Κοντός χιτώνας (εξωμής) - χλαμύδα
 - Θώρακας
 - Περικεφαλαία από μέταλλο
 - Μεγάλη στρογγυλή ασπίδα (όπλον)
- Κύρια στοιχεία των υφασμάτων:
 - Πρώτες ύλες: μαλλί - λινάρι
 - Διακόσμηση: κεντητά ή υφαντά σχέδια («πλουμιστή ύφανση») - χρυσά ελάσματα
 - Χρώματα: πλούσια χρωματική ποικιλία
- Κύρια αξεσουάρ:
 - Ζώνες
 - Καλύμματα του κεφαλιού: πέτασος, πίλος, κυνή (άντρες), θολία (γυναίκες)
 - Βεντάλιες - ομπρέλες (γυναίκες)
 - Κοσμήματα: δαχτυλίδια με σφραγιδόλιθο (άντρες) - διαδήματα, περιδέραια, βραχιόλια, σκουλαρίκια, περόνες (γυναίκες) - κοσμήματα μαλλιών (τέτιγγες)
 - Παπούτσια: σανδάλια - κλειστά παπούτσια - μπότες
- Κομμώσεις:
 - Γυναίκες:
 - α. Μακριά μαλλιά ελεύθερα
 - β. Μαλλιά μαζεμένα πίσω
 - Άντρες:
 - α. Μακριά μαλλιά. Νέοι: Ξυρισμένοι - Μεγάλοι: κοντά γένια
 - β. Κοντά μαλλιά. Νέοι: Ξυρισμένοι - Μεγάλοι: κοντά γένια. Αργότερα όλοι ξυρισμένοι
- Καλλωπισμός:
 - Μακιγιάζ (γυναίκες)
 - Περιποίηση προσώπου και σώματος
 - Γυμναστική (άντρες)
 - Αρώματα

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Α' Ομάδα

Να απαντηθούν οι παρακάτω ερωτήσεις:

1. Ποια είναι τα γενικά χαρακτηριστικά της αρχαίας ελληνικής ενδυμασίας των ιστορικών χρόνων; (Βλέπε ενότητα 4.1.)
2. Ποια είναι τα κύρια στοιχεία της ενδυμασίας της Γεωμετρικής Περιόδου; (Βλέπε ενότητα 4.2.)
3. Ποια είναι τα κύρια στοιχεία της ενδυμασίας της Αρχαϊκής Περιόδου; (Βλέπε ενότητα 4.3.)
4. Ποια είναι τα κύρια στοιχεία της ενδυμασίας της Κλασικής Περιόδου; (Βλέπε ενότητα 4.4.)
5. Ποια είναι τα κύρια στοιχεία της ενδυμασίας της Ελληνιστικής Περιόδου; (Βλέπε ενότητα 4.5.)
6. Ποιες είναι οι διαφορές μεταξύ του δωρικού πέπλου και του ιωνικού χιτώνα; (Βλέπε ενότητες 4.3., 4.4.)
7. Ποια ήταν η ενδυμασία των στρατιωτών; (Βλέπε ενότητες 4.4, 4.7.)
8. Ποια στοιχεία υπάρχουν σχετικά με τα υφάσματα και την κατασκευή τους; (Βλέπε ενότητα 4.6.)
9. Ποια ήταν τα κυριότερα αξεσουάρ; (Βλέπε ενότητα 4.7.)
10. Ποια στοιχεία υπάρχουν για την αρχαία ελληνική κοσμηματοτεχνία; (Βλέπε ενότητα 4.7.)
11. Με ποιους τρόπους χτένιζαν οι αρχαίοι Έλληνες τα μαλλιά τους; (Βλέπε ενότητα 4.7.)
12. Ποια στοιχεία υπάρχουν για το μακιγιάζ και γενικότερα για τον καλλωπισμό; (Βλέπε ενότητα 4.7.)
13. Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές υπάρχουν μεταξύ της αρχαίας ελληνικής ενδυμασίας και της ενδυμασίας των λαών της Μέσης Ανατολής και πού οφείλονται; (Βλέπε ενότητες 4.2.-4.7.)
14. Ποιες επιρροές δέχτηκε και άσκησε η αρχαία ελληνική ενδυμασία και γιατί; (Βλέπε ενότητες 4.1-4.7.)
15. Σε ποιους λόγους οφείλεται το ότι η αρχαία ελληνική ενδυμασία εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο θαυμασμού και πηγή έμπνευσης; (Βλέπε ενότητες 4.1.-4.7.)

Β' Ομάδα

Να γίνει αντιστοίχιση των αριθμών της α' στήλης με τα γράμματα της β' στήλης.

1. Γεωμετρική Περίοδος	α. εξωμίσ
2. απόπτυγμα	β. ιμάτιο
3. θολία	γ. πέπλος
4. δούλος	δ. ιππείς
5. χλαμύδα	ε. τρίβων
6. Σπαρτιάτης	στ. φάρος
7. πανωφόρι	ζ. φαινομηρίς
8. Σπαρτιάτισσα	η. γυναίκες

Γ' Ομάδα

1. Πρόταση: Να γίνουν εργασίες με θέμα την αρχαία ελληνική ενδυμασία των ιστορικών χρόνων. Ειδικότερα θέματα:

- Η αρχαία ελληνική γυναικεία ενδυμασία με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Η αρχαία ελληνική αντρική ενδυμασία με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Η αρχαία ελληνική κοσμηματοτεχνία με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Η αρχαία ελληνική στρατιωτική ενδυμασία με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Η κλωστοϋφαντουργία στην αρχαία Ελλάδα με βάση τα Ομηρικά Έπη (*Ιλιάδα* και *Οδύσσεια*).

Οδηγίες: Οι μαθητές/μαθήτριες να αναλάβουν τις εργασίες, αφού χωριστούν σε ομάδες. Τα στοιχεία θα προέρχονται όχι μόνο από το παρόν βιβλίο και τη βιβλιογραφία του, αλλά και από το μάθημα της Ιστορίας, καθώς και από την *Ιλιάδα* και την *Οδύσσεια* του Ομήρου όσον αφορά την κλωστοϋφαντουργία (σύνδεση με τα μαθήματα της Ιστορίας, των Αρχαίων Ελληνικών σε μετάφραση, της Χημείας και της Τεχνολογίας που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο, καθώς και με το μάθημα Στοιχεία Κλωστοϋφαντουργίας που διδάσκεται στην ίδια τάξη). Χρήσιμα θα είναι και στοιχεία από βιβλία Ιστορίας της Τέχνης (βλέπε βιβλιογραφία του παρόντος βιβλίου, σύνδεση με το μάθημα των Εικαστικών που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο). Μπορούν, επίσης, να αναζητηθούν στοιχεία και στο Διαδίκτυο. Οι μαθητές/μαθήτριες θα χωριστούν σε ομάδες και καθεμία θα αναλάβει ένα από τα παραπάνω θέματα. Οι εργασίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια στην τάξη και θα ακολουθήσει συζήτηση. Η παρουσίαση μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους (φωτογραφίες από βιβλία, σκλαίντς, εικόνες σε Η/Υ).

2. Πρόταση: Να σχεδιασθούν σε ελεύθερο σχέδιο, με βάση τις εικόνες και τα σκίτσα του κεφαλαίου, μια αντρική και μια γυναικεία ενδυμασία (σύνδεση με το μάθημα Τεχνικό Σχέδιο που διδάσκεται στην ίδια τάξη).

3. Πρόταση: Αφού ολοκληρωθεί η διδασκαλία του κεφαλαίου, να οργανωθεί, εάν υπάρχει η δυνατότητα, επίσκεψη της τάξης σε ένα αρχαιολογικό μουσείο (π.χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στην Αθήνα, Μουσείο Ακρόπολης, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης), όπου θα δοθεί προσοχή στις ενδυμασίες που εικονίζονται στα έργα τέχνης.

Οδηγίες: Ο καθηγητής ή η καθηγήτρια προετοιμάζει τους μαθητές και τις μαθήτριες για την επίσκεψη αυτή, δίνοντάς τους γενικές πληροφορίες για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Ο σκοπός της επίσκεψης είναι: να μπορέσουν οι μαθητές/μαθήτριες να έχουν άμεση επαφή με τις εικαστικές μαρτυρίες σχετικά με την ενδυμασία. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης γίνεται σχολιασμός των ενδυμασιών που εικονίζονται, με τη συνεργασία του καθηγητή ή της καθηγήτριας και των μαθητών/μαθητριών. Μετά την επίσκεψη μπορούν οι μαθητές/μαθήτριες να παρουσιάσουν προφορικά ή γραπτά στην τάξη όσα αποκόμισαν από την επίσκεψη.

Σημείωση: Εάν δεν υπάρχει η δυνατότητα να πραγματοποιηθεί αυτή η επίσκεψη, προτείνεται να παρατηρήσουν και να σχολιάσουν οι μαθητές/μαθήτριες εικόνες από έργα αρχαίας ελληνικής τέχνης που επιλέγει ο καθηγητής ή η καθηγήτρια και παρουσιάζονται στην τάξη με διάφορους τρόπους (φωτογραφίες από βιβλία, σλάιντς, εικόνες σε Η/Υ). Μπορούν, επίσης, να χρησιμοποιήσουν πιστά αντίγραφα (εγκεκριμένα από το Υπουργείο Πολιτισμού) αρχαίων αγαλμάτων ή αγγείων, που πιθανόν διαθέτουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο: ΡΩΜΗ

5.1. Ρώμη

Η αρχή και το κέντρο του ρωμαϊκού κράτους ήταν η πόλη της Ρώμης στην κεντρική Ιταλία που ιδρύθηκε τον 8ο αιώνα π.Χ. (εικ. 5.1). Το αρχαιότερο πολίτευμά της ήταν η βασιλεία. Τον επόμενο αιώνα η Ρώμη υποδουλώθηκε για ένα διάστημα στους Ετρούσκους, ένα γειτονικό λαό με σημαντικό πολιτισμό. Το 509 π.Χ., ωστόσο, οι Ρωμαίοι απέκτησαν την ανεξαρτησία τους. Από τότε και για τέσσερις αιώνες το πολίτευμά τους έγινε δημοκρατικό. Η Ρώμη εξελίχθηκε σε ισχυρή δύναμη. Οι κάτοικοί της κυριάρχησαν αρχικά σ' όλη την Ιταλία. Στη συνέχεια εξαπλώθηκαν σ' όλη τη Μεσόγειο, ενώ προς βορρά έφτασαν μέχρι την Αγγλία και στην ανατολή μέχρι τη Μεσοποταμία, δημιουργώντας το μεγαλύτερο κράτος του αρχαίου κόσμου. Παράλληλα, από το 27 π.Χ. το πολίτευμα μετατράπηκε σε αυτοκρατορικό. Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία γνώρισε μεγάλη ακμή στους δύο πρώτους μετά Χριστό αιώνες. Αργότερα, όμως, εσωτερικές ταραχές και εισβολές ξένων λαών οδήγησαν στην παρακμή της. Το ανατολικό τμήμα της επέζησε και αποτέλεσε

Εικ. 5.1. Χάρτης της Ιταλίας στην αρχαιότητα

Εικ. 5.2. Ρωμαϊκές ενδυμασίες (Ο Βωμός της Ειρήνης, Ανάγλυφο, 1ος αι. π.Χ.)

τη λεγόμενη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ενώ το δυτικό υποδουλώθηκε σε διάφορα γερμανικά φύλα. Το 476 μ.Χ. θεωρείται ως το τέλος του δυτικού ρωμαϊκού κράτους. Το έτος αυτό σηματοδοτεί συγχρόνως το τέλος του αρχαίου κόσμου και την αρχή του Μεσαίωνα.

Ο πολιτισμός των Ρωμαίων επηρεάστηκε πολύ από τον πολιτισμό των Ετρούσκων και των αρχαίων Ελλήνων. Στον τομέα της τέχνης οι Ρωμαίοι συνέχισαν την αρχαία ελληνική παράδοση, προσθέτοντας και νέους τρόπους έκφρασης. Ιδιαίτερα ανέπτυξαν την τέχνη του γλυπτού πορτρέτου, δηλαδή της προσωπογραφίας σημαντικών προσώπων. Τα πορτρέτα αυτά διακρίνονται για τον έντονο ρεαλισμό τους. Μεγάλη άνθηση γνώρισε και η ζωγραφική σε τοιχογραφίες και ψηφιδωτά που συνέχιζαν την τέχνη των ελληνιστικών

χρόνων. Εκεί, όμως, που οι Ρωμαίοι διακρίθηκαν περισσότερο είναι στην αρχιτεκτονική μεγάλων οικοδομημάτων. Περίφημα είναι τα υδραγωγεία, τα αμφιθέατρα, οι θριαμβικές ασίδες, οι αγορές, τα λουτρά και τόσα άλλα έργα που χτίστηκαν σε όλη τη ρωμαϊκή επικράτεια. Τα έργα αυτά είχαν σκοπό, πέρα από την πρακτική χρησιμότητα των περισσότερων από αυτά, να τονίσουν το μεγαλείο της Ρώμης και να επιδείξουν τον πλούτο και τη δύναμή της.

Σε γενικές γραμμές, οι Ρωμαίοι, προσαρμόζοντας κύρια στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού στο δικό τους, δημιούργησαν το λεγόμενο ελληνορωμαϊκό πολιτισμό, τον οποίο μετέδωσαν στους λαούς της Δυτικής Ευρώπης που κατέκτησαν. Ο πολιτισμός αυτός αποτέλεσε και τη βάση του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

5.2. Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας

Η ρωμαϊκή ενδυμασία επηρεάστηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό από εκείνη των αρχαίων Ελλήνων (εικ. 5.2). Έτσι, η αμφίεση των Ρωμαίων μοιάζει με την ελληνική αλλά υπάρχουν και ορισμένες διαφορές. Συγκεκριμένα, οι Ρωμαίοι προτιμούσαν περισσότερο το μαλλί από το λινάρι, επειδή το κλίμα τους ήταν πιο ψυχρό. Για τον ίδιο λόγο αλλά και

για λόγους πολιτισμικούς (οι Ρωμαίοι δε δέχονταν, όπως οι Έλληνες, το γυμνό ή ελαφρά ντυμένο σώμα) φορούσαν περισσότερα ρούχα. Με τον τρόπο αυτό, όπως και με τις πιο βαριές πτυχώσεις των υφασμάτων, το σώμα αποκτούσε μεγαλύτερο όγκο. Χρησιμοποιούσαν, εξάλλου, περισσότερα διακοσμητικά και αξεσουάρ.

Τα ενδύματα δήλωναν, επίσης, πολύ περισσότερο από ό,τι στην αρχαία Ελλάδα την κοινωνική τάξη των ανθρώπων. Έτσι, υπήρχαν ρούχα που ξεχώριζαν τους Ρωμαίους πολίτες από τους κατακτημένους. Φανέρωναν, επιπλέον, το αξίωμα ή την ηλικία εκείνου που τα φορούσε. Τα ρούχα εξακολουθούσαν, πάντως, να είναι βασικά παρόμοια και για τα δύο φύλα.

Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, ότι με το πέρασμα του χρόνου η ρωμαϊκή ενδυμασία άρχισε να βασίζεται περισσότερο στα ραμμένα και κομμένα ενδύματα και λιγότερο στα ρούχα που τυλίγονται γύρω από το σώμα.

Η ρωμαϊκή ενδυμασία αποτέλεσε ουσιαστικό στοιχείο της εξέλιξης της παγκόσμιας ενδυμασίας, γιατί επέδρασε στη φορεσιά των λαών της Ευρώπης που ανήκαν στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

Εικ. 5.3. Ρωμαίοι σύζυγοι: Ο άντρας φορά τουνίκα και τήβεννο και η γυναίκα στόλα και πάλλα (Ανάγλυφο, 1ος αι. μ.Χ.)

5.3. Γυναικεία ενδυμασία (βλέπε Πίνακες Α και Β σελ. 118)

Οι Ρωμαίες φορούσαν ως **κύριο ρούχο** τον ελληνικής προέλευσης μακρύ χιτώνα που ονομαζόταν **τουνίκα (εικ. 5.3)**. Φορούσαν δύο τουνίκες, μία από μέσα και μία άλλη απέξω. Η πρώτη φοριόταν μόνη της μόνο στο σπίτι ή ως νυχτικό. Η δεύτερη ονομαζόταν **στόλα**. Τη στερέωναν με ζώνη κάτω από το στήθος, όπως στην ελληνιστική περίοδο, κάνοντας έτσι τη σιλουέτα να φαίνεται πιο λεπτή και πιο ψηλή.

Εικ. 5.4. Ο Καλός Ποιμένας: Φορά δαλματική στολισμένη με διακοσμητικές ταινίες (κλαβία) και ιμάτιο (Ψηφιδωτό, Μουσείο της Γάλλας Πλακιδίας, Ραβέννα, 5ος αι. μ.Χ.)

Ως **πανωφόρι** οι γυναίκες φορούσαν την *πάλλα*, που ήταν αντίστοιχη με το ελληνικό ιμάτιο. Μερικές φορές σκέπαζαν μ' αυτή και το κεφάλι τους. Όταν έκανε κρύο, τυλίγονταν με πιο χοντρά πανωφόρια, όπως την *πένουλα*, ένα βαρύ μάλλινο πανωφόρι με ημικυκλικό σχήμα και κουκούλα.

Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι η θέση της γυναίκας στην αρχαία Ρώμη ήταν καλύτερη από ό,τι στην αρχαία Ελλάδα. Ιδιαίτερα στην περίοδο της αυτοκρατορίας οι πλούσιες Ρωμαίες απέκτησαν μεγάλη ελευθερία. Μπορούσαν να βγαίνουν από το σπίτι όποτε ήθελαν και να μορφώνονται. Πολλές Ρωμαίες ασχολούνταν, εξάλλου, με διάφορα επαγγέλματα.

Στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή η τουνίκα άλλαξε. Δεν αποτελούνταν πια από ένα ύφασμα, αλλά κατασκευαζόταν από πολλά κομμάτια υφάσματος. Είχε μακριά μανίκια και ήταν στενότερη πάνω, ενώ φάρδαινε όσο κατέβαινε προς τα κάτω. Αυτό το είδος τουνίκας, που βασιζόταν στους παλιότερους χιτώνες σε σχήμα T, ονομαζόταν *δαλματική* (εικ. 5.4). Τη φορούσαν άλλοτε χωρίς ζώνη και άλλοτε με ζώνη στη μέση η οποία σχημάτιζε ένα ρηχό ή βαθύ αναδίπλωμα (κόλπο). Η δαλματική στολιζόταν συχνά με διακοσμητικές ταινίες, τα *κλαβία*, ή με αυτόνομα διακοσμητικά μοτίβα, τα *σημεία*.

Από τη δαλματική προέρχεται το *πουκάμισο* που χρησιμοποιήθηκε στη γυναικεία και αντρική ενδυμασία κατά το Μεσαίωνα και τους νεότερους χρόνους τόσο στη Δυτική όσο και στην Ανατολική Ευρώπη.

Η **νυφική ενδυμασία** αποτελούνταν από μια λευκή τουνίκα που στερεωνόταν στη μέση με μια μάλλινη ζώνη δεμένη σε διπλό κόμπο. Από πάνω οι νύφες φορούσαν μια κίτρινη

πάλλα. Στο κεφάλι τοποθετούσαν ένα κατακόκκινο πέπλο που σκέπαζε το πάνω μέρος του προσώπου. Το στοιχείο αυτό, δηλαδή το πέπλο, εξακολουθεί να αποτελεί μέχρι σήμερα τμήμα της νυφικής φορεσιάς.

5.4. Αντρική ενδυμασία (βλέπε Πίνακες Α και Β σελ. 118)

Κύριο ένδυμα και των αντρών ήταν η *τουνίκα* (**εικ. 5.3**). Έφτανε, συνήθως, γύρω στο ύψος των γονάτων. Οι *πληβείοι* (ο απλός λαός) και οι δούλοι φορούσαν, ωστόσο, ακόμα πιο κοντή τουνίκα. Οι ανώτερες τάξεις, δηλαδή οι *πατρίκιοι* (πλούσιοι γαιοκτήμονες) και οι *ιππείς* (έμποροι και επιχειρηματίες), δε φορούσαν ποτέ το ρούχο αυτό μόνο του χωρίς κάποιο πανωφόρι. Μόνη της η τουνίκα φοριόταν μέσα στο σπίτι ή ως νυχτικό. Συνήθιζαν, μάλιστα, έξω από το σπίτι, όταν έκανε κρύο, να ντύνονται με μία ή και με δύο εσωτερικές τουνίκες και μία εξωτερική. Οι τουνίκες ήταν φτιαγμένες από λευκό μάλλινο ύφασμα. Αυτές που φορούσαν οι αριστοκράτες στολίζονταν με μια πορφυρή ταινία. Χαρακτηριστικό αυτοκρατορικό ένδυμα ήταν η πορφυρή τουνίκα με χρυσά κεντήματα. Στα ύστερα χρόνια η τουνίκα γνώρισε ανάλογη εξέλιξη με τη γυναικεία, μεταβλήθηκε, δηλαδή, σε δαλματική.

Το επίσημο πανωφόρι που μπορούσαν να φορούν μόνο οι Ρωμαίοι πολίτες ήταν η *τήβεννος* (ή *τόγα*) (**εικ. 5.3, 5.5**). Το ρούχο αυτό, που καταγόταν από τους Ετρούσκους, απο-

Εικ. 5.5. Η τήβεννος (σκίτσο)

Εικ. 5.6. Ο αυτοκράτορας Αύγουστος σκεπάζει το κεφάλι του με την τήβεννο (Αγαλμα, 1ος αι. π.Χ.)

τέλεσε το πιο χαρακτηριστικό ρωμαϊκό ένδυμα. Ήταν φτιαγμένο από ένα μεγάλο κομμάτι μάλλινο ύφασμα που τυλιγόταν γύρω από το σώμα. Υπήρχαν διάφοροι τύποι τήβεννου που διέφεραν στο σχήμα, στη διακόσμηση, στο χρώμα ή στον τρόπο που έπεφταν στο σώμα. Ο αρχαιότερος τύπος αποτελούνταν από ένα λευκό μάλλινο ύφασμα που είχε ημικυκλικό σχήμα και όχι ορθογώνιο, όπως το ελληνικό ιμάτιο. Ο τύπος αυτός υπήρξε και η βάση για τους μεταγενέστερους. Αργότερα η τήβεννος έγινε ακόμα πιο μακριά με πολλές πτυχώσεις. Τυλιγόταν δύο φορές γύρω από τον αριστερό ώμο. Άλλες φορές το δεξί χέρι παρέμενε ελεύθερο και άλλες όχι (εικ. 5.5). Ορισμένες φορές η τήβεννος κάλυπτε και το κεφάλι (εικ. 5.6).

Η τήβεννος που φορούσαν όλοι οι Ρωμαίοι πολίτες μετά τα δεκαέξι χρόνια τους ήταν ολόλευκη, από μάλλινο ύφασμα χωρίς διακόσμηση. Η τήβεννος που φορούσαν όσοι κατείχαν υψηλές κυβερνητικές θέσεις είχε μια πορφυρή ταινία στην ούγιά. Οι αυτοκράτορες φορούσαν πορφυρή χρυσοκέντητη τήβεννο που συμβόλιζε την κρατική εξουσία. Σε περίπτωση πένθους συνηθιζόταν η μαύρη τήβεννος.

Με το πέρασμα του χρόνου, πάντως, οι Ρωμαίοι φορούσαν την τήβεννο όλο και σπανιότερα. Το ρούχο αυτό άρχισε, επίσης, να χάνει τη σημασία του. Δε χρησίμευε πια σαν διακριτικό γνώρισμα των Ρωμαίων πολιτών, γιατί από τον 3ο αιώνα μ.Χ. όλοι οι ελεύθεροι άντρες της αυτοκρατορίας απέκτησαν τον τίτλο του Ρωμαίου πολίτη. Έτσι, η τήβεννος φοριόταν μόνο από ηλικιωμένους ή ως πένθιμο ένδυμα. Τελικά, επέ-

ζησε με τη μορφή μιας φαρδιάς λωρίδας υφάσματος με πλούσια διακόσμηση που τυλιγόταν χωρίς πτυχώσεις γύρω από το σώμα. Φοριόταν από τους αυτοκράτορες και τους ανώτερους κληρικούς στο Βυζάντιο.

Ένα ελαφρύτερο **πανωφόρι** που φορούσαν οι Ρωμαίοι αντί για την τήβεννο ήταν το **πάλλιο**, μια εξελιγμένη μορφή του ελληνικού ιματίου. Το πάλλιο προτιμούσαν ιδιαίτερα οι φιλόσοφοι και οι φιλέλληνες αυτοκράτορες, δηλαδή αυτοί που ήταν γοητευμένοι από τον ελληνικό πολιτισμό.

Εικ. 5.7. Ρωμαϊκές στρατιωτικές ενδυμασίες: Οι δύο στρατιώτες στο κέντρο φορούν κοντά παντελόνια. Αριστερά διακρίνονται οι δύο αξιωματικοί με τις χλαμύδες (Στήλη Τραϊανού, Ανάγλυφο, 1ος αι. μ.Χ.)

Υπήρχαν, επίσης, διάφορα πανωφόρια που χρησίμευαν για να τους προστατεύουν από το κρύο. Άλλα είχαν κουκούλες και άλλα όχι. Από τα πιο συνηθισμένα ήταν η πένουλα που φορούσαν, όπως είδαμε, και οι γυναίκες. Το ρούχο αυτό συνήθιζαν αρχικά μόνο οι χωρικοί και οι δούλοι. Στη συνέχεια γνώρισε μεγάλη διάδοση και άρχισαν να το φορούν ακόμα και οι ανώτερες τάξεις.

Οι **στρατιώτες** είχαν ως κύριο ρούχο μια κοντή τουνίκα (εικ. 5.7). Στην περίοδο της αυτοκρατορίας άρχισαν να φορούν κάτω από την τουνίκα, όταν έκανε κρύο, κοντά παντελόνια που σκέπαζαν τα γόνατα. Αυτά τα παντελόνια τα δανείστηκαν από τους Γαλάτες, τους κατοίκους της σημερινής Γαλλίας, η οποία είχε κατακτηθεί από τους Ρωμαίους. Αργότερα άρχισαν να φορούν και οι πολίτες κοντά παντελόνια.

Εικ. 5.8 Ο αυτοκράτορας Οκταβιανός Αύγουστος φορά στρατιωτική ενδυμασία με ανάγλυφο θώρακα (Αύγουστος της Πριμαπόρτα, Άγαλμα, 1ος αι. μ.Χ.)

Ο θώρακας των στρατιωτών ήταν φτιαγμένος από σκληρό μέταλλο ή από δερμάτινες λωρίδες και μεταλλικές πλάκες. Στις γάμπες φορούσαν περικνημίδες και στο κεφάλι περικεφαλαία, φτιαγμένη από δέρμα και μέταλλο ή μόνο από μέταλλο, η οποία στην κορυφή έφερε συχνά τρίχες από ουρά αλόγου ή φτερά. Οι αξιωματούχοι του στρατού διακρίνονταν από τον πλούσια διακοσμημένο με ανάγλυφες παραστάσεις μεταλλικό θώρακα (εικ. 5.8) και τη χλαμύδα που φορούσαν.

Τα παιδιά ντύνονταν όπως και οι μεγάλοι. Οι γιοι και οι κόρες των αριστοκρατών, όμως, φορούσαν μέχρι τα δεκαέξι χρόνια τους μια λευκή τουνίκα στολισμένη με μια πορφυρή ταινία.

5.5. Υφάσματα - Αξεσουάρ

Στην αρχαία Ρώμη η υφαντική ήταν έργο των γυναικών. Τόσο οι πληβείες όσο και οι πατρίκιες κατασκεύαζαν οι ίδιες τα ρούχα της οικογένειας - οι τελευταίες, βέβαια, με τη βοήθεια των δούλων του σπιτιού. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η Ιουλία, κόρη του αυτοκράτορα Αυγούστου, είχε εγκαταστήσει αργαλειό στο παλάτι. Με την εξάπλωση, όμως, της αυτοκρατορίας η υφαντική άρχισε να βασίζεται όλο και λιγότερο στην οικοτεχνία. Την τέχνη αυτή ασκούσαν κυρίως εξειδικευμένες βιοτεχνίες που απασχολούσαν πολλές φορές μέχρι και εκατό άτομα. Οι βιοτεχνίες υφαντικής ήταν εγκατεστημένες σε διάφορες πόλεις της αυτοκρατορίας. Μερικές πόλεις, μάλιστα, είχαν αποκτήσει ιδιαίτερη φήμη για τα ενδύματα που κατασκευάζονταν σ' αυτές. Υφάσματα και ενδύματα έφταναν στην πόλη της Ρώμης από όλα τα μέρη της αυτοκρατορίας αλλά και από άλλες χώρες. Είναι γνωστό, εξάλλου, ότι το εμπόριο στα χρόνια της ακμής της αυτοκρατορίας γνώρισε μεγάλη άνθηση.

Τα υλικά που χρησιμοποιούνταν κυρίως ήταν το μαλλί και, κάπως λιγότερο, το λινάρι. Το μετάξι θεωρούνταν εξαιρετικά πολύτιμο υλικό και ήταν πολύ δημοφιλές. Έφτανε από την Κίνα μέσω του λεγόμενου «Δρόμου του Μεταξιού», όπως ονομαζόταν το δρομολόγιο που ακολουθούσαν τα καραβάνια που διέσχιζαν την Κεντρική Ασία μεταφέροντας το μετάξι. Το βαμβάκι ερχόταν κυρίως από την Ινδία.

Εικ. 5.9. Ρωμαϊκό σανδάλι

Οι άντρες συνήθιζαν να φορούν **καπέλα**, όπως τον αρχαίο ελληνικό πέτασο, κουκούλες και στρογγυλούς ή μυτερούς σκούφους. Οι γυναίκες φορούσαν μαντίλια στο κεφάλι ή πλατιά καπέλα που τις προφύλασσαν από τον ήλιο.

Άντρες και γυναίκες φορούσαν διαφόρων ειδών **παπούτσια**: σανδάλια, μπότες και κλειστά παπούτσια. Τα σανδάλια φοριούνταν και μέσα στο σπίτι. Φορούσαν, επίσης, και ανατολίτικα παπούτσια που έμοιαζαν με παντόφλες. Οι στρατιώτες φορούσαν σανδάλια, μποτάκια ως τον αστράγαλο και παπούτσια που άφηναν ανοιχτά ή κλειστά τα δάχτυλα των ποδιών (εικ. 5.9).

Τα παπούτσια φανέρωναν κι αυτά, όπως και τα ρούχα, την κοινωνική θέση εκείνου που τα φορούσε. Διέφεραν όχι μόνο τα υλικά και ο τρόπος κατασκευής των παπουτσιών των διαφόρων τάξεων αλλά και το χρώμα τους. Έτσι, τα παπούτσια που προορίζονταν για τους απλούς Ρωμαίους πολίτες είχαν καφέ χρώμα, ενώ εκείνα των αριστοκρατών ήταν κόκκινα. Οι γυναίκες, πάλι, φορούσαν παπούτσια σε ποικίλα χρώματα, όπως άσπρο, κόκκινο, πράσινο, κίτρινο.

Τα παπούτσια κατασκευάζονταν σε μεγάλες ποσότητες στην αρχαία Ρώμη. Οι υποδηματοποιοί αποτελούσαν μία από τις παλαιότερες επαγγελματικές συντεχνίες. Υπήρχαν, μάλιστα, ειδικοί υποδηματοποιοί για κάθε είδος παπουτσιού.

Τα **κοσμήματα** ακολουθούσαν την παράδοση της ελληνιστικής τέχνης. Οι γυναίκες της αριστοκρατίας φορούσαν πολλά και ακριβά κοσμήματα εξαιρετικής τέχνης. Οι υπόλοιπες φορούσαν πιο απλά κοσμήματα. Οι άντρες αρκούσαν μόνο στα δαχτυλίδια με σφραγιδόλιθο.

Τα διαδήματα που φοριούνταν στο κεφάλι είχαν σχήμα στεφανιού. Τα σκουλαρίκια συννηθίζονταν πολύ και είχαν μεγάλη ποικιλία. Συχνά διακοσμούσαν με πολύχρωμες πολύτιμες και ημιπολύτιμες πέτρες, όπως και τα δαχτυλίδια και τα βραχιόλια. Γενικά, η κατερ-

Εικ. 5.10. Νεαρό κορίτσι με δίχτυ στα μαλλιά (Τοιχογραφία, Πομπηία, 1ος αι. π.Χ.)

γασία των λίθων αυτών γνώρισε μεγάλη άνθηση στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Τα σημαντικότερα κέντρα ρωμαϊκής κοσμηματοτεχνίας ήταν αρχικά η Αλεξάνδρεια και η Αντιόχεια και αργότερα η Ρώμη. Οι τεχνίτες ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες ανάλογα με την ειδικότητά τους.

Οι Ρωμαίες κρατούσαν **βεγνάλιες και τσάντες**. Στα αμφιθέατρα, όπου παρακολουθούσαν διάφορα θεάματα, κρατούσαν ομπρέλες, για να προφυλάσσονται από το δυνατό φως του ήλιου. Οι πλούσιες συνήθιζαν, επίσης, να κρατούν στο χέρι ένα διπλωμένο λινό μαντίλι, σύμβολο της κοινωνικής τους τάξης.

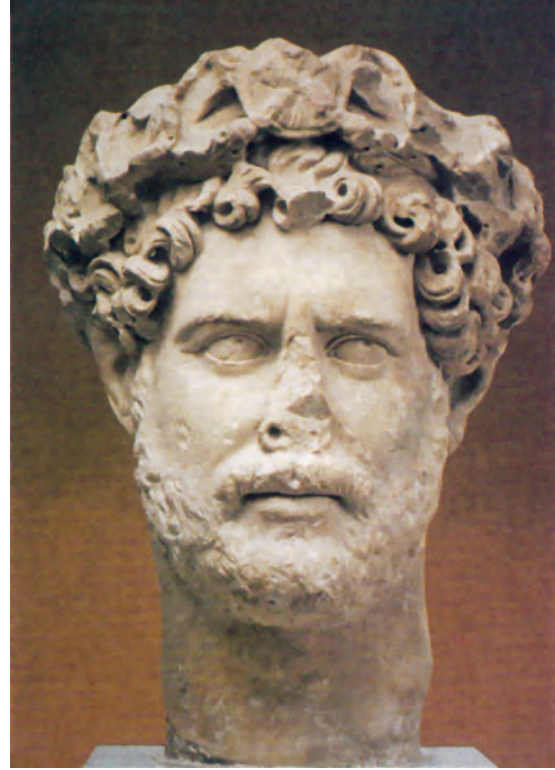
Εικ. 5.11. Ρωμαία με περίτεχνο χτένισμα (Αγαλμα, 1ος αι. μ.Χ.)

Στην περίοδο της δημοκρατίας οι Ρωμαίες συνήθιζαν να έχουν **τα μαλλιά** τους ελαφρά κατσαρά και τα έδεναν με ταινίες στην κορυφή του κεφαλιού ή τα μάζευαν με ένα ύφασμα ή δίχτυ (εικ. 5.10). Στην εποχή της ακμής της αυτοκρατορίας προτιμούσαν τα πλούσια και επιδεικτικά χτενίσματα με μπούκλες, κοτσίδες και τεχνητά μαλλιά (εικ. 5.11). Στόλιζαν, επίσης, τα μαλλιά με χάντρες, περόνες και διαδήματα. Επειδή τα ξανθά μαλλιά ήταν στη μόδα, έβαφαν τα μαλλιά τους σ' αυτό το χρώμα ή φορούσαν ξανθές περούκες (βλέπε Γραπτή μαρτυρία). Στους τελευταίους αιώνες της αυτοκρατορίας οι κομμώσεις έγιναν πιο απλές.

Οι άντρες, αρχικά, είχαν μακριά μαλλιά και γένια. Αργότερα προτιμούσαν τα κοντά ίσια μαλλιά και ξύριζαν το μουστάκι και τα γένια τους, επηρεασμένοι από τους στρατιώτες που

Εικ. 5.12. Ρωμαίος με κοντά μαλλιά και ξυρισμένο πρόσωπο (Σύλλας, Άγαλμα, 1ος αι. π.Χ)

Εικ. 5.13. Ο αυτοκράτορας Αδριανός με ελληνικού τύπου κόμμωση (Άγαλμα, 2ος αι. μ.Χ.)

υιοθέτησαν αυτή την πρακτική για λόγους υγιεινής (εικ. 5.12). Από την εποχή της βασιλείας του φιλέλληνα αυτοκράτορα Αδριανού το 2ο αιώνα μ.Χ. ήρθε στη μόδα η ελληνικού τύπου κόμμωση. Συνηθίζονταν, δηλαδή, τα μαλλιά ως τους ώμους, σε μπούκλες, και η κοντή γενειάδα (εικ. 5.13). Στα τέλη του επόμενου αιώνα, όμως, επέστρεψε το παλιότερο στιλ. Γενικά, οι Ρωμαίοι που ήθελαν να φαίνονται νεότεροι έβαφαν τα μαλλιά τους.

Και τα δύο φύλα περιποιούνταν πολύ την εμφάνισή τους. Οι γυναίκες έβαφαν το πρόσωπό τους λευκό, τα χείλη κόκκινα και τα φρύδια σκούρα. Όσο για τους άντρες είναι γνωστό ότι δεν ήταν ασυνήθιστο να βάφουν τα μάγουλά τους. Τα αρώματα χρησιμοποιούνταν και από τα δύο φύλα.

Στην αρχαία Ρώμη έδιναν μεγάλη σημασία στην καθαριότητα και στον καλλωπισμό του σώματος. Τα μεγάλα δημόσια λουτρά πρόσφεραν τη δυνατότητα για πλύσιμο, γυμναστική και περιποίηση του σώματος. Ήταν, επίσης, και χώρος κοινωνικών επαφών. Εκτός από τους άντρες συνήθιζαν να γυμνάζονται και οι γυναίκες. Ο γυναικείος αθλητισμός γνώρισε, άλλωστε, στα ρωμαϊκά χρόνια ιδιαίτερη διάδοση.

Γραπτή μαρτυρία: Οι βαφές για τα μαλλιά και οι περούκες που χρησιμοποιούσαν οι Ρωμαίες:

«Όταν τα μαλλιά μιας γυναίκας ασπρίσουν, εκείνη τα βάφει με γερμανικά βοτάνια και προσπαθεί να βρει με τεχνητά μέσα ένα χρώμα που είναι καλύτερο από οποιοδήποτε φυσικό. Έχει ένα πλήθος μαλλιών, όλα αγοραστά. Βάζει κάτω τα λεφτά της και τα μαλλιά μιας άλλης γυναίκας γίνονται δικά της».

[Οβίδιος, *Η Τέχνη του Έρωτα*, 3.161-7, μετ. Ν. Πετρόπουλος: J. Baisdon (1984) *Ρωμαίες Γυναίκες*, ΜΙΕΤ, Αθήνα]

Πίνακας Α: Η Ρωμαϊκή Ενδυμασία

Γυναικεία Ενδυμασία	Αντρική Ενδυμασία
Εσωτερική τουνίκα	Εσωτερική τουνίκα
Εξωτερική τουνίκα (στόλα)	Εξωτερική τουνίκα
Πάλλα (ιμάτιο)	Τήβεννος (μόνο Ρωμαίοι πολίτες)
Πένουλα (πανωφόρι με κουκούλα)	Πάλλιο (ιμάτιο)
	Πένουλα

Πίνακας Β: Κύριοι Τύποι Ρωμαϊκών Ενδυμάτων

Δαλματική	Υστερορωμαϊκή τουνίκα με μακριά μανίκια, που ήταν στενότερη πάνω και φάρδαινε όσο κατέβαινε προς τα κάτω
Πάλλα	Γυναικείο πανωφόρι
Πάλλιο	Αντρικό πανωφόρι ελαφρύτερο από την τήβεννο
Πένουλα	Γυναικείο και αντρικό πανωφόρι με κουκούλα
Τήβεννος (ή Τόγα)	Επίσημο πανωφόρι των Ρωμαίων πολιτών, μακρύ με πολλές πτυχώσεις
Τουνίκα	Γυναικείο και αντρικό κύριο ένδυμα (χιτώνας)
Στόλα	Γυναικεία εξωτερική τουνίκα

- Γενικά χαρακτηριστικά της ρωμαϊκής τέχνης:
 - Επίδραση από την αρχαία ελληνική τέχνη
 - Ρεαλισμός
 - Αυτοκρατορικός χαρακτήρας
- Γενικά χαρακτηριστικά της ρωμαϊκής ενδυμασίας:
 - Μοιάζει με την ελληνική, αλλά υπάρχουν ορισμένες διαφορές (περισσότερα ρούχα, μεγαλύτερος όγκος, περισσότερα διακοσμητικά και αξεσουάρ)
 - Φανερώνει την κοινωνική θέση, το αξίωμα, την ηλικία
 - Ενδύματα παρόμοια και για τα δύο φύλα
- Κύρια στοιχεία της ρωμαϊκής γυναικείας ενδυμασίας:
 - Κύρια ενδύματα: εσωτερική και εξωτερική τουνίκα (στόλα)
 - Πανωφόρια: πάλλα - πένουλα
- Κύρια στοιχεία της ρωμαϊκής αντρικής ενδυμασίας:
 - Κύρια ενδύματα: εσωτερική και εξωτερική τουνίκα
 - Πανωφόρια: τήβεννος - πάλλιο - πένουλα
 - Κοντά παντελόνια (αργότερα)
- Η δαλματική:
 - Αποτελεί εξέλιξη της τουνίκας
 - Έχει μακριά μανίκια και είναι στενότερη πάνω και πιο φαρδιά κάτω
 - Στολίζεται με διακοσμητικές ταινίες (κλαβία), αυτόνομα μοτίβα (σημεία)
- Κύρια στοιχεία της ρωμαϊκής στρατιωτικής ενδυμασίας:
 - Κοντός χιτώνας - κοντά παντελόνια - γλαμύδα
 - Θώρακας (από μέταλλο ή από δέρμα και μέταλλο)
 - Περικεφαλαία (από δέρμα και μέταλλο ή μόνο από μέταλλο)
- Κύρια στοιχεία των υφασμάτων:
 - Πρώτες ύλες: μαλλί - λινάρι - μετάξι - βαμβάκι
 - Μεγάλη ανάπτυξη βιοτεχνιών υφαντικής

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- Κύρια αξεσουάρ:
 - Ζώνες
 - Καλύμματα του κεφαλιού: πέτασος, κουκούλα, σκούφος (άντρες) - μαντίλια, πλατιά καπέλα (γυναίκες)
 - Βεντάλιες - τσάντες - ομπρέλες (γυναίκες)
 - Κοσμήματα (πολύτιμες και ημιπολύτιμες πέτρες)
 - Παπούτσια: σανδάλια - κλειστά παπούτσια - μπότες - παντόφλες
- Κομμώσεις:
 - Γυναίκες:
 - α. Μαλλιά ελαφρά κατσαρά, δεμένα με ταινίες στην κορυφή του κεφαλιού
 - β. Πλούσια και επιδεικτικά χτενίσματα
 - γ. Κομμώσεις πιο απλές
 - Άντρες:
 - α. Μακριά μαλλιά, γένια
 - β. Κοντά ίσια μαλλιά - ξυρισμένοι
 - γ. Μαλλιά ως τους ώμους σε βοστρύχους - κοντή γενειάδα
 - δ. Κοντά ίσια μαλλιά - ξυρισμένοι
- Καλλωπισμός (και τα δύο φύλα):
 - Μακιγιάζ
 - Περιποίηση προσώπου και σώματος
 - Γυμναστική
 - Αρώματα

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Α' Ομάδα

Να απαντηθούν οι παρακάτω ερωτήσεις:

1. Ποια είναι τα γενικά χαρακτηριστικά της ρωμαϊκής τέχνης; (Βλέπε ενότητα 5.1.)
2. Ποια είναι τα γενικά χαρακτηριστικά της ρωμαϊκής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 5.2.)
3. Ποια είναι τα κύρια στοιχεία της ρωμαϊκής γυναικείας ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 5.3.)
4. Ποια είναι τα κύρια στοιχεία της ρωμαϊκής αντρικής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 5.4.)
5. Ποια είναι τα κύρια στοιχεία της ρωμαϊκής στρατιωτικής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 5.4.)
6. Ποια ήταν η ενδυμασία των παιδιών στη Ρώμη; (Βλέπε ενότητα 5.4.)
7. Ποια υπήρξε η εξέλιξη της ρωμαϊκής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητες 5.3-5.4.)
8. Με ποιους τρόπους η ρωμαϊκή ενδυμασία φανέρωνε την κοινωνική θέση των ατόμων; (Βλέπε ενότητες 5.2.-5.5.)
9. Ποια στοιχεία υπάρχουν σχετικά με τα υφάσματα και την κατασκευή τους; (Βλέπε ενότητα 5.5.)
10. Ποια ήταν τα κυριότερα αξεσουάρ; (Βλέπε ενότητα 5.5.)
11. Ποια στοιχεία υπάρχουν για το μακιγιάζ και γενικότερα για τον καλλωπισμό; (Βλέπε ενότητα 5.5.)
12. Ποια ήταν τα κυριότερα στιλ στις κομμώσεις αντρών και γυναικών; (Βλέπε ενότητα 5.5.)
13. Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές υπάρχουν μεταξύ της αρχαίας ελληνικής και της ρωμαϊκής ενδυμασίας και πού οφείλονται; (Βλέπε ενότητες 5.1.-5.5.)
14. Ποιες επιρροές δέχτηκε και άσκησε η ρωμαϊκή ενδυμασία και γιατί; (Βλέπε ενότητες 5.1.-5.5.)
15. Να συγκριθούν οι ενδυμασίες στις εικόνες 5.3 και 5.4. Ποιες ομοιότητες και διαφορές παρατηρούνται;

Β' Ομάδα

Σε καθεμιά από τις παρακάτω προτάσεις να συμπληρωθούν τα κενά με τις ακόλουθες λέξεις: *πένουλα, τήβεννος, ιμάτιο, παντελόνια, δαλματική, τουνίκα, πάλλα, ελληνικού, πέτρες*.

1. Οι Ρωμαίες φορούσαν ως κύριο ρούχο τον ελληνικής προέλευσης μακρύ χιτώνα, που ονομαζόταν _____.
2. Το επίσημο πανωφόρι που μπορούσαν να φορούν μόνο οι Ρωμαίοι πολίτες ονομαζόταν _____.
3. Το πουκάμισο, που φορέθηκε στην Ευρώπη κατά το Μεσαίωνα και τους νεότερους χρόνους, προέρχεται από τη ρωμαϊκή _____.
4. Το γυναικείο πανωφόρι, αντίστοιχο με το αρχαίο ελληνικό _____, ονομαζόταν _____.
5. Από την εποχή της βασιλείας του φιλέλληνα αυτοκράτορα Αδριανού ήρθε στη μόδα η _____ τύπου κόμμωση.
6. Η _____ ήταν ένα βαρύ μάλλινο πανωφόρι, με ημικυκλικό σχήμα και κουκούλα.
7. Τα κοσμήματα στολίζονταν συχνά με πολύτιμες _____.
8. Οι στρατιώτες φορούσαν μερικές φορές κοντά _____.

Γ' Ομάδα

1. Πρόταση: Να γίνουν εργασίες με θέμα τη ρωμαϊκή ενδυμασία. Ειδικότερα θέματα:

- Η ρωμαϊκή γυναικεία ενδυμασία με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Η ρωμαϊκή αντρική ενδυμασία με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Η ρωμαϊκή στρατιωτική ενδυμασία με βάση εικόνες από έργα τέχνης.

Οδηγίες: Οι μαθητές/μαθήτριες να αναλάβουν τις εργασίες, αφού χωριστούν σε ομάδες. Τα στοιχεία θα προέρχονται όχι μόνο από το παρόν βιβλίο και τη βιβλιογραφία του, αλλά και από το μάθημα της Ιστορίας (σύνδεση με το μάθημα της Ιστορίας που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο). Χρήσιμα θα είναι και στοιχεία από βιβλία Ιστορίας της Τέχνης (βλέπε βιβλιογραφία του παρόντος βιβλίου, σύνδεση και με το μάθημα των Εικαστικών που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο). Μπορούν, επίσης, να αναζητηθούν στοιχεία και στο Διαδίκτυο. Οι μαθητές/μαθήτριες θα χωριστούν σε ομάδες και καθεμιά θα αναλάβει ένα από τα παραπάνω θέματα. Οι εργασίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια στην τάξη και θα ακολουθήσει συζήτηση. Η παρουσίαση μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους (φωτογραφίες από βιβλία, σλάιντς, εικόνες σε Η/Υ).

2. Πρόταση: Να σχεδιασθούν σε ελεύθερο σχέδιο, με βάση τις εικόνες και τα σκίτσα του κεφαλαίου, μια αντρική και μια γυναικεία ενδυμασία (σύνδεση με το μάθημα Τεχνικό Σχέδιο που διδάσκεται στην ίδια τάξη).

3. Πρόταση: Να επισημανθούν οι επιδράσεις που άσκησε η αρχαία ελληνική ενδυμασία στη ρωμαϊκή με τη χρήση παραδειγμάτων.

Οδηγίες: Ο καθηγητής ή η καθηγήτρια προετοιμάζει τους μαθητές και τις μαθήτριες τονίζοντας τα χαρακτηριστικά της αρχαίας ελληνικής και της ρωμαϊκής ενδυμασίας. Στη συνέχεια προτείνει να παρατηρήσουν και να σχολιάσουν οι μαθητές/μαθήτριες εικόνες από έργα αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής τέχνης που επιλέγει ο καθηγητής ή η καθηγήτρια και παρουσιάζονται στην τάξη με διάφορους τρόπους (φωτογραφίες από βιβλία, σλάιντς, εικόνες σε Η/Υ). Συγχρόνως, οι μαθητές/μαθήτριες καθοδηγούνται από τον καθηγητή ή την καθηγήτρια, ώστε να επισημάνουν τις επιδράσεις που άσκησε η αρχαία ελληνική ενδυμασία στη ρωμαϊκή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο: ΒΥΖΑΝΤΙΟ

6.1. Βυζαντινή Αυτοκρατορία

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία θεωρείται ότι αρχίζει το 330 μ.Χ., όταν εγκαινιάστηκε η νέα πρωτεύουσα του ρωμαϊκού κράτους, η Κωνσταντινούπολη, που ιδρύθηκε από το Μέγα Κωνσταντίνο (εικ. 6.1). Στη λεγόμενη Πρωτοβυζαντινή Περίοδο, που φτάνει μέχρι τον 7ο αιώνα, το Βυζάντιο γνώρισε την πρώτη ακμή του. Ακολούθησε η Μεσοβυζαντινή Περίοδος, όπου σημειώθηκε μεγάλη ανάπτυξη σε όλους τους τομείς. Μετά την κατάκτηση, ωστόσο, της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204 η αυτοκρατορία διασπά-

Εικ. 6.1. Χάρτης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Πρωτοβυζαντινή Περίοδος)

στηκε και έχασε τη δύναμή της. Πρόκειται για την Υστεροβυζαντινή Περίοδο, που λήγει με την άλωση της πρωτεύουσας από τους Τούρκους το 1453.

Σε όλες, όμως, τις περιόδους η **τέχνη** δεν έπαψε να ανθεί. Η βυζαντινή τέχνη είναι τέχνη θρησκευτική και επίσημη-αυτοκρατορική. Οι πρώτες εκκλησίες χτίστηκαν με πρότυπο τις ρωμαϊκές βασιλικές, δηλαδή στενόμακρα δημόσια κτίρια. Αργότερα δημιουργήθηκαν και άλλοι τύποι εκκλησιών, που βασίζονταν στο σχήμα του σταυρού και στεγάζονταν στο κέντρο με τρούλο. Η ζωγραφική διακρίνεται για την πνευματικότητά της και για την έλλειψη ρεαλισμού. Παριστάνονται συνήθως σκηνές από τη ζωή του Χριστού και των αγίων. Η γλυπτική υποχωρεί, αλλά εξακολουθούν να υπάρχουν ανάγλυφα έργα, κυρίως σε κιονόκρανα και σε τέμπλα εκκλησιών.

Σε γενικές γραμμές, ο βυζαντινός πολιτισμός συνέχισε την ελληνορωμαϊκή παράδοση κατά το Μεσαίωνα, προσθέτοντάς της και δικά του χαρακτηριστικά βασισμένα στην επίδραση του χριστιανισμού και της Ανατολής. Ο πολιτισμός αυτός διαδόθηκε στους λαούς των Βαλκανίων και της Ρωσίας που ασπάστηκαν το χριστιανισμό και τους επηρέασε βαθύτατα. Σημαντική υπήρξε, επίσης, η συμβολή του Βυζαντίου στη δημιουργία του πολιτισμικού κινήματος της Αναγέννησης, με τους βυζαντινούς λογίους που κατέφυγαν τα τελευταία χρόνια στη Δύση.

6.2. Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας

Η **βυζαντινή ενδυμασία** βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό σε εκείνη της ύστερης ρωμαϊκής εποχής. Επηρεάστηκε, επίσης, και από τις αντιλήψεις της χριστιανικής θρησκείας. Συγχρόνως, δέχτηκε μεγάλη επίδραση από την Ανατολή και ιδιαίτερα από την Περσία. Στην Υστεροβυζαντινή Περίοδο σημειώθηκε και δυτική επίδραση λόγω της μεγαλύτερης επαφής με τους Δυτικοευρωπαίους, μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204. Γενικά, στο Βυζάντιο περιορίστηκαν ακόμα περισσότερο από ό,τι στο παρελθόν τα άρραφα ρούχα που τυλίγονταν γύρω από το σώμα. Επικράτησαν τα ραμμένα ενδύματα και οι γραμμές του σώματος κρύβονταν κάτω από βαριά υφάσματα (**εικ. 6.2**).

Οι παράγοντες που καθόριζαν την ενδυμασία ήταν η κοινωνική θέση, η οικονομική κατάσταση και το φύλο. Τα ενδύματα της αυτοκρατορικής οικογένειας και των ανώτερων τάξεων χαρακτηρίζονταν από ακριβές πρώτες ύλες (μετάξι, μεταλλικά νήματα) και πλούσια διακόσμηση με πολύτιμες πέτρες και κεντήματα. Αντίθετα, τα ρούχα του λαού ήταν απλά.

Η ενδυμασία διαφοροποιούσε, εξάλλου, συχνά τα δύο φύλα. Κύριο ρούχο για όλους ήταν ο χιτώνας σε σχήμα T, που βασιζόταν στη ρωμαϊκή δαλματική. Ωστόσο, οι διαφορές

Εικ. 6.2. Βυζαντινές ενδυμασίες (Η Παναγία και το Βρέφος ανάμεσα στους αγίους Θεόδωρο και Γεώργιο, Εικόνα, Μονή Σινά, 6ος αι. μ.Χ.)

στο σχήμα των ενδυμάτων και η χρήση ορισμένων ρούχων μόνο από τους άντρες ή τις γυναίκες τόνιζαν τη διαφορά μεταξύ αντρικών και γυναικείων ενδυμασιών.

Η βυζαντινή ενδυμασία επηρέασε στους πρώτους αιώνες του Μεσαίωνα την ενδυμασία των ανώτερων τάξεων στη Δυτική Ευρώπη. Κυρίως, όμως, επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις παραδοσιακές φορεσιές των βαλκανικών λαών και της Ρωσίας. Ιδιαίτερα οι πρώτες αποτελούν συνέχεια της. Εκτός αυτού η εκκλησιαστική ενδυμασία του Βυζαντίου διατηρείται αναλλοίωτη ως τις μέρες μας στην ενδυμασία του ορθόδοξου κλήρου.

6.3. Γυναικεία ενδυμασία (Βλέπε Πίνακα Α σελ. 137)

Κύριο ένδυμα των γυναικών του λαού σ' όλη τη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν ο μακρύς μονόχρωμος χιτώνας σε σχήμα T. Άλλοτε ο χιτώνας έπεφτε ριχτός και άλλοτε στερεωνόταν στη μέση με ζώνη που σχημάτιζε ρηχό ή βαθύ αναδίπλωμα (κόλπο) (εικ. 6.3). Συχνά φορούσαν, όμως, κυρίως οι νέες κοπέλες, από πάνω ένα δεύτερο κοντό χιτώνα. Αυτή η σύνθεση με δύο χιτώνες (πουκάμισα), ένα μακρύ και έναν κοντό, επέζησε στις τοπικές παραδοσιακές φορεσιές της Ανατολικής Βαλκανικής και της Ρωσίας. Ως πανωφόρι φορούσαν ένα απλό τετράγωνο και αργότερα ημικυκλικό ρούχο που στερεωνόταν

Εικ. 6.3. Γυναίκες με καθημερινές ενδυμασίες (Η Γέννηση της Θεοτόκου, Μονή Δαφνίου Ψηφιδωτό, 11ος αι. μ.Χ.)

Εικ. 6.4. Γυναικεία αυτοκρατορική ενδυμασία. Γυναικείες και αντρικές αριστοκρατικές ενδυμασίες των πρωτοβυζαντινών χρόνων (Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα με την ακολουθία της, Άγιος Βιτάλιος Ραβέννας, Ψηφιδωτό, 6ος αι. μ.Χ.)

με καρφίτσα στον ώμο.

Η γυναικεία ενδυμασία των ανώτερων τάξεων στους πρωτοβυζαντινούς χρόνους ακολουθούσε τη ρωμαϊκή παράδοση. Αντιπροσωπευτικά είναι τα ρούχα της αυτοκράτειρας Θεοδώρας και των γυναικών της ακολουθίας της (εικ. 6.4). Η Θεοδώρα φορά χρυσοστόλιστο μακρύ χιτώνα και από πάνω μακριά χλαμύδα που στερεώνεται στον ώμο με πόρπη. Οι γυναίκες της ακολουθίας της είναι ντυμένες, επίσης, με μακριούς χιτώνες με πλούσια διακόσμηση και πανωφόρια. Οι χιτώνες στολίζονται, όπως και στα ρωμαϊκά χρόνια, με διακοσμητικές ταινίες, τα κλαβία, ή με αυτόνομα διακοσμητικά μοτίβα, τα σημεία.

Στους μεσοβυζαντινούς χρόνους οι

γυναίκες της αριστοκρατίας φορούσαν εξωτερικά μακριά φορέματα με στενά μακριά μανίκια. Από μέσα φορούσαν ένα μακρύ χιτώνα σε σχήμα T. Στην Υστεροβυζαντινή Περίοδο ντύνονταν με εξωτερικά μακριά φορέματα από βαριά πολυτελή υφάσματα που είχαν μανίκια με μεγάλες μύτες (εικ. 6.5). Άλλες γυναίκες άρχισαν, επίσης, να ακολουθούν τη δυτική μόδα. Φορούσαν μακριά εξωτερικά φορέματα χωρίς μανίκια. Ήταν σχεδόν εφαρμοστά στο στήθος και φάρδαιναν πιο κάτω.

Εικ. 6.5. Αυτοκρατορικές ενδυμασίες των υστεροβυζαντινών χρόνων (Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Γ' Κομνηνός και η σύζυγός του. Μικρογραφία, 14ος αι. μ.Χ.)

6.4. Αντρική ενδυμασία (βλέπε Πίνακα Α σελ. 137)

Η αντρική ενδυμασία περιελάμβανε περισσότερους τύπους ενδυμάτων από τη γυναικεία, αντανακλώντας το σημαντικότερο ρόλο του άντρα στη βυζαντινή κοινωνία.

Η αυτοκρατορική ενδυμασία ακολουθούσε αρχικά τα ρωμαϊκά πρότυπα. Στο ψηφιδωτό στον Άγιο Βιτάλιο της Ραβέννας ο Ιουστινιανός φορά χρυσοστόλιστο κοντό χιτώνα και από πάνω μακριά χλαμύδα που στερεώνεται στον ώμο με πόρπη. Η χλαμύδα είναι διακοσμημένη μπροστά με το ταβλίον, ένα τετράγωνο κομμάτι πολύτιμου υφάσματος που είναι ραμμένο από πάνω (εικ. 6.6).

Εικ. 6.6. Αυτοκρατορική ενδυμασία και αντρικές αριστοκρατικές ενδυμασίες των πρωτοβυζαντινών χρόνων (Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός με την ακολουθία του, Άγιος Βιτάλιος Ραβέννας, Ψηφιδωτό, 6ος αι. μ.Χ.)

Εικ. 6.7. α. Αυτοκρατορική ενδυμασία της Μέσης και Ύστερης Περιόδου: Στενό φόρεμα και λώρος, β. Ο τρόπος που τυλίγεται ο λώρος (σκίτσο)

Εικ. 6.8. Αντρικές ενδυμασίες των ανθρώπων του λαού: Οι απόστολοι στη βάρκα φορούν κοντούς χιτώνες και κάλτσες ή παντελόνια (ο απόστολος στο κέντρο). Ο άγιος Πέτρος κολυμπά φορώντας περίζωμα. [Η Θανμαστή αλειεία, Π. Καθολικό Μ. Μετεώρου, Τοιχογραφία (λεπτ.), 15ος αι. μ.Χ.]

Στη Μεσοβυζαντινή και Υστεροβυζαντινή Περίοδο η αυτοκρατορική ενδυμασία άλλαξε (εικ. 6.5, 6.7α). Οι αυτοκράτορες φορούσαν ένα στενό πολυτελές φόρεμα. Πάνω από αυτό φορούσαν το *λώρο*, ένα ορθογώνιο κομμάτι υφάσματος πλούσια διακοσμημένο που τύλιγαν με ιδιαίτερο τρόπο (εικ. 6.7β). Ο λώρος αποτελεί ανάμνηση της ρωμαϊκής τηβέννου.

Οι ανώτερες τάξεις, πλούσιοι γαιοκτήμονες και κρατικοί αξιωματούχοι, στην Πρωτοβυζαντινή Περίοδο ντύνονταν όπως ο αυτοκράτορας (εικ. 6.6). Στους μεσοβυζαντινούς και υστεροβυζαντινούς χρόνους φορούσαν στενά, σχεδόν εφαρμοστά ρούχα, όπως ένα χρυσοκέντητο πανωφόρι-φόρεμα που κούμπωνε μπροστά. Στη μέση έδεναν μια ζώνη από την οποία κρεμούσαν ένα λευκό μαντίλι με κεντήματα (εικ. 6.12).

Οι λαϊκές τάξεις περιορίζονταν σε λίγα και μονόχρωμα ή απλά διακοσμημένα φτηνά ρούχα. Σε όλη τη

διάρκεια του Βυζαντίου την τυπική καθημερινή φορεσιά του λαού αποτελούσε ο χιτώνας σε σχήμα Τ συνήθως κοντός (εικ. 6.8). Άλλοτε είχε ζώνη στη μέση και άλλοτε όχι. Το ρούχο αυτό επέζησε ως το κοντό πουκάμισο που ήταν το κύριο αντρικό ρούχο των αγροτών στα Βαλκάνια (εικ. 6.9). Με το ίδιο ρούχο ντύονταν και τα παιδιά. Η στρατιωτική ενδυμασία έμοιαζε με την αντίστοιχη ρωμαϊκή.

Οι Βυζαντινοί συνήθιζαν να φορούν και ψηλές κάλτσες, πλεκτές ή ραμμένες, που τις στερέωναν με μια εσωτερική ζώνη στη μέση. Οι αγρότες φορούσαν, επίσης, μαζί με τον κοντό χιτώνα μερικές φορές και παντελόνια, κοντά ή μακριά (εικ. 6.8). Ο συνδυασμός αυτός διατηρήθηκε σε διάφορες αντρικές παραδοσιακές φορεσιές των Βαλκανίων (εικ. 6.9).

Εικ. 6.9. Αντρική ελληνική παραδοσιακή ενδυμασία με κοντό πουκάμισο και παντελόνια (Μέγαρα)

Εικ. 6.10. Ενδυμασία επισκόπου (Π. Καθολικό Μ. Μετεώρων, Τοιχογραφία, 16ος αι. μ.Χ.)

Τα εκκλησιαστικά ενδύματα φανέρωναν τη θέση στην εκκλησιαστική ιεραρχία των προσώπων που τα φορούσαν, όπως συμβαίνει και σήμερα (Βλέπε Πίνακα Β σελ. 137). Έτσι, οι διάκονοι ήταν ντυμένοι απλά. Φορούσαν μόνο ένα μακρύ λευκό χιτώνα, το *στιχάριο*, διακοσμημένο με δύο μαύρες κάθετες ταινίες. Αντίθετα, τα ρούχα των ανώτερων κληρικών διακοσμούνταν συχνά με ημιπολύτιμες και πολύτιμες πέτρες και με διάφορα συμβολικά διακοσμητικά θέματα. Η φορεσιά των επισκόπων ήταν σύνθετη (εικ. 6.10). Φορούσαν το *στιχάριο* και το *επιτραχήλιο*, ορθογώνια λωρίδα υφάσματος με πλούσια διακόσμηση που περνιόταν από το λαιμό και έπεφτε μπροστά. Στο ύψος του δεξιού γόνατου κρεμόταν το *επιγονάτιο*, ένα κομμάτι πολυτελούς υφάσματος σε σχήμα ρόμβου. Από πάνω έριχναν ένα μακρύ πανωφόρι διακοσμημένο με σταυρούς, το

πολυσταύριο φαιλόνιο. Γύρω από τους ώμους τυλιγόταν μια λωρίδα υφάσματος που έπεφτε μπροστά, το *ωμοφόριο*, άσπρο, με μεγάλους σταυρούς.

Τα ρούχα των μοναχών ήταν λιτά και σκουρόχρωμα, σύμφωνα με την ασκητική ζωή τους. Οι μοναχοί φορούσαν το λεγόμενο **μοναχικό σχήμα**, που αποτελούνταν από ένα μακρύ χιτώνα, ένα ορθογώνιο στενό κομμάτι υφάσματος που έπεφτε μπροστά, τον *ανάλαβο*, και ένα μανδύα που κούμπωνε μπροστά. Στο κεφάλι φορούσαν μια κουκούλα, το *κουκούλιο* (εικ. 6.11).

6.5. Υφάσματα - Αξεσουάρ

Η υφαντική εξακολουθούσε να είναι έργο των γυναικών. Ωστόσο, τα περισσότερα και τα πιο πολυτελή υφάσματα κατασκευάζονταν σε ειδικά εργαστήρια. Η υφαντική και η βαφική είχαν φτάσει σε υψηλό επίπεδο ανάπτυξης στο Βυζάντιο. Αρχικά κυριαρχούσαν ως υλικά το μαλλί και το λινάρι. Γινόταν, επίσης, και χρήση βαμβακιού. Υπήρχε, όμως, μεγάλη ζήτηση του μεταξιού τόσο από το κράτος και την Εκκλησία όσο και από πλούσιους ιδιώτες.

Το μετάξι, ωστόσο, εξακολουθούσε να εισάγεται ακατέργαστο από την Κίνα. Το επεξεργάζονταν στη συνέχεια σε εξειδικευμένα εργαστήρια. Από τον 6ο αιώνα, όμως, το μυστικό της παραγωγής του μεταξιού έγινε γνωστό στο Βυζάντιο. Κατά την παράδοση, δύο μοναχοί πήγαν με την ενθάρρυνση του αυτοκράτορα Ιουστινιανού στην Κίνα και μετέφεραν αβγά μεταξοσκώληκα κρυμμένα μέσα στα καλαμένα ραβδιά τους. Από τότε αναπτύχθηκε στο Βυζάντιο η μεταξουργία που όχι μόνο κάλυπτε την εσωτερική αγορά, αλλά αποτελούσε και αντικείμενο εξαγωγής, κυρίως στη Δυτική Ευρώπη. Η μεταξουργία ήταν κρατικό μονοπώλιο και αποτελούσε μία από τις σημαντικότερες πηγές της βυζαντινής οικονομίας.

Εικ. 6.11. Ενδυμασία μοναχού (Π. Καθολικό Μ. Μετεώρου, Τοιχογραφία, 15ος αι. μ.Χ.)

Τον 11ο αιώνα, όμως, οι Νορμανδοί, σκανδιναβικό φύλο που είχε κατακτήσει τη Σικελία, σε μια επιδρομή τους στην Ελλάδα απήγαγαν μια ομάδα μεταξουργών. Έτσι, η τέχνη της μεταξουργίας έγινε γνωστή στη Δύση. Το Βυζάντιο έχασε από τότε το μονοπώλιο του μεταξιοῦ. Η βυζαντινή μεταξουργία υπήρξε, πάντως, πολύ σημαντική στην ιστορία της κλωστοῦφαντουργίας και έβαλε τα θεμέλια της ευρωπαϊκής μεταξουργίας.

Τα βυζαντινά μεταξωτά και άλλα πολυτελή υφάσματα ήταν χρυσοκεντημένα. Είχαν έντονα χρώματα και διακοσμοῦνταν με πολύτιμες και ημιπολύτιμες πέτρες, και διάφορα γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα (εικ. 6.12) (βλέπε Γραπτή μαρτυρία).

Τα παπούτσια κατασκευάζονταν είτε από δέρμα είτε από ύφασμα. Συχνά είχαν και λωρίδες που τα στερέωναν στο κάτω μέρος των ποδιών ή στις γάμπες. Υπήρχαν, επίσης, και μπότες που φορούσαν συνήθως οι αγρότες, οι χειρώνακτες και οι στρατιώτες. Μπότες, όμως, φορούσαν και οι άρχοντες σε επίσημες περιστάσεις. Οι Βυζαντινοί εκτός από τα κλειστά παπούτσια φορούσαν και σανδάλια.

Το πιο συνηθισμένο χρώμα των παπουτσιών ήταν το μαύρο. Οι γυναίκες προτιμούσαν τα άσπρα, τα κόκκινα, τα κίτρινα και τα πολύχρωμα παπούτσια, δηλαδή εκείνα που φτιάχνονταν από δέρματα διαφόρων χρωμάτων. Οι αυτοκράτορες φορούσαν μόνο κόκκινα, στολισμένα με πολύτιμες πέτρες. Υπήρχαν, επίσης, για τους αριστοκράτες χρυσοκεντητά παπούτσια καθώς και άλλα στολισμένα με πολύτιμες πέτρες.

Οι Βυζαντινές κάλυπταν το κεφάλι τους με διάφορους τρόπους (βλέπε Γραπτή μαρτυρία). Συχνά μάζευαν τα μαλλιά τους με ένα ύφασμα ή με δίχτυ. Χρησιμοποιούσαν και κεφαλόδεσμους που αποτελούνταν από ένα μακρύ ύφασμα τυλιγμένο πολλές φορές γύρω από το κεφάλι σαν τουρμπάνι. Άλλοτε, πάλι, έριχναν από πάνω ένα μεγάλο κομμά-

Εικ. 6.12. Αντρική αριστοκρατική πολυτελής ενδυμασία και χαρακτηριστικό καπέλο (Ο Άγιος Δημήτριος, Τοιχογραφία, Π. Καθολικό Μ. Μετεώρου, 15ος αι. μ.Χ.)

Εικ. 6.13. Μαλλιά μαζεμένα σε ύφασμα και από πάνω μαφόριο (Δέηση - Η Παναγία, Π. Καθολικό Μ. Μετεώρου, Τοιχογραφία, 15ος αι. μ.Χ.)

τι ύφασμα που σκέπαζε το κεφάλι και ένα τμήμα από τα μάγουλα. Το κάλυμμα αυτό ονομαζόταν *μαφόριο* (εικ. 6.13). Ας σημειωθεί ότι αυτός ο τρόπος κάλυψης του κεφαλιού, που συνηθιζόταν ήδη από την αρχαία Ελλάδα, επέζησε στην ελληνική παραδοσιακή ενδυμασία.

Οι άντρες φορούσαν διάφορα καπέλα. Ιδιαίτερα οι αξιωματούχοι της βυζαντινής Αυλής στην Υστεροβυζαντινή Περίοδο φορούσαν μεγάλα ψηλά καπέλα σε ποικίλα σχήματα (εικ. 6.12).

Και τα δύο φύλα συνήθιζαν τα *κοσμήματα*. Το σημαντικότερο κόσμημα του κεφαλιού για τις γυναίκες ήταν τα σκουλαρίκια, συνήθως κρεμαστά. Οι Βυζαντινές στόλιζαν, επίσης, τα μαλλιά τους με διάφορα κοσμήματα, όπως διαδήματα, χτένες ή καρφίτσες. Φορούσαν, επίσης, περιδέραια και περίτεχνες αλυσίδες. Στα μπράτσα και στους καρπούς των χεριών φορούσαν φαρδιά βραχιόλια (εικ. 6.14). Στόλιζαν και τα δάχτυλα με ποικιλία δαχτυλιδιών. Κοσμήματα αποτελούσαν και οι ζώνες και οι πόρπες που στερέωναν τα ρούχα, όπως και τα χρυσοστόλιστα δίχτυα για τα μαλλιά (βλέπε Γραπτή μαρτυρία).

Οι άντρες εκτός από τα απαραίτητα δαχτυλίδια συνήθιζαν και τα βραχιόλια. Οι ζώνες τους διακοσμούσαν με χρυσά και ασημένια στοιχεία. Οι αυτοκράτορες φορούσαν χρυσά στέμματα στολισμένα με

πολύτιμες πέτρες από τα οποία κρέμονταν συχνά χάντρες. Οι απλοί άνθρωποι φορούσαν χάλκινα κοσμήματα με ελάχιστη διακόσμηση.

Στα κοσμήματα κυριαρχούσαν τα χριστιανικά θέματα, όπως ο σταυρός και τα παγόνια, σύμβολα του Παραδείσου. Χαρακτηριστικό των βυζαντινών κοσμημάτων ήταν η πολυχρωμία που δημιουργούνταν από τις διάφορες ημιπολύτιμες και πολύτιμες πέτρες ή από

Εικ. 6.14. Βραχιόλια με διακόσμηση από σμάλτο (9ος αι. μ.Χ.)

σμάλτο. Γενικά, η κοσμηματοτεχνία ήταν πολύ ανεπτυγμένη στο Βυζάντιο. Οι χρυσοχόοι, όπως και όλοι οι τεχνίτες, ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες.

Τα μαλλιά θεωρούνταν στα βυζαντινά χρόνια ως στολίδι της εμφάνισης όχι μόνο των γυναικών αλλά και των αντρών. Οι τελευταίοι άλλοτε είχαν μακριά μαλλιά και άλλοτε κοντά. Μερικές φορές συνέβαινε να υπάρχουν την ίδια εποχή και οι δύο τάσεις. Δεν ήταν άγνωστη στους άντρες και η χρήση της περούκας. Πολλοί, επίσης, έβαφαν τα μαλλιά τους. Στην Πρωτοβυζαντινή Περίοδο οι άντρες συνήθως ξύριζαν τα γένια και το μουστάκι τους (εικ. 6.6). Αργότερα, όμως, εμφανίζονταν με κοντή γενειάδα και μουστάκια (εικ. 6.5).

Οι γυναίκες είχαν μακριά μαλλιά (εικ. 6.3, 6.4). Συχνά τα άφηναν να πέφτουν ελεύθερα στους ώμους. Οι κοτσίδες ήταν πολύ συνηθισμένες, όπως και το χτένισμα με μπούκλες και ο κότσος. Συχνά χρησιμοποιούσαν και τεχνητές κοτσίδες και περούκες, για να φαίνονται πιο πλούσια τα μαλλιά. Συνήθιζαν, επίσης, να βάφουν τα μαλλιά τους. Το αγαπημένο χρώμα τους ήταν το ξανθό.

Συνηθισμένο ήταν και το **μακιγιάζ** των γυναικών. Έβαφαν τα μάτια, τα φρύδια και το στόμα τους και, γενικά, περιποιούνταν το πρόσωπό τους (βλέπε Γραπτή μαρτυρία). Άντρες και γυναίκες χρησιμοποιούσαν πολύ αρώματα με τα οποία άλειφαν το κεφάλι και το σώμα τους.

Οι Βυζαντινοί φρόντιζαν για την **καθαριότητα και την περιποίηση του σώματός τους** στα λουτρά. Σε όλες τις πόλεις της αυτοκρατορίας υπήρχαν δημόσια λουτρά για την εξυπηρέτηση όλων των κατοίκων, ακολουθώντας τη ρωμαϊκή παράδοση. Υπήρχαν, όμως, και ιδιωτικά λουτρά στα σπίτια των πλουσίων. Τα δημόσια λουτρά χρησίμευαν και ως

χώροι κοινωνικής ζωής, κυρίως για τις γυναίκες, οι οποίες ζούσαν περιορισμένες στο σπίτι και είχαν ελάχιστες ευκαιρίες για έξοδο.

Γραπτή μαρτυρία: Ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος κατηγορεί τις γυναίκες που φροντίζουν πολύ την εμφάνισή τους:

«Δε λογαριάζω για ομορφιά το αστραφτερό χρυσάφι
με τα πετράδια, που αγαπούν οι ευγενείς του κόσμου,
κι ούτε στα στήθη ολόγυρα τις χάντρες και στ' αυτιά σας
βάρος να κρέμεται άχρηστο όλο μαργαριτάρι.
Η φορεσιά η πολύχρωμη, η μπόλια στο κεφάλι
τ' αραχνοῦφαντο βλαπί, της τέχνης το καμάρι,
το πορφυρένιο, το χρυσό, τ' ολόλαμπρο, που αστράφτει.
Κι ουδέ στα μάγουλα αλοιφές κι αδιάντροπα φτιασίδια
είναι γυναίκα ομορφιά· τα πορφυρένια χείλη
και τα γραμμένα βλέφαρα, τα σηκωμένα φρύδια
πάνω από τα μάτια ζωηρά, που δώθε κείθε παίζουν».

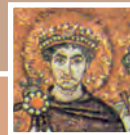
(Γρηγόριος ο Θεολόγος, Κατά Γυναικῶν Καλλωπιζομένων, μετ. Ιγν. Σακαλής, στ. 227-242. Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Πατερικά Εκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμάς», Θ', Γρηγορίου Θεολόγου Έργα).

Πίνακας Α: Η Βυζαντινή Ενδυμασία

Ιστορική Περίοδος	Γυναικεία Ενδυμασία	Αντρική Ενδυμασία
Πρωτοβυζαντινή Περίοδος (4ος-7ος αι. μ.Χ.)	Εσωτερικός μακρύς χιτώνας σε σχήμα T Εξωτερικός κοντός χιτώνας Πανωφόρι - Μακριά χλαμύδα	Κοντός ή μακρύς χιτώνας σε σχήμα T Μακριά χλαμύδα
Μεσοβυζαντινή Περίοδος (7ος αι. -1204 μ.Χ.)	Εσωτερικός μακρύς χιτώνας σε σχήμα T Εξωτερικό μακρύ κλειστό φόρεμα με εφαρμοστά μανίκια	Αυτοκράτορες: στενό φόρεμα και λώρος Αριστοκράτες: πανωφόρι-φόρεμα που κουμπώνει μπροστά
Υστεροβυζαντινή Περίοδος (1204-1453 μ.Χ.)	Εξωτερικό μακρύ κλειστό φόρεμα με μανίκια με μεγάλες μύτες ή πιο εφαρμοστό που φαρδαίνει κάτω	Αυτοκράτορες: στενό φόρεμα και λώρος Αριστοκράτες: πανωφόρι - φόρεμα που κουμπώνει μπροστά

Πίνακας Β: Η Εκκλησιαστική Ενδυμασία

Διάκονοι	Επίσκοποι	Μοναχοί
Μακρύς χιτώνας (στιχάριο)	Μακρύς χιτώνας (στιχάριο) Επιτραχήλιο Επιγονάτιο Πανωφόρι (πολυσταύριο φαιλόνιο) Ωμοφόριο	Μακρύς χιτώνας Ορθογώνιο στενό ύφασμα (ανάλαβος) Μανδύας Κουκούλιο

- Γενικά χαρακτηριστικά της βυζαντινής τέχνης:
 - Θρησκευτικός χαρακτήρας
 - Επίσημος - αυτοκρατορικός χαρακτήρας
- Γενικά χαρακτηριστικά της βυζαντινής ενδυμασίας:
 - Επικρατούν τα ραμμένα ενδύματα σε βάρος των άρραφων
 - Κρύβονται οι γραμμές του σώματος
 - Τα ρούχα των αριστοκρατών είναι πολυτελή, με πλούσια διακόσμηση
- Κύρια στοιχεία της βυζαντινής γυναικείας ενδυμασίας:
 - Γυναίκες του λαού: μακρύς χιτώνας σε σχήμα T - εξωτερικός κοντός χιτώνας - πανωφόρι
 - Γυναίκες της αριστοκρατίας:
 - α. μακρύς χιτώνας σε σχήμα T - μακριά χλαμύδα
 - β. μακρύς χιτώνας σε σχήμα T - εξωτερικό φόρεμα με εφαρμοστά μανίκια
 - γ. μακρύς χιτώνας σε σχήμα T - εξωτερικό φόρεμα είτε με μανίκια με μεγάλες μύτες είτε εφαρμοστό που φαρδαίνει κάτω
- Κύρια στοιχεία της βυζαντινής αντρικής ενδυμασίας:
 - Άντρες του λαού: κοντός χιτώνας σε σχήμα T
 - Ανώτερες τάξεις:
 - α. κοντός χιτώνας ή ένας ή δύο μακριοί χιτώνες - μακριά χλαμύδα
 - β. Πανωφόρι-φόρεμα που κούμπωνε μπροστά
 - Αυτοκράτορες:
 - α. κοντός χιτώνας - μακριά χλαμύδα
 - β. κλειστό μακρύ φόρεμα - λώρος
- Κύρια στοιχεία της βυζαντινής εκκλησιαστικής ενδυμασίας:
 - Διάκονοι: στιχάριο
 - Επίσκοποι: στιχάριο - επιτραχήλιο - επιγονάτιο - φαιλόνιο - ωμοφόριο
 - Μοναχοί: μακρύς χιτώνας - ανάλαβος - μανδύας - κουκούλιο
- Κύρια στοιχεία των υφασμάτων:
 - Πρώτες ύλες: μαλλί - λινάρι - βαμβάκι - μετάξι (αρχή μεταξουργίας στην Ευρώπη)
 - Διακόσμηση: χρυσοκεντητική, διακόσμηση με πολύτιμες πέτρες, με κεντήματα ή με τμήματα από πολύτιμα υφάσματα

- Κύρια αξεσουάρ:
 - Ζώνες
 - Καλύμματα του κεφαλιού: ύφασμα ή φιλέ, τουρμπάνι, μαφόριο (γυναίκες) - μεγάλα ψηλά καπέλα σε διάφορα σχήματα (άντρες)
 - Κοσμήματα: Ημιπολύτιμες και πολύτιμες πέτρες -σμάλτο- χριστιανικά θέματα
 - Παπούτσια: κλειστά παπούτσια - μπότες - σανδάλια
- Κομμώσεις:
 - Γυναίκες: Μαλλιά μακριά, ελεύθερα ή κοτσίδες ή μπούκλες
 - Άντρες: Κοντά ή μακριά μαλλιά, ελεύθερα ή κοτσίδες ή μπούκλες:
 - α. ξυρισμένοι
 - β. κοντή γενειάδα και μουστάκια
- Καλλωπισμός:
 - Μακιγιάζ (γυναίκες)
 - Περιποίηση προσώπου και σώματος
 - Αρώματα

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Α' Ομάδα

Να απαντηθούν οι παρακάτω ερωτήσεις:

1. Ποια είναι τα γενικά χαρακτηριστικά της βυζαντινής τέχνης; (Βλέπε ενότητα 6.1.)
2. Ποια είναι τα γενικά χαρακτηριστικά της βυζαντινής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 6.2.)
3. Ποια είναι τα κύρια στοιχεία της βυζαντινής γυναικείας ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 6.3.)
4. Ποια είναι τα κύρια στοιχεία της βυζαντινής αντρικής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 6.4.)
5. Ποια είναι τα κύρια στοιχεία της βυζαντινής εκκλησιαστικής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητα 6.4.)
6. Ποια υπήρξε η εξέλιξη της βυζαντινής ενδυμασίας; (Βλέπε ενότητες 6.3-6.4.)
7. Με ποιους τρόπους η βυζαντινή ενδυμασία φανέρωνε την κοινωνική θέση, το επάγγελμα και το φύλο των ατόμων; (Βλέπε ενότητες 6.2-6.5.)
8. Πώς ήταν τα βυζαντινά υφάσματα; (Βλέπε ενότητα 6.5.)
9. Πώς αναπτύχθηκε η μεταξουργία στο Βυζάντιο; (Βλέπε ενότητα 6.5.)
10. Ποια στοιχεία υπάρχουν για τα καλύμματα του κεφαλιού και για τα παπούτσια; (Βλέπε ενότητα 6.5.)
11. Ποια στοιχεία υπάρχουν για τα χτενίσματα, το μακιγιάζ και γενικότερα για τον καλλωπισμό; (Βλέπε ενότητα 6.5.)
12. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά των βυζαντινών κοσμημάτων; (Βλέπε ενότητα 6.5.)
13. Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές υπάρχουν μεταξύ της ελληνορωμαϊκής και της βυζαντινής ενδυμασίας και πού οφείλονται; (Βλέπε ενότητες 6.1-6.5.)
14. Ποιες επιρροές δέχτηκε και άσκησε η βυζαντινή ενδυμασία και γιατί; (Βλέπε ενότητες 6.1-6.5.)
15. Να συγκριθούν οι ενδυμασίες στις εικόνες 6.8 και 6.9. Ποιες ομοιότητες και διαφορές παρατηρούνται;

Β' Ομάδα

Να γίνει αντιστοίχιση των αριθμών της α' στήλης με τα γράμματα της β' στήλης.

1. επίσκοπος	α. λώρος
2. κοσμήματα	β. διακοσμητικό τετράγωνο κομμάτι πολύτιμου υφάσματος
3. γυναίκες	γ. δυτική επίδραση
4. μοναχός	δ. αυτόνομο διακοσμητικό μοτίβο
5. Υστεροβυζαντινή Περίοδος	ε. σμάλτο
6. σημείο	στ. ανάλαβος
7. ταβλίο	ζ. επιτραχήλιο
8. Μεσοβυζαντινή Περίοδος	η. διακοσμητικές ταινίες
9. αυτοκράτορας	θ. στενά ρούχα
10. κλαβία	ι. μαφόριο

Γ' Ομάδα

1. Πρόταση: Να γίνουν εργασίες με θέμα τη βυζαντινή ενδυμασία. Ειδικότερα θέματα:

- Η βυζαντινή γυναικεία ενδυμασία με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Η βυζαντινή αντρική ενδυμασία με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Η μεταξουργία στο Βυζάντιο.
- Η επιβίωση στοιχείων της βυζαντινής ενδυμασίας στην ελληνική παραδοσιακή ενδυμασία.

Οδηγίες: Οι μαθητές/μαθήτριες να αναλάβουν τις εργασίες, αφού χωριστούν σε ομάδες. Τα στοιχεία θα προέρχονται όχι μόνο από το παρόν βιβλίο και τη βιβλιογραφία του, αλλά και από το μάθημα της Ιστορίας και των Θρησκευτικών (σύνδεση με τα μαθήματα αυτά που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο), καθώς και από τα μαθήματα Στοιχεία Κλωστοϋφαντουργίας και Τεχνολογία Υφάσματος (σύνδεση με τα μαθήματα αυτά που διδάσκονται στην ίδια τάξη). Χρήσιμα θα είναι και στοιχεία από βιβλία Ιστορίας της Τέχνης, καθώς και από βιβλία που αναφέρονται στην ελληνική παραδοσιακή ενδυμασία (βλέπε βιβλιογραφία του παρόντος βιβλίου, σύνδεση και με το μάθημα των Εικαστικών και της Οικιακής Οικονομίας που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο). Μπορούν, επίσης, να αναζητηθούν στοιχεία και στο Διαδίκτυο. Οι μαθητές/μαθήτριες θα χωριστούν σε ομάδες και καθεμιά θα αναλάβει ένα από τα παραπάνω θέματα. Οι εργασίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια στην τάξη και θα ακολουθήσει συζήτηση. Η παρουσίαση μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους (φωτογραφίες από βιβλία, σλάιντς, εικόνες σε Η/Υ).

2. Πρόταση: Να σχεδιασθούν σε ελεύθερο σχέδιο, με βάση τις εικόνες και τα σκίτσα του κεφαλαίου, μια αντρική και μια γυναικεία ενδυμασία (σύνδεση με το μάθημα Τεχνικό Σχέδιο που διδάσκεται στην ίδια τάξη).

3. Πρόταση: Αφού ολοκληρωθεί η διδασκαλία του κεφαλαίου, να οργανωθεί, εάν υπάρχει η δυνατότητα, επίσκεψη της τάξης σε ένα βυζαντινό μουσείο (π.χ. Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο στην Αθήνα, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού στη Θεσσαλονίκη) ή σε μια εκκλησία ή σε μια συλλογή εικόνων, όπου θα δοθεί προσοχή στις ενδυμασίες που εικονίζονται.

Οδηγίες: Ο καθηγητής ή η καθηγήτρια προετοιμάζει τους μαθητές/μαθήτριες για την επίσκεψη αυτή, δίνοντάς τους γενικές πληροφορίες για το βυζαντινό πολιτισμό. Ο σκοπός της επίσκεψης είναι: να μπορέσουν οι μαθητές/μαθήτριες να έχουν άμεση επαφή με τις εικαστικές μαρτυρίες σχετικά με την ενδυμασία. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης γίνεται σχολιασμός των ενδυμασιών που εικονίζονται με τη συνεργασία του καθηγητή ή της καθηγήτριας και των μαθητών/μαθητριών. Μετά την επίσκεψη οι μαθητές/μαθήτριες μπορούν να παρουσιάσουν προφορικά ή γραπτά στην τάξη όσα αποκόμισαν από την επίσκεψη.

Σημείωση: Εάν δεν υπάρχει η δυνατότητα να πραγματοποιηθεί αυτή η επίσκεψη, προτείνεται να παρατηρήσουν και να σχολιάσουν οι μαθητές/μαθήτριες εικόνες από έργα βυζαντινής τέχνης που επιλέγει ο καθηγητής ή η καθηγήτρια και παρουσιάζονται στην τάξη με διάφορους τρόπους (φωτογραφίες από βιβλία, σλάιντς, εικόνες σε Η/Υ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο: ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

7.1. Μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη

Μετά τη διάλυση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας το 476 μ.Χ. σχηματίστηκαν διάφορα γερμανικά κράτη. Στην περίοδο αυτή, που ονομάζεται Πρώιμος Μεσαίωνας, επικράτησε γενική αποδιοργάνωση και οπισθοδρόμηση. Από το 1000, ωστόσο, που αρχίζει η περίοδος του Ωριμου Μεσαίωνα, η οποία διαρκεί ως το 1300, σημειώθηκε άνθηση της οικονομίας και του πολιτισμού. Ακολούθησε η περίοδος του Ύστερου Μεσαίωνα που φτάνει ως το 1500. Τότε δημιουργήθηκαν οι συνθήκες που οδήγησαν αργότερα στη δημιουργία της Αναγέννησης, του πολιτισμικού κινήματος που σηματοδοτεί την αρχή των νεότερων χρόνων (εικ. 7.1).

Στα χρόνια του Μεσαίωνα η δύναμη της Εκκλησίας ήταν πολύ μεγάλη, ενώ αντίθετα δεν υπήρχε ισχυρή κεντρική εξουσία. Οι αριστοκράτες είχαν δικά τους, σχεδόν ανεξάρτητα μικρά κράτη που αναγνώριζαν

Εικ. 7.1. Χάρτης της Δυτικής Ευρώπης το Μεσαίωνα

Εικ. 7.2. Εκκλησία γοτθικού ρυθμού (Νοτρ Νταμ, Παρίσι)

μόνο τυπικά τη βασιλική εξουσία. Η κοινωνία αποτελούνταν από τρεις κοινωνικές τάξεις, τους αριστοκράτες, τους χωρικούς και τον κλήρο. Η αστική τάξη άρχισε να διαμορφώνεται στον Ωριμο Μεσαίωνα, όταν άρχισαν να δημιουργούνται πόλεις.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκε και η τέχνη, ουσιαστικά μετά τον 11ο αιώνα. Την εποχή αυτή δημιουργήθηκε η λεγόμενη *Ρωμανική τέχνη* που άνθησε μέχρι και τον επόμενο αιώνα. Το πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα της αποτελούν οι τεράστιες εκκλησίες με τα ογκώδη καμπαναριά και τα κυκλικά τόξα. Στη συνέχεια άνθησε η λεγόμενη *Γοτθική τέχνη*. Χαρακτηριστικές είναι και πάλι οι πολύ μεγάλες εκκλησίες, όπου όμως επικρατούν τα οξυκόρυφα τόξα (εικ. 7.2). Οι τοίχοι τους διακοσμούνται με πλήθος από γλυπτά, ανάγλυφα και υαλογραφήματα (βιτρό). Η ζωγραφική έχει κι αυτή θρησκευτικό χαρακτήρα. Επηρεάζεται αρχι-

κά από τη βυζαντινή τέχνη, αλλά σιγά σιγά διαμορφώνει τα δικά της χαρακτηριστικά που εκφράζονται με περισσότερο ρεαλισμό.

Σε γενικές γραμμές, ο πολιτισμός των λαών της Δυτικής Ευρώπης κατά το Μεσαίωνα βασίστηκε στην ελληνορωμαϊκή παράδοση, στα νέα στοιχεία που έφεραν τα γερμανικά φύλα και στη χριστιανική θρησκεία. Ο πολιτισμός αυτός έθεσε τις βάσεις για την ανάπτυξη του δυτικού πολιτισμού στα νεότερα χρόνια.

7.2. Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας

Η ενδυμασία των λαών της Δυτικής Ευρώπης κατά το Μεσαίωνα αποτελεί ένα συνδυασμό ρούχων ρωμαϊκής και γερμανικής προέλευσης. Έτσι, χρησιμοποιούνται τόσο ρούχα, όπως ο χιτώνας με μανίκια που προέρχεται από τη ρωμαϊκή δαλματική, όσο και άλλα που έφεραν οι γερμανικοί λαοί, όπως τα παντελόνια. Αρχικά η ενδυμασία των ανώτερων τάξεων δέχτηκε, επίσης, μεγάλη βυζαντινή επίδραση.

Η ενδυμασία της εποχής αυτής φανέρωνε ιδιαίτερα την κοινωνική θέση και την οικονομική κατάσταση των ανθρώπων. Πολλές φορές, μάλιστα, θεσπίζονταν νόμοι που απαγόρευαν στις κατώτερες τάξεις να χρησιμοποιούν ορισμένα χρώματα και πολυτελή υφάσμα-

τα. Καθώς η αστική τάξη, όμως, με την ανάπτυξη του εμπορίου αποκτούσε όλο και περισσότερη δύναμη, ήθελε να φοράει κι αυτή ρούχα όπως αυτά των αριστοκρατών. Έτσι, αγνοούσε συχνά τους νόμους αυτούς. Οι αριστοκράτες άλλαζαν τότε το ντύσιμό τους. Αυτές οι συχνές αλλαγές της μόδας αποτέλεσαν από τότε βασικό φαινόμενο της ιστορίας της ενδυμασίας.

Εικ. 7.3. Μεσαιωνικές ενδυμασίες [Ύστερος Μεσαίωνας: Τζ. Ντα Φαμπριάνο, Η Προσκύνηση των Μάγων (λεπτ.), 15ος αι. μ.Χ.]

Άλλο χαρακτηριστικό της μεσαιωνικής ενδυμασίας της Δύσης ήταν ότι οι άνθρωποι φορούσαν πολλά ρούχα μαζί, κυρίως μάλλινα. Αυτό οφειλόταν όχι μόνο στο ψυχρό κλίμα αλλά και στα κάστρα όπου ζούσαν οι αριστοκράτες, που ήταν κρύα ακόμα και το καλοκαίρι.

Αρχικά η ενδυμασία της εποχής αυτής αποτελούνταν από ρούχα απλά που κάλυπταν το σώμα χωρίς να το διαγράφουν. Με το πέρασμα του χρόνου, ωστόσο, τα ρούχα έγιναν πιο εφαρμοστά και τόνιζαν τις γραμμές του σώματος. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της ενδυμασίας έπαιξαν οι Σταυροφορίες που ξεκίνησαν στα τέλη του 11ου αιώνα μ.Χ. Με τις εκστρατείες αυτές στη Μέση Ανατολή οι Δυτικοί ήρθαν σε στενή επαφή με τον ισλαμικό και το βυζαντινό κόσμο και έφεραν στις πατρίδες τους νέα υφάσματα, μόδες και τεχνικές κατασκευής ενδυμάτων.

Στην περίοδο του Ύστερου Μεσαίωνα, εποχή ανάπτυξης της αστικής τάξης και του εμπορίου με την Ανατολή, η ενδυμασία τόσο των αντρών όσο και των γυναικών –πάντοτε της αριστοκρατίας– έφτασε σε υπερβολές και ακρότητες. Τα ρούχα ήταν πολυτελή και εξεζητημένα. Τόνιζαν το ύψος της σιλουέτας και χαρακτηρίζονταν από αγάπη προς τη διακόσμηση, όπως και η γοτθική τέχνη (εικ. 7.3).

Από την περίοδο αυτή άρχισε, επίσης, να τονίζεται ιδιαίτερα με τα ρούχα η διαφορά των δύο φύλων. Έτσι, στο δυτικό κόσμο τα παντελόνια και τα κοντά ρούχα, επιτρέποντας μεγαλύτερη άνεση και ελευθερία κινήσεων, έγιναν σύμβολο της κοινωνικής δύναμης των αντρών. Αντίστοιχα, το μακρύ φόρεμα, που περιόριζε τις κινήσεις, καθόριζε και τον περι-

ορισμένο ρόλο των γυναικών. Στο Μεσαίωνα, λοιπόν, καθιερώθηκαν βασικά στοιχεία της ενδυμασίας που συνεχίστηκαν και στα νεότερα χρόνια.

7.3. Γυναικεία ενδυμασία (Βλέπε Πίνακα σελ. 154)

Στον Πρώιμο Μεσαίωνα οι γυναίκες της αριστοκρατίας φορούσαν κατάσαρκα ένα μακρύ πουκάμισο με μακριά εφαρμοστά μανίκια. Από πάνω φορούσαν ένα φόρεμα με μακριά φαρδιά μανίκια που στερεωνόταν στη μέση με ζώνη. Είχε κεντήματα στο λαιμό, στον ποδόγυρο και στα μανίκια. Γενικά, το κέντημα έπαιζε μεγάλο ρόλο στη διακόσμηση των ρούχων την εποχή αυτή. Ως πανωφόρι συνήθιζαν να φορούν μια μακριά εσάρπα. Στο κεφάλι φορούσαν πέπλο ή το σκέπαζαν με την εσάρπα.

Στον Ώριμο Μεσαίωνα τα κύρια ενδύματα των γυναικών παρέμειναν τα ίδια. Το εξωτερικό φόρεμα (*κότο*) ήταν φαρδύ και μακρύ. Άλλοτε είχε μακριά μανίκια με πολύ μεγάλες μύτες (**εικ. 7.4β**) και άλλοτε ήταν αμάνικο (**εικ. 7.4 α, 7.5**). Μερικές φορές, μάλιστα,

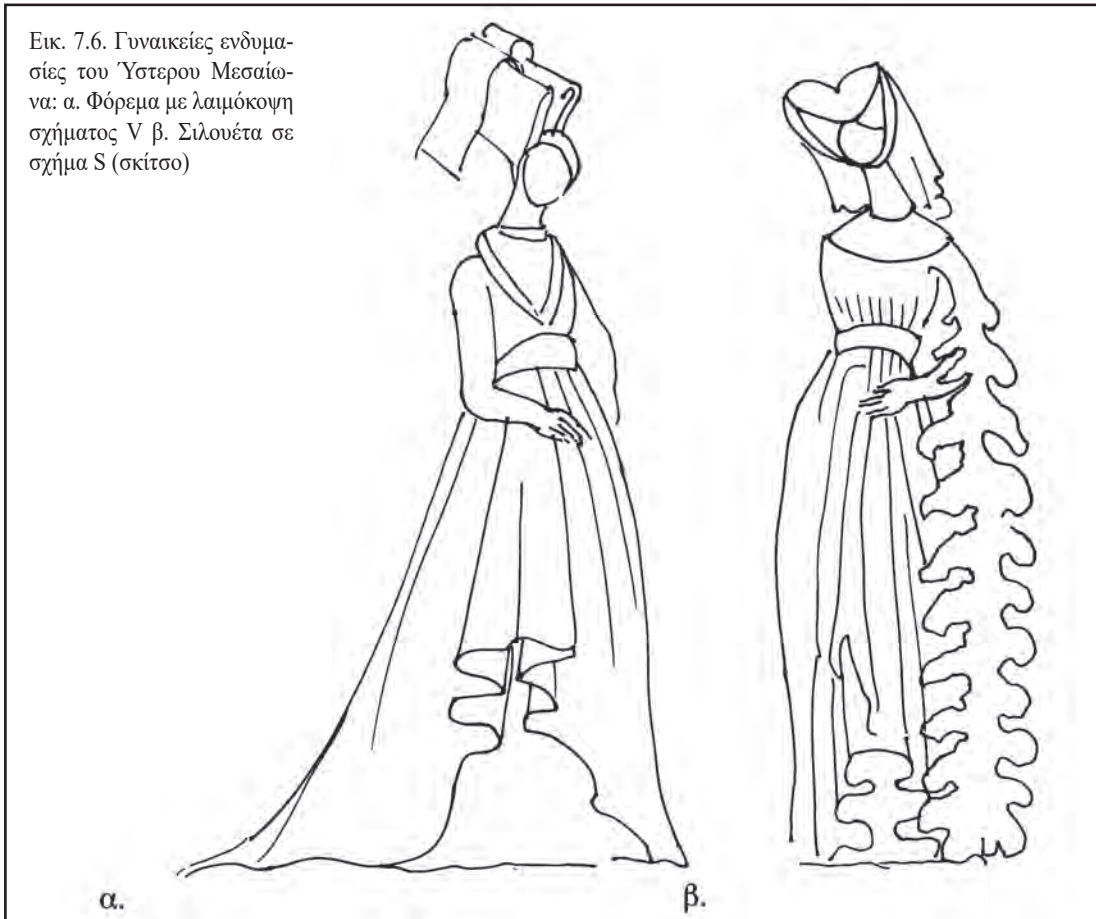

Εικ. 7.4. Γυναικείες ενδυμασίες του Ώριμου Μεσαίωνα: α. Εξωτερικό φόρεμα αμάνικο β. Εξωτερικό φόρεμα με μακριά μανίκια με πολύ φαρδιά ανοίγματα (σκίτσο)

Εικ. 7.5. Γυναικεία ενδυμασία - Στρατιωτική ενδυμασία του Ώριμου Μεσαίωνα: Η γυναίκα φορά εξωτερικό φόρεμα αμάνικο και χαμηλό καπέλο στερεωμένο με ταινία που περνά κάτω από το πιγούνι. Ο ιππότης φορά ένδυμα από αλυσιδωτούς κρίκους και μακρύ αμάνικο χιτώνα με κεντημένο το οικόσημό του (Μικρογραφία, 14ος αι. μ.Χ., σύμφωνα με παλιότερο πρότυπο)

Εικ. 7.6. Γυναικείες ενδυμασίες του Ύστερου Μεσαίωνα: α. Φόρεμα με λαιμόκοψη σχήματος V β. Σιλουέτα σε σχήμα S (σκίτσο)

είχε υπερβολικά μεγάλα ανοίγματα στις μασχάλες. Τα ανοίγματα αυτά τα αποκαλούσαν «Πύλες της Κολάσεως», γιατί το σχήμα τους επέτρεπε να φαίνεται προκλητικά το γυναικείο χέρι που διαγραφόταν από τα πολύ εφαρμοστά μανίκια του πουκαμίσου. Με τον καιρό τα ρούχα έγιναν πιο εφαρμοστά. Τα πανωφόρια ήταν εσάρπες ή κάπες και πολλά είχαν επένδυση από γούνα.

Στον Ύστερο Μεσαίωνα φοριούνταν δύο φορέματα πάνω από το πουκάμισο. Και τα δύο ήταν εφαρμοστά στο στήθος, ενώ φάρδαιναν χαμηλότερα. Το εξωτερικό φόρεμα ήταν μακρύ και συχνά είχε βαθιά λαιμόκοψη σχήματος V. Συνδυαζόταν με φαρδιά ζώνη που έσφιγγε κάτω από το στήθος. Τα φορέματα αυτά κατέληγαν πολλές φορές σε τεράστιες ουρές (**εικ. 7.6α**). Όταν έκανε κρύο, φορούσαν διάφορα πανωφόρια με κουκούλα ή χωρίς. Γενικά, την περίοδο αυτή η γυναικεία σιλουέτα αποκτά το σχήμα του γράμματος S, με σκυμμένο το κεφάλι μπροστά, ίσιο στήθος και φουσκωμένη κοιλιά (**εικ. 7.6β**).

Οι γυναίκες του λαού ακολουθούσαν το ντύσιμο της εποχής τους. Τα ρούχα τους, όμως, κατασκευάζονταν από χοντρά υφάσματα και είχαν ελάχιστη ή καθόλου διακόσμηση. Τα μικρά κορίτσια ντύνονταν όπως και οι γυναίκες.

7.4. Αντρική ενδυμασία (Βλέπε Πίνακα σελ. 154)

Στον Πρώιμο Μεσαίωνα οι βασιλιάδες και οι αριστοκράτες μιμήθηκαν το στιλ ντυσίματος των Βυζαντινών, θέλοντας να μεταφέρουν στις Αυλές τους κάτι από τον πλούτο και το μεγαλείο της αυτοκρατορικής Αυλής της Κωνσταντινούπολης, που ήταν το πιο σημαντικό οικονομικό και πολιτισμικό κέντρο της εποχής. Φορούσαν, λοιπόν, ένα λινό χιτώνα (πουκάμισο) κοντό ή μακρύ. Από πάνω φορούσαν έναν εξωτερικό χιτώνα (κοντό ή μακρύ) με μακριά μανίκια και μια μακριά χλαμύδα, που στερεωνόταν στον ώμο με πόρπη. Το χεϊμόνα είχε γούνινη επένδυση. Τα ρούχα αυτά στολίζονταν με υφαντά ή κεντητά μοτίβα ή ακόμα και με πολύτιμες πέτρες. Συγχρόνως, όμως, φορούσαν και παντελόνια που έδεναν γύρω από τα πόδια με λωρίδες (**εικ. 7.5, 7.7 α-β**) (βλέπε Γραπτή μαρτυρία).

Οι κατώτερες τάξεις φορούσαν έναν κοντό χιτώνα και παντελόνια δεμένα με λωρίδες. Ως πανωφόρια την εποχή αυτή συνηθίζονταν οι κάπες με κουκούλα, που ίσως προέρχονταν από τη ρωμαϊκή πένουλα.

Στον Ωριμο Μεσαίωνα εξακολούθησαν να φορούν κατάσαρκα το λινό χιτώνα (πουκάμισο), ο οποίος ήταν κοντός με κοντά μανίκια. Το εσωτερικό αυτό ρούχο είτε δε φαινόταν καθόλου είτε διακρινόταν λίγο, γιατί το σκέπαζαν τα ρούχα που φοριούνταν από πάνω. Αποτελεί τον πρόδρομο του σύγχρονου αντρικού πουκαμίσου.

Εικ. 7.7. Αντρικές ενδυμασίες του Πρώιμου Μεσαίωνα: Ο βασιλιάς (α) και ο αριστοκράτης (β) φορούν χιτώνα, χλαμύδα και παντελόνια (σκίτσο)

Από πάνω φορούσαν δύο χιτώνες (κότο), τον έναν πάνω από τον άλλο, που στερεώνονταν με ζώνη στη μέση.

Τα ρούχα των αριστοκρατών ήταν φτιαγμένα από λινάρι ή μαλλί και στολισμένα με λωρίδες από μεταξωτά κεντήματα στην τραχηλιά, στις μανσέτες και στο τελείωμα. Τα ενδύματα των αγροτών ήταν μόνο μάλλινα και χωρίς στολίδια. Το μήκος τους φανέρωνε, επίσης, την κοινωνική θέση. Έτσι, οι ανώτερες τάξεις φορούσαν μακριά κότα, ενώ οι απλοί άνθρωποι κοντά (εικ. 7.8).

Οι κατώτερες τάξεις φορούσαν και πανωφόρια με κουκούλες. Οι κουκούλες αποτέλεσαν και χωριστό ρούχο. Φοριούνταν μόνες τους και κάλυπταν όλο το κεφάλι, ενώ συνεχίζονταν με μια μικρή κάπα μέχρι τους ώμους (εικ. 7.8 αριστερά).

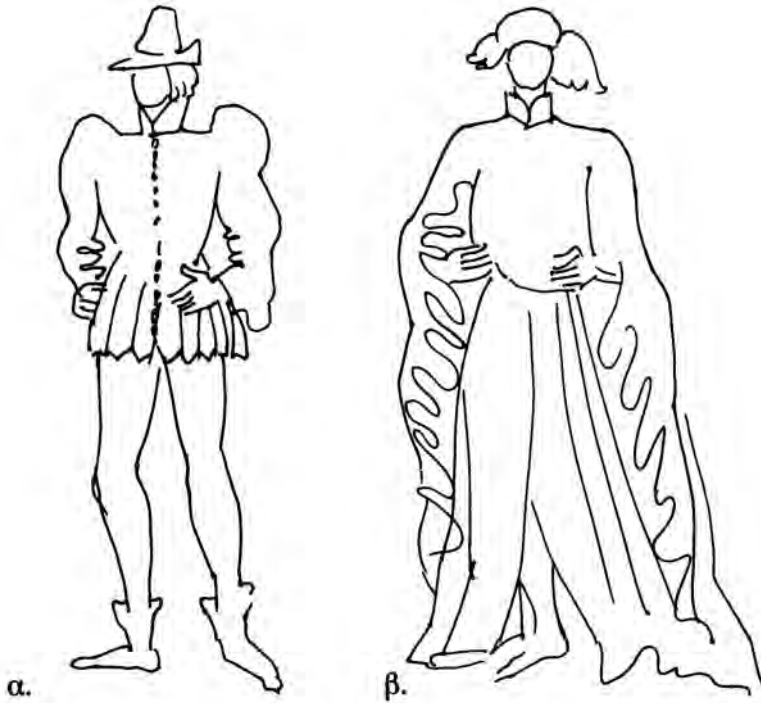
Φορούσαν, επίσης, λινά φαρδιά παντελόνια που τα στερέωναν στη μέση με ζώνη. Άλλα έφταναν ως τους αστραγάλους και δένονταν γύρω από τα πόδια με λωρίδες. Άλλα, όμως, έφταναν μέχρι τα γόνατα και συνδυάζονταν συχνά με ψηλές υφασμάτινες κάλτσες που δένονταν γύρω από τα πόδια με λωρίδες (εικ. 7.8).

Στον Ύστερο Μεσαίωνα σημειώθηκαν σημαντικές αλλαγές. Τα κοντά ρούχα που φορούσαν μόνο οι κατώτερες τάξεις άρχισαν να φοριούνται από όλους. Τα ενδύματα έγιναν πιο εφαρμοστά, ράβονταν στις διαστάσεις του σώματος και σχημάτιζαν πτυχώσεις.

Άλλη αλλαγή αποτελούν τα καινούρια ρούχα που εμφανίστηκαν την εποχή αυτή. Ένα από αυτά είναι το *πουρπουάν* που προέρχεται από την καινούρια **στρατιωτική ενδυμασία**. Μέχρι τότε οι ιππότες φορούσαν ένα πουκάμισο και από πάνω ένα ένδυμα από αλυσιδωτούς κρίκους που έφτανε μέχρι τα γόνατα. Πάνω από αυτό φορούσαν ένα μακρύ αμάνικο χιτώνα όπου κεντούσαν συχνά το οικόσημό τους (εικ. 7.5). Όμως, από την περίοδο αυτή οι πανοπλίες άρχισαν να κατασκευάζονται από μεταλλικές πλάκες. Για να προστατευτεί το σώμα από αυτές, άρχισαν να φορούν από μέσα ένα εφαρμοστό αμάνικο ρούχο με επένδυση. Το ρούχο αυτό φόρεσαν στη συνέχεια και οι πολίτες και εξελίχθηκε στο *πουρπουάν*. Ήταν ένα είδος σακακιού που έφτανε μέχρι το ύψος των μηρών. Φοριόταν πάνω

Εικ. 7.8. Αγροτικές ενδυμασίες του Ώριμου Μεσαίωνα: Δύο βοσκοί φορούν κοντά κότα χωρίς διακόσμηση, παντελόνια και κάλτσες. Ο αριστερός φορά κουκούλα, ο δεξιός κάπα (Σαρτρ, Καθεδρικός Ναός, Ανάγλυφα, 12ος αι. μ.Χ.)

από το πουκάμισο και ήταν εφαρμοστό στον κορμό. Το μπροστινό μέρος έκλεινε με κουμπιά όπως και τα μανίκια στους καρπούς. Στη φόδρα είχε δερμάτινα κορδόνια με μικρές μεταλλικές άκρες από όπου πιάνονταν με κόπιτσες οι κάλτσες, που ήταν πολύ ψηλές και εφαρμοστές σαν τα σημερινά καλσόν (εικ. 7.9α).

Ένα άλλο καινούριο ρούχο ήταν η *ουπλάνδη*, ένα φαρδύ πανωφόρι με ψηλό λαιμό (εικ. 7.9β, 7.10). Άλλοτε ήταν κοντό και άλλοτε πολύ μακρύ. Αποτελούνταν από τέσσερα κομμάτια υφάσματος που ράβονταν μεταξύ τους αφήνοντας ένα άνοιγμα στο κέντρο, για να περνάει το κεφάλι. Τα μανίκια είχαν υπερβολικό άνοιγμα και έφταναν μέχρι κάτω. Ήταν φτιαγμένο από βαριά υφάσματα, όπως βελούδινα, δαμάσκα,

Εικ. 7.9. Αντρικές ενδυμασίες του Ύστερου Μεσαίωνα: α. Άντρας με πουρπουάν β. Άντρας με ουπλάνδη (σκίτσο)

Εικ. 7.10. Αντρικές ενδυμασίες του Ύστερου Μεσαίωνα: Χαρακτηριστικά πολυτελή ρούχα και διάφορα καπέλα. Ο άντρας στα δεξιά φορά ουπλάνδη (Μικρογραφία, 15ος αι. μ.Χ.)

μπροκάρ ή μάλλινα, και είχε συχνά γούνινη επένδυση. Συνοδευόταν από ζώνη. Το ρούχο αυτό φορούσαν και οι γυναίκες, αλλά πάντοτε μακρύ.

Όταν έκανε κρύο, πάνω από τα ρούχα αυτά φορούσαν διάφορους μανδύες ή κάπες με κουκούλες ή χωρίς. Οι κουκούλες κατέληγαν πολλές φορές σε μια μακριά λωρίδα που έπεφτε πίσω στην πλάτη.

Την περίοδο αυτή έδιναν μεγάλη σημασία στη διακόσμηση και στα χρώματα των ρούχων. Συχνά τα ρούχα των αριστοκρατών, τόσο των αντρών όσο και των γυναικών, διακοσμούσαν με

τα οικόσημά τους. Συνήθιζαν, επίσης, να φορούν ρούχα που χωρίζονταν σε δύο ανόμοια μέρη από κάθετες, οριζόντιες ή διαγώνιες λωρίδες. Ακόμα, το ένα μέρος του ρούχου μπορούσε να είναι διαφορετικό από το άλλο (εικ. 7.11). Το ίδιο συνέβαινε και με τις κάλτσες, που συχνά είχαν διαφορετικό σχέδιο και χρώμα στο κάθε πόδι.

Ένα άλλο καινούριο στοιχείο ήταν οι διακοσμημένες άκρες στα μανίκια, στις κουκούλες και στα πανωφόρια. Μεγάλες λωρίδες γούνας κρέμονταν από τις κουκούλες και τα μανίκια. Επιπλέον χρησιμοποιούνταν πολύ οι φούντες και τα κουδουνάκια. Ο ρόλος τους δεν ήταν μόνο διακοσμητικός αλλά πίστευαν ότι έδιωχναν και τα κακά πνεύματα.

Τα αγόρια ντύνονταν όπως και οι μεγάλοι. Βέβαια, τα ρούχα τους ήταν πάντα πιο κοντά από αυτά των αντρών.

Εικ. 7.11. Ρούχα με δύο ανόμοια μέρη. Διάφορα καπέλα. [Σ. Μαρτίνι. Βίος του αγίου Μαρτίνου (λεπτ.), 15ος αι. μ.Χ.]

7.5. Υφάσματα - Αξεσουάρ

Τα υλικά που χρησιμοποιούνταν για τα υφάσματα ήταν κυρίως το ντόπιο λινάρι και το μαλλί από ντόπια πρόβατα. Τα μεταξωτά εισάγονταν από το Βυζάντιο. Με τις Σταυροφορίες, όμως, οι Δυτικοί γνώρισαν νέα πολυτελή υφάσματα, όπως τη μουσελίνα, το δαμάσκο και το μπροκάρ, καθώς και ένα νέο υλικό, το βαμβάκι. Μέχρι τότε οι γυναίκες, ακόμα και οι βασιλίσσες, κατασκεύαζαν οι ίδιες τα ρούχα της οικογένειάς τους. Όμως, από το 12ο αιώνα μ.Χ. άρχισε να αναπτύσσεται ιδιαίτερα η τέχνη της υφαντικής και ραπτικής και δημιουργήθηκαν οι πρώτες συντεχνίες κατασκευής ενδυμάτων. Ειδικοί τεχνίτες έκοβαν

Εικ. 7.12. Πολύτιμα υφάσματα με ζωηρά χρώματα, πλούσια διακόσμηση και γούνινη επένδυση. Διάφορα καπέλα (Μικρογραφία, 15ος αι. μ.Χ.)

τα ρούχα στα μέτρα του σώματος. Ύστερα από επιδρομή των Νορμανδών στο Βυζάντιο έγινε γνωστή και η τέχνη της μεταξουργίας στη Δύση (βλέπε Κεφάλαιο 6).

Τα υφάσματα είχαν ζωηρά χρώματα και διακοσμούσαν με κεντήματα. Οι ανώτερες τάξεις χρησιμοποιούσαν υφάσματα κεντημένα με χρυσοκλωστές ή βαμμένα με πορφύρα. Προτιμούσαν υφάσματα βαριά και πολυτελή. Σημαντικός ήταν και ο ρόλος της γούνας στην ενδυμασία, η οποία χρησίμευε όχι μόνο για προ-

στασία από το κρύο αλλά και για διακόσμηση (εικ. 7.12).

Οι ανύπαντρες κοπέλες άφηναν τα μαλλιά τους ακάλυπτα, ενώ οι παντρεμένες τα κάλυπταν πάντοτε με πέπλο ή κάποιο **κεφαλοκάλυμμα**. Στον Ώριμο Μεσαίωνα οι γυναίκες της αριστοκρατίας φορούσαν ένα χαμηλό καπέλο στερεωμένο με μια ταινία που περνούσε κάτω από το πιγούνι τους (εικ. 7.5). Αργότερα συνήθιζαν διάφορα καπέλα, συχνά με περίεργα σχήματα (εικ. 7.12). Οι γυναίκες του λαού φορούσαν σκούφους και απλές καλύπτρες του κεφαλιού.

Οι άντρες φορούσαν διαφόρων ειδών καπέλα: σκούφους, κωνικά καπέλα, ψηλά καπέλα με φαρδύ γύρο, διάφορα τουρμπάνια (εικ. 7.10, 7.11). Οι αγρότες φορούσαν ψηλά καπέλα με γείσο, για να προστατεύονται από το κρύο και τον ήλιο.

Αρχικά τα **κοσμήματα** ήταν κυρίως δαχτυλίδια, μεταλλικές ζώνες και πόρπες. Μετά τις Σταυροφορίες οι γυναίκες άρχισαν να φορούν διάφορα κοσμήματα, όπως χρυσά διαδήματα, περιδέρια με πολύτιμες πέτρες, βραχιόλια, σκουλαρίκια και δαχτυλίδια. Οι άντρες φορούσαν περιδέρια και πλούσια διακοσμημένες ζώνες.

Οι αριστοκράτες, άντρες και γυναίκες, φορούσαν πολυτελή γάντια. Οι γυναίκες είχαν και βεντάλιες που στερέωναν στη ζώνη τους. Αντίστοιχα, οι άντρες έφεραν πορτοφόλια.

Στις δύο πρώτες περιόδους οι αριστοκράτες φορούσαν μπότες ή κλειστά **παπούτσια**. Οι γυναίκες φορούσαν ανατολίτικα παπούτσια, σαν παντόφλες, δεμένα με λωρίδες στον αστράγαλο. Κάτω από τα παπούτσια τοποθετούσαν μερικές φορές ξύλινες ψηλές πλατφόρμες, για να μην τα λερώνουν στις λάσπες ή στα χιόνια. Οι αγρότες φορούσαν τσόκαρα ή παπούτσια από λιγότερο καλά επεξεργασμένα δέρματα ή μόνο τις κάλτσες. Στην τελευταία περίοδο τα παπούτσια, όπως και οι κάλτσες, κατέληγαν σε μακριές μύτες, συνήθως γυριστές (**εικ. 7.13**). Πολλές φορές είχαν και κουδουνάκια στην άκρη τους. Η υπερβολή στα σχήματα και στη διακόσμηση χαρακτήριζε ιδιαίτερα τα παπούτσια των ευγενών. Το μήκος των μακρυμύτικων παπουτσιών καθορίστηκε, μάλιστα, με νόμο ανάλογα με την κοινωνική θέση αυτών που τα φορούσαν.

Εικ. 7.13. Κάλτσες που φοριούνται σαν παπούτσια. Χαρακτηριστική η πολύ μακριά μύτη [Μικρογραφία (λεπτ.), 15ος αι. μ.Χ.]

Οι γυναίκες χτένιζαν, συνήθως, τα **μαλλιά** τους σε μακριές κοτσίδες που έπεφταν δεξιά και αριστερά από το πρόσωπο ή μαζεύονταν στο κεφάλι. Άλλοτε, πάλι, τα μαλλιά τους καλύπτονταν από ύφασμα ή δίχτυ. Οι νεαρές κοπέλες τα άφηναν συχνά ελεύθερα (**εικ. 7.5**)

Αρχικά οι νέοι άντρες ήταν ξυρισμένοι, ενώ οι μεγαλύτεροι άφηναν γένια και μουστάκια. Τα μαλλιά ήταν μακριά. Αργότερα, όμως, άρχισαν όλοι να ξυρίζουν το πρόσωπό τους. Συνηθίζονταν τα κοντά μαλλιά, που έπεφταν ίσια μέχρι τον αυχένα, αφήνοντας στο μέτωπο μία φράντζα (**εικ. 7.10, 7.11**).

Η φροντίδα για τον **καλλωπισμό** έγινε έντονη μετά τις Σταυροφορίες. Τότε έγιναν γνωστά από την Ανατολή τα δημόσια λουτρά που χτίστηκαν και στη Δύση. Άρχισαν να χρησιμοποιούνται πολύ αρώματα και καλλυντικά που έφταναν από την Ανατολή. Οι γυναίκες έβαφαν το πρόσωπό τους και μερικές τα μαλλιά τους ξανθά.

Γραπτή μαρτυρία: Η ενδυμασία του αυτοκράτορα Καρλομάγνου (768-814):

«Φορούσε την εθνική φορεσιά των Φράγκων. Ο κορμός του σώματός του σκεπαζόταν με ένα λινό πουκάμισο, οι μηροί του με λινά παντελόνια. Πάνω από αυτά φορούσε ένα χιτώνα γαρνιρισμένο στα τελειώματα με μετάξι. Τα πόδια του από τα γόνατα και κάτω ήταν τυλιγμένα με λωρίδες, που στερεώνονταν γύρω από τις γάμπες με κορδόνια, και στα πόδια φορούσε μπότες».

(Εϊνάρδος, Η Ζωή του Καρλομάγνου, μετ. του αποσπάσματος:
Ε. Γεωργιτσογιάννη)

Πίνακας: Η Ενδυμασία στη Δυτική Ευρώπη κατά το Μεσαίωνα

Ιστορική Περίοδος	Γυναικεία Ενδυμασία	Αντρική Ενδυμασία
Πρώιμος Μεσαίωνας (476-1000 μ.Χ.)	- Εσωτερικά: μακρύ πουκάμισο με μακριά εφαρμοστά μανίκια - Εξωτερικό φόρεμα με μακριά φαρδιά μανίκια	- Εσωτερικά: πουκάμισο, κοντό ή μακρύ - Εξωτερικός χιτώνας (κοντός ή μακρύς) με μακριά μανίκια και παντελόνια - κάλτσες
Ώριμος Μεσαίωνας (1000-1300 μ.Χ.)	- Εσωτερικά: μακρύ πουκάμισο με μακριά εφαρμοστά μανίκια - Εξωτερικό φόρεμα φαρδύ και μακρύ με μακριά μανίκια με πολύ φαρδιά ανοίγματα ή αμάνικο	- Εσωτερικά: κοντό πουκάμισο - Εξωτερικά: δύο χιτώνες, και παντελόνια - κάλτσες
Ύστερος Μεσαίωνας (1300-1500 μ.Χ.)	- Εσωτερικά: μακρύ πουκάμισο με μακριά εφαρμοστά μανίκια - Εξωτερικά: δύο φορέματα εφαρμοστά στο στήθος - φαρδαίνουν χαμηλότερα	- Εσωτερικά: κοντό πουκάμισο - Εξωτερικά: πουρπουάν ή ουπλάνδη και παντελόνια - κάλτσες

- Γενικά χαρακτηριστικά της τέχνης στη Μεσαιωνική Δύση:
 - Θρησκευτικός χαρακτήρας
 - Ρωμανική τέχνη (κυκλικά τόξα)
 - Γοτθική τέχνη (οξυκόρυφα τόξα)
- Γενικά χαρακτηριστικά της ενδυμασίας στη Μεσαιωνική Δύση:
 - Συνδυάζει ρούχα ρωμαϊκής και γερμανικής προέλευσης
 - Αποτελείται από πολλά ρούχα μαζί
 - Εξέλιξη:
 - α. ρούχα απλά - δε διαγράφουν το σώμα
 - β. ρούχα πιο εφαρμοστά - τονίζουν τις γραμμές του σώματος
- Κύρια στοιχεία της μεσαιωνικής γυναικείας ενδυμασίας στη Δύση:
 - α. Μακρύ πουκάμισο με μακριά εφαρμοστά μανίκια και εξωτερικό φόρεμα με μακριά φαρδιά μανίκια
 - β. Μακρύ πουκάμισο με μακριά εφαρμοστά μανίκια και εξωτερικό φόρεμα φαρδύ και μακρύ, με μακριά μανίκια με πολύ φαρδιά ανοίγματα ή αμάνικο
 - γ. Μακρύ πουκάμισο με μακριά εφαρμοστά μανίκια και δύο εξωτερικά φορέματα εφαρμοστά στο στήθος - φαρδαίνουν χαμηλότερα
- Κύρια στοιχεία της μεσαιωνικής αντρικής ενδυμασίας στη Δύση:
 - α. Πουκάμισο, κοντό ή μακρύ, και εξωτερικός χιτώνας (κοντός ή μακρύς) με μακριά μανίκια και παντελόνια - κάλτσες
 - β. Κοντό πουκάμισο, δύο χιτώνες και παντελόνια - κάλτσες
 - γ. Κοντό πουκάμισο, πουρπουάν ή ουπλάνδη και παντελόνια - κάλτσες
- Κύρια στοιχεία των υφασμάτων:
 - Πρώτες ύλες: μαλλί - λινάρι - μετάξι - βαμβάκι
 - Πολυτελή υφάσματα - γούνα
 - Διακόσμηση: κεντητική, χρυσοκλωστές - πολύτιμες πέτρες

- Κύρια αξεσουάρ:
 - Ζώνες
 - Καλύμματα του κεφαλιού: ύφασμα ή δίχτυ, πέπλο, χαμηλό καπέλο με ταινία - καπέλα με περίεργα σχήματα), σκούφοι (γυναίκες), σκούφοι, κωνικά καπέλα, ψηλά καπέλα με φαρδύ γύρο, τουρμπάνια - ψηλά καπέλα με γείσο (άντρες)
 - Κοσμήματα: χρυσά διαδήματα - περιδέραια με πολύτιμες πέτρες - βραχιόλια - σκουλαρίκια - δαχτυλίδια - ζώνες
 - Γάντια (και τα δύο φύλα) - βεντάλιες (γυναίκες) - πορτοφόλια (άντρες)
 - Παπούτσια: κλειστά παπούτσια - μπότες - τσόκαρα - παπούτσια με πολύ μακριές μύτες
- Κομμώσεις:
 - Γυναίκες: Μαλλιά μακριά, ελεύθερα ή κοτσίδες
 - Άντρες:
 - α. Μαλλιά μακριά - γένια και μουστάκια
 - β. Μαλλιά κοντά - ξυρισμένοι
- Καλλωπισμός:
 - Μακιγιάζ (γυναίκες)
 - Δημόσια λουτρά
 - Αρώματα

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Α' Ομάδα

Να απαντηθούν οι παρακάτω ερωτήσεις:

1. Ποια είναι τα γενικά χαρακτηριστικά της τέχνης στη Μεσαιωνική Δύση; (Βλέπε ενότητα 7.1.)
2. Ποια είναι τα γενικά χαρακτηριστικά της μεσαιωνικής ενδυμασίας στη Δυτική Ευρώπη; (Βλέπε ενότητα 7.2.)
3. Ποια είναι τα κύρια στοιχεία της μεσαιωνικής γυναικείας ενδυμασίας στη Δυτική Ευρώπη; (Βλέπε ενότητα 7.3.)
4. Ποια είναι τα κύρια στοιχεία της μεσαιωνικής αντρικής ενδυμασίας στη Δυτική Ευρώπη; (Βλέπε ενότητα 7.4.)
5. Ποια υπήρξε η εξέλιξη της στρατιωτικής ενδυμασίας στη Δυτική Ευρώπη και πώς επέδρασε στην ενδυμασία των αριστοκρατών; (Βλέπε ενότητα 7.4.)
6. Ποια υπήρξε η εξέλιξη της μεσαιωνικής ενδυμασίας στη Δυτική Ευρώπη; (Βλέπε ενότητες 7.2-7.4.)
7. Με ποιους τρόπους η ενδυμασία στη Μεσαιωνική Δύση φανέρωνε την κοινωνική θέση; (Βλέπε ενότητες 7.2-7.5.)
8. Με ποιους τρόπους η ενδυμασία στη Μεσαιωνική Δύση φανέρωνε το φύλο των ατόμων; (Βλέπε ενότητες 7.2-7.5.)
9. Πώς ήταν τα υφάσματα; (Βλέπε ενότητα 7.5.)
10. Ποια στοιχεία υπάρχουν για τα καλύμματα του κεφαλιού, τα κοσμήματα και τα παπούτσια; (Βλέπε ενότητα 7.5.)
11. Ποια στοιχεία υπάρχουν για τα χτενίσματα, το μακιγιάζ και γενικότερα για τον καλλωπισμό; (Βλέπε ενότητα 7.5.)
12. Ποιος υπήρξε ο ρόλος των Σταυροφοριών στην εξέλιξη της ενδυμασίας στη Μεσαιωνική Δύση; (Βλέπε ενότητες 7.2-7.5.)
13. Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές υπάρχουν μεταξύ της βυζαντινής και της μεσαιωνικής ενδυμασίας στη Δύση και πού οφείλονται; (Βλέπε ενότητες 7.1-7.5.)
14. Ποιες επιρροές δέχτηκε και άσκησε η μεσαιωνική ενδυμασία της Δυτικής Ευρώπης και γιατί; (Βλέπε ενότητες 7.1-7.5.)
15. Να συγκριθούν οι ενδυμασίες στις εικόνες 7.9 και 7.10. Ποιες ομοιότητες και διαφορές παρατηρούνται;

Β' Ομάδα

Να σημειωθεί με κύκλο η απάντηση που αντιστοιχεί σε κάθε πρόταση.

1. Η μεσαιωνική ενδυμασία της Δυτικής Ευρώπης αποτελεί ένα συνδυασμό ρούχων:
 - α. ρωμαϊκής και βυζαντινής προέλευσης
 - β. βυζαντινής και γερμανικής προέλευσης
 - γ. ρωμαϊκής και γερμανικής προέλευσης
2. Η ουπλάνδη ήταν:
 - α. ένα φαρδύ πανωφόρι με ψηλό λαιμό
 - β. ένα είδος σακακιού
 - γ. ένα κοντό πουκάμισο
3. Το πουρπουάν προήλθε από:
 - α. τη γυναικεία ενδυμασία
 - β. τη στρατιωτική ενδυμασία
 - γ. τη βυζαντινή ενδυμασία
4. Στον Ύστερο Μεσαίωνα φορούσαν παπούτσια με:
 - α. στρογγυλές μύτες
 - β. τετράγωνες μύτες
 - γ. πολύ μακριές μύτες

Γ' Ομάδα

1.Πρόταση: Να γίνουν εργασίες με θέμα τη μεσαιωνική ενδυμασία στη Δυτική Ευρώπη. Ειδικότερα θέματα:

- Η γυναικεία μεσαιωνική ενδυμασία στη Δυτική Ευρώπη με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Η αντρική μεσαιωνική ενδυμασία στη Δυτική Ευρώπη με βάση εικόνες από έργα τέχνης.
- Τα υφάσματα των ρούχων στη Δυτική Ευρώπη κατά το Μεσαίωνα με βάση εικόνες από έργα τέχνης.

Οδηγίες: Οι μαθητές/μαθήτριες να αναλάβουν τις εργασίες, αφού χωριστούν σε ομάδες. Τα στοιχεία θα προέρχονται όχι μόνο από το παρόν βιβλίο και τη βιβλιογραφία του, αλλά και από το μάθημα της Ιστορίας (σύνδεση με το μάθημα της Ιστορίας που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο) και από τα μαθήματα Στοιχεία Κλωστοϋφαντουργίας και Τεχνολογία Υφάσματος (σύνδεση με τα μαθήματα αυτά που διδάσκονται στην ίδια τάξη). Χρήσιμα θα είναι και στοιχεία από βιβλία Ιστορίας της Τέχνης (βλέπε βιβλιογραφία του παρόντος βιβλίου).

Σύνδεση και με το μάθημα των Εικαστικών που διδάχτηκαν στο Γυμνάσιο). Μπορούν, επίσης, να αναζητηθούν στοιχεία και στο Διαδίκτυο. Οι μαθητές/μαθήτριες θα χωριστούν σε ομάδες και καθεμιά θα αναλάβει ένα από τα παραπάνω θέματα. Οι εργασίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια στην τάξη και θα ακολουθήσει συζήτηση. Η παρουσίαση μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους (φωτογραφίες από βιβλία, σλάντς, εικόνες σε Η/Υ).

2. Πρόταση: Να σχεδιασθούν σε ελεύθερο σχέδιο, με βάση τις εικόνες και τα σκίτσα του κεφαλαίου, μια αντρική και μια γυναικεία ενδυμασία από κάθε περίοδο του Μεσαίωνα στη Δυτική Ευρώπη (σύνδεση με το μάθημα Τεχνικό Σχέδιο που διδάσκεται στην ίδια τάξη).

3. Πρόταση: Να επισημανθούν τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ενδυμασίας κάθε εποχής που περιλαμβάνονται στο παρόν βιβλίο και να καταγραφεί η εξέλιξη της ενδυμασίας. Στη συνέχεια να παρουσιαστούν στην τάξη, με τη βοήθεια εικονογραφικού υλικού (φωτογραφίες από βιβλία, σλάντς, εικόνες σε Η/Υ), και να τονιστούν οι ομοιότητες και οι διαφορές τους.

Οδηγίες: Ο καθηγητής ή η καθηγήτρια προετοιμάζει τους μαθητές και τις μαθήτριες, ανακεφαλαιώνοντας τα κύρια στοιχεία της ενδυμασίας κάθε εποχής που περιλαμβάνεται στο παρόν βιβλίο. Τους βοηθά, εάν υπάρχει η δυνατότητα, να χρησιμοποιήσουν Η/Υ (σύνδεση με το μάθημα Εφαρμογές Ηλεκτρονικών Υπολογιστών Ι που διδάσκεται στην ίδια τάξη). Κάθε εποχή να συνοδεύεται από μία τουλάχιστον εικόνα γυναικείας και αντρικής ενδυμασίας.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

Αισθητική: Οι αντιλήψεις σχετικά με το ωραίο.

Ακόντιο: Όπλο που μοιάζει με δόρυ, αλλά είναι πιο κοντό και πιο ελαφρύ.

Αμπεχόνη: Αρχαίο ελληνικό γυναικείο πανωφόρι, είδος κάπας που στερέωναν στη μέση με ζώνη.

Αμπέχονο: Αρχαίο ελληνικό πανωφόρι μετρίου μεγέθους.

Αμφίεση: Ενδυμασία, φορεσιά, περιβολή.

Αναγέννηση: Πολιτισμικό κίνημα (15ος-16ος αιώνας) που ξεκίνησε από την Ιταλία και εξαπλώθηκε στη συνέχεια στην υπόλοιπη Ευρώπη. Χαρακτηριζόταν από πίστη στον άνθρωπο και εμπνεόταν από τον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό.

Ανάλαβος: Τμήμα της ενδυμασίας των μοναχών. Ορθογώνιο στενό ύφασμα που πέφτει μπροστά.

Αναξυρίδες: Μακριά παντελόνια που έφταναν ως τους αστραγάλους. Τα φορούσαν οι Πέρσες και άλλοι λαοί της Ανατολής.

Αξεσουάρ: Συμπληρώματα της ενδυμασίας, π.χ. παπούτσια, τσάντες, καπέλα, γάντια και άλλα.

Απόπτυγμα: Το αναδίπλωμα που σχηματίζεται από το ανώτερο τμήμα του υφάσματος του πέπλου. Ξεκινά από τους ώμους και φτάνει ως τη μέση ή τους μηρούς.

Αργαλειός: Εργαλείο που χρησιμοποιείται στην υφαντική, ο υφαντικός ιστός.

Αφαίρεση: Η τάση της τέχνης να μη μιμείται ούτε να αναπαριστά άμεσα την πραγματικότητα.

Βικτοριανή εποχή: Η εποχή της βασιλείας της βασίλισσας Βικτορίας της Μεγάλης Βρετανίας (1837-1901).

Βλαττί: Μεταξωτό πολυτελές ύφασμα.

Βραχογραφία: Παράσταση σκαλισμένη σε βράχο.

Δαλματική: Υστερορωμαϊκή τουνίκα με μακριά μανίκια, που ήταν στενότερη πάνω και φάρδαινε όσο κατέβαινε προς τα κάτω.

Δαμάσκο: Είδος πολυτελούς, ποικιλόχρωμου υφάσματος.

Δόρυ: Μακρύ κοντάρι από ξύλο με μια σιδερένια αιχμή στην άκρη, τη λόγχη.

Εγχειρίδιο: Πολύ κοντό σπαθί.

Εξωμής: Μάλλινος κοντός χιτώνας, που άφηνε τον έναν ώμο ακάλυπτο. Φοριόταν από δούλους και χειρώνακτες.

Επιγονάτιο: Τμήμα της ενδυμασίας των επισκόπων. Πολυτελές ύφασμα σε σχήμα ρόμβου που κρέμεται στο ύψος του δεξιού γόνατου.

Επιτραχήλιο: Τμήμα της ενδυμασίας των επισκόπων. Ορθογώνια λωρίδα υφάσματος με πλούσια διακόσμηση που περνιέται από το λαιμό και πέφτει μπροστά.

Ζιγκουράτ: Πύργοι-ναοί της Μεσοποταμίας με μορφή κλιμακωτής πυραμίδας, δηλαδή πυραμίδας που σχηματίζει βαθμίδες.

Ηνίοχος: Ο οδηγός άρματος.

Θολία: Αρχαίο ελληνικό γυναικείο πλατύγυρο καπέλο, με μυτερή κορυφή.

Ιμάτιο: Αρχαίο ελληνικό μακρύ πανωφόρι που τυλίγεται στο σώμα. Φοριέται και από τα δύο φύλα.

Ιππότης: Ευγενής της Μεσαιωνικής Δύσης που πολεμούσε έφιππος.

Ισλαμικός κόσμος: Ο μουσουλμανικός κόσμος.

Καλάσιρις: Μακρύ φόρεμα, με ή χωρίς μανίκια, ασιατικής προέλευσης που φοριόταν στην Αίγυπτο.

Καννάκης: Υφαντό ρούχο από τούφες μαλλιού που μοιάζει με προβιά.

Κεκρύφαλος: Δίχτυ που χρησιμοποιούσαν οι αρχαίες Ελληνίδες στα μαλλιά τους.

Κλαβία: Διακοσμητικές ταινίες που στόλιζαν τη δαλματική.

Κόλπος: Οι αναδιπλώσεις που σχηματίζονται από το ύφασμα του πέπλου ή του χιτώνα γύρω από τη ζώνη.

Κόπιτσα: Θηλύκωμα.

Κότο: Φόρεμα που φοριόταν στη Δύση κατά το Μεσαίωνα.

Κουκούλιο: Κουκούλα που φορούσαν οι μοναχοί.

Κρηπίδες: Ψηλά σανδάλια με χοντρή σόλα και πολλά λουριά.

Κυνή: Αρχαίος ελληνικός σκούφος από δέρμα σκύλου.

Λαιμόκοψη: Το άνοιγμα του ρούχου στην περιοχή του λαιμού.

Λανάρισμα: Ο διαχωρισμός των μακριών από τις κοντές ίνες μαλλιού.

Λειτουργικός: Αυτός που εκτελεί ικανοποιητικά το σκοπό για τον οποίο έχει φτιαχτεί.

Λιτότητα: Απλότητα.

Μανδύας: Επενδύτης.

Μανσέτες: Το τελείωμα των μανικιών.

Μαφόριο: Μεγάλο κομμάτι ύφασμα που σκέπαζε το κεφάλι και ένα τμήμα από τα μάγουλα των γυναικών στο Βυζάντιο.

Μετεμψύχωση: Η μετάβαση της ψυχής, μετά θάνατο, σε άλλο ζωντανό οργανισμό.

Μέτρο: Αποφυγή των ακροτήτων, σωστή αναλογία.

Μινωικό ζώμα: Το μινωικό αντρικό περίζωμα, κοντό κάλυμμα της περιφέρειας.

Μνημειακός: Αυτός που χαρακτηρίζεται από μεγαλοπρέπεια και επιβλητικότητα.

Μόδα: α. Το ενδυματολογικό ύφος μιας εποχής. β. Παροδική συνήθεια (κυρίως σχετικά με το ντύσιμο), νεοτερισμός, συρμός.

Μοναχικό σχήμα: Η ενδυμασία των μοναχών.

Μοντέρνα τέχνη: Σύνολο τεχνοτροπιών του 20ού αιώνα που χαρακτηρίζεται από την απόρριψη βασικών παραδοσιακών αρχών σύνθεσης και δημιουργίας και την αναζήτηση νέων κατευθύνσεων.

Μουσελίνα: Είδος λεπτού και αραιού πολυτελούς υφάσματος.

Μπαρόκ: Τεχνοτροπία που κυριάρχησε το 17ο αιώνα και χαρακτηρίζεται από δυναμικές γραμμές, μεγαλοπρέπεια και υπερβολή.

Μπερές: Είδος σκούφου.

Μπόλια: Μαντίλα

Μπούστο: Γυναικείο ρούχο που καλύπτει τον κορμό.

Μπροκάρ: Ύφασμα με χρυσά υφαντά κεντήματα.

Νεοκλασικισμός: Τεχνοτροπία που κυριάρχησε στα τέλη του 18ου-αρχές 19ου αιώνα και χαρακτηριζόταν από την τάση για αναβίωση στοιχείων της κλασικής (ελληνορωμαϊκής) τέχνης.

Ξάσιμο: Το ξέμπλεγμα των ινών του μαλλιού με το χέρι.

Οξυκόρυφο τόξο: Τόξο που σχηματίζει μυτερή κορυφή.

Ουπλάνδη: Φαρδύ μεσαιωνικό πανωφόρι με άνοιγμα στο κέντρο, για να περνάει το κεφάλι, και πολύ φαρδιά μανίκια.

Ουραίος: Αιγυπτιακό σύμβολο σε μορφή κόμπρας.

Οψιανός: Σκληρό πέτρωμα που βρίσκεται κυρίως στο νησί Μήλος των Κυκλάδων.

Πάλλα: Ρωμαϊκό γυναικείο πανωφόρι, αντίστοιχο με το αρχαίο ελληνικό ιμάτιο.

Πάλλιο: Ρωμαϊκό αντρικό ελαφρύ πανωφόρι.

Πατρίκιοι: Ρωμαίοι αριστοκράτες.

Πένουλα: Βαρύ μάλλινο ρωμαϊκό πανωφόρι με ημικυκλικό σχήμα και κουκούλα.

Πέπλος: Αρχαίο ελληνικό γυναικείο κύριο ένδυμα. Μακρύ, στενό, συνήθως μάλλινο, στερεωνόταν με πόρπες στους ώμους.

Περιβραχιόνιο: Κόσμημα (βραχιόλι) ή ταινία που φοριέται γύρω από το μπράτσο.

Περίζωμα: Ρούχο που τυλίγεται γύρω από την περιφέρεια, ποδιά.

Περικάρπιο: Κόσμημα (βραχιόλι) ή ταινία που φοριέται γύρω από τον καρπό του χεριού.

Περικνημίδες: Στρατιωτικά καλύμματα της κνήμης (γάμπας).

Περικόρμιο: Ρούχο που καλύπτει τον κορμό.

Περίτεχνος: Ο φτιαγμένος με πολλή τέχνη.

Περόνη: α. Καρφίτσα με την οποία στερεώνονται τμήματα ενός ρούχου. β. Καρφίτσα που χρησιμοποιείται για τη στήριξη ή το στολισμό των μαλλιών.

Πέτασος: Αρχαίο ελληνικό καπέλο που φορούσαν οι ιππείς και οι ταξιδιώτες. Είχε φαρδύ γύρο και χαμηλό κάλυμμα που στερεωνόταν κάτω από το σαγόνι με ένα λουρί.

Πίλος: Σκούφος από τσόχα με σχήμα κωνικό και λίγο μυτερό. Τον φορούσαν συνήθως οι ναύτες και οι τεχνίτες στην αρχαία Ελλάδα.

Πληβείοι: Πολίτες κατώτερης κοινωνικής τάξης στην αρχαία Ρώμη.

Ποδήρης χιτώνας: Χιτώνας μακρύς που φτάνει μέχρι τα πόδια.

Πόρπη: Μεταλλικό ή κοκάλινο εξάρτημα που συνδέει τα δύο άκρα ζώνης ή στερεώνει ένα πανωφόρι.

Πουκάμισο: Χιτώνας, μακρύς ή κοντός, συνέχεια της δαλματικής, που χρησιμοποιήθηκε στη γυναικεία και αντρική ενδυμασία στη Δυτική και στην Ανατολική Ευρώπη κατά το Μεσαίωνα και τους νεότερους χρόνους.

Πουρπουάν: Είδος μεσαιωνικού αντρικού σακακιού.

Ρεαλισμός: Τεχνοτροπία που χαρακτηρίζεται από πιστή αναπαράσταση της πραγματικότητας.

Ριπίδιο: Αρχαία ελληνική βεντάλια.

Ροκοκό: Τεχνοτροπία που κυριάρχησε στο πρώτο μισό του 18ου αιώνα και χαρακτηρίζεται από κομψότητα και χάρη.

Ρομαντισμός: Πνευματικό και καλλιτεχνικό κίνημα του 19ου αιώνα που χαρακτηρίζεται από την έμφαση στο συναίσθημα και στη φαντασία.

Σάκκος: Υφασμάτινο κάλυμμα που σκέπαζε τα μαλλιά των αρχαίων Ελληνίδων.

Σαλβάρι: Φαρδύ, μακρύ παντελόνι, είδος βράκας, ανατολίτικης προέλευσης, που φοριέται από άντρες και γυναίκες.

Σάρισα: Πολύ μακρύ δόρυ, χαρακτηριστικό του μακεδονικού στρατού.

Σέντι: Αιγυπτιακό αντρικό περιζώμα.

Σημεία: Αυτόνομα διακοσμητικά μοτίβα που στόλιζαν τη δαλματική.

Σκιάδιο: Αρχαία ελληνική ομπρέλα.

Σπείρα: Διακοσμητικό μοτίβο με ελικοειδή συστροφή.

Στιχάριο: Τμήμα της ενδυμασίας των διακόνων και επισκόπων. Μακρύς λευκός χιτώνας, διακοσμημένος με δύο μαύρες κάθετες ταινίες.

Στόλα: Εξωτερικός χιτώνας που φορούσαν οι Ρωμαίες.

Σφενδόνη: α. Σφεντόνα (είδος όπλου) β. Το επάνω τμήμα του δαχτυλιδιού που πατάει στον κρίκο.

Σφραγιδόλιθος: Πέτρα δαχτυλιδιού με ανάγλυφες παραστάσεις, που χρησιμοποιείται για σφραγίσεις.

Σχηματοποίηση: Απόδοση των μορφών σε γενικές γραμμές.

Ταβλίον: Διακοσμητικό τετράγωνο κομμάτι πολύτιμου υφάσματος ραμμένου πάνω από τη δαλματική ή τη χλαμύδα.

Τατουάζ: Η χάραξη διαφόρων σχεδίων πάνω στο δέρμα.

Τήβεννος (ή Τόγα): Επίσημο πανωφόρι των Ρωμαίων πολιτών, μακρύ με πολλές πτυχώσεις.

Τουνίκα: Ο ρωμαϊκός χιτώνας.

Τουρμπάνι: Ανατολίτικο κεφαλοκάλυμμα από ύφασμα που τυλίγεται γύρω από το κεφάλι.

Τριχολαβίδα: Εργαλείο που χρησιμοποιείται για να γίνονται τα φρύδια πιο λεπτά.

Τσόχα: Χοντρό μάλλινο ύφασμα.

Υαλογραφήματα (βιτρό): Εικόνες από έγχρωμα κομμάτια γυαλιού που συνδέονται μεταξύ τους με μολύβδινες ταινίες.

Φαιλόνιο πολυσταύριο: Τμήμα της ενδυμασίας των επισκόπων. Μακρύ πανωφόρι διακοσμημένο με σταυρούς.

Φαινομηρίς: Ο πέπλος που φορούσαν οι γυναίκες της Σπάρτης. Ήταν κοντός και ανοιχτός από τη μια πλευρά.

Φάρος (το): Λινό λευκό αρχαίο ελληνικό αντρικό πανωφόρι.

Φιλές: Δίχτυ για συγκράτηση των γυναικείων μαλλιών.

Φλοκωτό ρούχο: Ρούχο από ύφασμα που έχει φλόκια, δηλαδή στριμμένες τούφες μαλλιών.

Φρυγικός σκούφος: Μαλακός σκούφος από τσόχα με γυριστή άκρη. Προέρχεται από τους Φρύγες, λαό της Μικράς Ασίας.

Χένα (ή κινάς): Κοκκινωπή βαφή μαλλιών και νυχιών που παρασκευάζεται από την ομώνυμη φυτική ουσία.

Χίπις: Νέος των δεκαετιών 1960 και 1970 που αρνιόταν τις κοινωνικές και πνευματικές αξίες του σύγχρονου κόσμου.

Χιτώνας: Είδος ρούχου που φοριέται κατάσαρκα. Αποτελείται είτε από ύφασμα που τυλίγεται γύρω από το σώμα είτε από ύφασμα που κόβεται και ράβεται σχηματίζοντας ένα είδος φορέματος με μανίκια (σε σχήμα T).

Χλαίνα: Αρχαίο ελληνικό μάλλινο αντρικό σκούρο πανωφόρι.

Χλαμύς: Αρχαίο ελληνικό κοντό πανωφόρι από τραχύ συνήθως ύφασμα, που στερεωνόταν με πόρπη στον ώμο.

Ωμοφόριο: Τμήμα της ενδυμασίας των επισκόπων. Λωρίδα άσπρου υφάσματος με μεγάλους σταυρούς που τυλίγεται γύρω από τους ώμους και πέφτει μπροστά.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ *

Αιγαίο (Πολιτισμοί του Αιγαίου)	16, 57-76	Βραχιόλι	31, 46, 47, 49, 60, 65, 95, 115, 134, 152
Αίγυπτος-Αιγύπτιοι	15, 41-56, 58	Βυζάντιο	14, 16, 89, 108, 125-142, 144, 145, 148
Αισθητική	10, 11	Γάντια	9, 152
Ακκάδιοι	25, 27, 28	Γοτθική τέχνη	144, 145
Ακόντιο	87	Γυναικεία ενδυμασία	10, 15, 16, 18, 27-28, 29, 31, 32, 33, 42, 44-46, 59, 60-63, 66-67, 77, 79, 80-84, 85-86, 88, 109-111, 127-129, 145-147
Αμπεχόνη	83	Δαλματική	110, 111, 126, 144
Αμπεχόνιο	83	Δαμάσκο	151
Αναγέννηση	16, 143	Δίχτυ	12, 13, 29, 62, 97, 116, 133, 153
Ανάλαβος	132	Δόρυ	64, 87
Αναξυρίδες	32	Εγχειρίδιο	87
Αντρική ενδυμασία	10, 15, 16, 17, 18, 27-33, 42, 46-47, 59, 63-64, 67-68, 78-79, 80, 82-83, 84-85, 86, 88, 111-114, 127, 129-132, 145, 148-151	Εξωμίσ	84
Αξεσουάρ	9, 29, 42, 48-51, 93-98, 109, 114-117, 132-136, 151-153	Επιγονάτιο	131
Απόπτγμα	81, 85	Επιτραχήλιο	131
Αργαλειός	13, 70, 90	Εφαρμοσμένες τέχνες	11
Αρχαία ελληνική ενδυμασία ιστορικών χρόνων	14, 16, 43, 59, 77-105, 108, 109	Ζιγκουράτ	26
Αρώματα	28, 33, 51, 63, 98, 117, 135, 153	Ζώνη	27, 30, 32, 45, 46, 50, 61, 64, 79, 81, 84, 85, 86, 88, 93, 109, 110, 127, 130, 131, 149, 151
Ασσύριοι	26, 30-31, 34	Θολία	94
Αφαίρεση	58	Θώρακας	31, 47, 68, 87, 88, 114
Βαβυλώνιοι (βλέπε και Νεο-Βαβυλώνιοι ή Χαλδαίοι)	25, 26, 28-29, 30, 31-32	Ιμάτιο	14, 16, 82, 84, 110, 112
Βαφική	34, 70, 92-93, 132	Καλάσις	45, 47
Βάψιμο προσώπου (βλέπε Μακιγιάζ)		Καλλυντικά	51, 62
Βελούδο	151	Καλλωπισμός	28, 60, 98, 117, 135
Βεντάλια	29, 94, 116	Καπέλα	9, 10, 29, 30, 32, 62, 93, 115, 134, 152
Βικτοριανή εποχή	18	Καννάκης	27, 29, 64
		Κεκρύφαλος	97

* Δεν περιλαμβάνονται οι όροι «ενδυμασία», «ένδυμα» και «ρούχο», γιατί συναντώνται πολύ συχνά.

Κεντητική	34, 48, 92, 133, 152	Μυκηναίοι	16, 57, 58, 59, 66-69
Κεφαλοκαλύμματα	50, 62, 69, 93, 133, 152	Νεοκλασικισμός	17, 78
Κεφαλόδεσμοι	133	Νεολιθική Εποχή	12, 15
Κλαβία	110, 128	Νεο-Βαβυλώνιοι ή Χαλδαίοι	26, 30-31
Κλωστοϋφαντουργία	90	Νεο-Σουμέριοι	25, 28
Κόμμωση (βλέπε Χτένισμα)		Ομπρέλα	94
Κόσμημα	9, 12, 13, 27, 30, 31, 33, 48-49, 60, 65-66, 68, 94-96, 115-116, 134-135, 152	Οξυκόρυφο τόξο	144
Κότο	146-149	Ουπλάνδη	150-151
Κουκούλιο	132	Ουραίος	50, 51
Κρηπίδες	96	Παιδική ενδυμασία	32, 45, 47, 64, 66, 86, 114, 147, 151
Κρόσσια	15, 27, 29, 30, 31, 58, 61, 62	Παλαιολιθική Εποχή	9, 12, 13, 15
Κυκλάδες	16, 57-58, 59-60	Πάλλα	110, 111
Κυνή	94	Πάλλιο	112
Μακιγιάζ	9, 12, 28, 51, 62-63, 98, 117, 135, 153	Παντελόνια	10, 12, 16, 32, 113, 131, 144, 145, 148, 149
Μαλλιά (βλέπε Χτένισμα)		Πανωφόρι	12, 14, 16, 30, 32, 48, 62, 79, 82-83, 84, 110, 111-113, 127, 128, 130, 131, 147, 148, 149, 151
Μανδύας	132, 151	Παπούτσια	10, 30, 33, 65, 69, 93, 96, 115, 133, 153
Μάσκα	12	Πατρίκιοι	111
Μαφόριο	134	Πένουλα	110, 113, 148
Μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη	14, 16, 110, 127, 143-159	Πέπλος	31, 79, 80-82, 85
Μεσοποταμία	13, 15, 25-39, 41, 42, 43, 45, 58, 62	Περιβραχιόνιο	65
Μεταξουργία	132, 133, 152	Περικάρπιο	65
Μετεμψύχωση	42	Περίζωμα	42, 46, 63, 67
Μινωικό ζώμα	63-64, 67	Περικεφαλαία (ή Κράνος)	31, 64, 68, 87, 88, 114
Μινωίτες	16, 57, 58, 59, 60-66, 67, 68, 69	Περικνημίδες	68, 87, 114
Μόδα	11, 18, 145	Περικόρμιο	60, 61, 62, 67
Μοναχικό σχήμα	132	Περόνη (Καρφίτσα)	13, 60, 79, 81, 82, 86
Μοντέρνα τέχνη	18	Πέρσες	26, 32-33, 34, 35, 41, 84
Μουσελίνα	151	Πέτασος	93, 115
Μπαρόκ	17	Πίλος	93
Μπερές	62	Πλεκτική	12
Μπούστο (βλέπε Περικόρμιο)		Πληβείοι	111
Μπροκάρ	151		

Ποδήρης χιτώνας	79	Τήβεννος (ή Τόγα)	111-112
Ποδιά	50, 61, 66	Τιάρα	62
Πόρπη	79, 83, 128	Τουνίκα	109, 110, 111, 113
Πορτοφόλι	152	Τουρμπάνι	30, 152
Πουκάμισο	110, 131, 146, 147, 148	Τσάντα	9, 116
Πουρπουάν	149-150	Υαλογραφήματα (βιτρό)	144
Ραπτική	12, 152	Υφάδι	13
ΡΙπίδιο	94	Υφαντική (βλέπε και	
Ροκοκό	17	Κλωστοϋφαντουργία)	13, 34, 48, 70-71,
Ρομαντισμός	18		90-92, 114, 132, 151-152
Ρωμαίοι	16, 78, 89, 107-123, 126,	Ύφασμα	15, 27, 29, 33-35, 43, 48,
	131, 144		58, 59, 69-71, 77, 89-92, 109,
Ρωμανική τέχνη	144		114-115, 132-133, 145, 151-152
Σάκκος	97	Φαιλόνιο πολυσταύριο	132
Σαλβάρι	27, 32	Φαινομηρίς	84
Σανδάλια	13, 28, 29, 30, 31,	Φάρος (το)	79
	51, 65, 96, 115, 133	Φιλές	12
Σάρισα	88	Φόρεμα	16, 42, 44, 45, 66,
Σέντι	46-47		84, 129, 130, 145, 146, 147
Σημεία	110, 128	Φούστα	16, 18, 27, 28, 44, 45,
Σκιάδιο	94		47, 60, 61, 62, 66, 67
Σκούφος	32-33, 83, 94, 115, 152	Φρυγικός σκούφος	32-33
Σουμέριοι (βλέπε και Νεο-Σουμέριοι)	25,	Φυλαχτό	12, 47, 49, 93
	27-28	Χένα	29
Σπείρα	71	Χίπις	10
Στεφάνη	97	Χιτώνας	14, 16, 29, 30, 32, 33, 45, 64, 67,
Στημόνι	13		68, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
Στιχάριο	131		86, 87, 88, 90, 109, 110, 127,
Στόλα	109		128, 129, 130, 131, 132,
Στρατιωτική ενδυμασία	30-31, 47, 64,		144, 148, 149
	67-68, 86-88, 113-114,	Χλαίνα	79
	131, 149-150	Χλαμύς	83, 128, 129
Σφενδόνη	87	Χτένισμα	9, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 51, 62,
Σφραγιδόλιθος	26, 95		64, 68, 69, 97-98, 116-117, 135, 153
Ταβλίον	129	Ωμοφόριο	132
Τέττιγες	97, 98		
Τατουάζ	9, 12, 60		

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι. Ελληνόγλωσση

- Αγγελοπούλου-Βολφ, Ε. (1986), *Ο Αργαλειός*, Δόμος, Αθήνα.
- Αποστολόπουλος, Κ., Γεωργιτσογιάννη, Ε., Ζαμπέλας, Α., Ματάλα, Α., Σδράλη, Δ., Χονδρογιάννης, Γ. (2001), *Οικιακή Οικονομία. Για την Α' τάξη του Γυμνασίου. Βιβλίο Μαθητή*, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Αρχαιολογία* 21 (Νοέμβριος 1986) («Η γυναίκα στο μύθο, την ιστορία, το σήμερα»), Δ.Ο.Λ., Αθήνα.
- Αρχαιολογία* 31 (Ιούνιος 1989) («Καλλωπισμός»), Δ.Ο.Λ., Αθήνα.
- Αρχαιολογία* 41 (Ιούνιος 1991) («Ο Άνδρας»), Δ.Ο.Λ., Αθήνα.
- Αρχαιολογία και Τέχνες* 66 (Μάρτιος 1998) («Γυναίκα: Σύμβολα - Συμβολισμοί»), Δ.Ο.Λ., Αθήνα.
- Αρχαιολογία και Τέχνες* 67 (Ιούνιος 1998) («Γυναίκες: Σύμβολα-Συμβολισμοί»), Δ.Ο.Λ., Αθήνα.
- Αρχαιολογία και Τέχνες* 82 (Μάρτιος 2002) («Η Ένδυση στην αρχαιότητα»), Δ.Ο.Λ., Αθήνα.
- Αρχαιολογία και Τέχνες* 83 (Ιούνιος 2002) («Η Ένδυση στο Βυζάντιο»), Δ.Ο.Λ., Αθήνα.
- Balsdon, J.P.V.D. (1984), *Ρωμαίες Γυναίκες. Η Ιστορία και τα Έθιμά τους*, μετάφραση Ν. Πετρόχειλος, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
- Βουγιούκα, Αν. (1998), *Ιστορία Μόδας ΑΒ, Το Κοστούμι από την Αίγυπτο μέχρι το 2000*, Αν. Βουγιούκα, Θεσσαλονίκη.
- Βρέλλη-Ζάχου, Μ. «Νόμοι και κανονιστικές διατάξεις για την πολυτέλεια και τις ενδυματολογικές δαπάνες στη Δυτική Ευρώπη κατά το Μεσαίωνα και τους Νεώτερους χρόνους», *Δωδώνη*, 20 (1991), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, σσ. 227-263.
- Châtelet, A., Groslier, B. (1990), *Ιστορία της Τέχνης*, μετάφραση Ι. Παρίσης & Μ. Λιάπη, 5 τόμοι, Larousse - Βιβλιόραμα (επιμ. Χρ. Χρήστου), Αθήνα.
- Γεωργιτσογιάννη, Ε. (2001), *Στοιχεία Ενδυματολογίας*, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα (Πανεπιστημιακές παραδόσεις).
- Γκιζέλης, Γρ. (1974), *Η Ρητορική του Ενδύματος*, Αθήνα.
- Δετοράκης, Θ. «Ο γυναικείος καλλωπισμός στα πατερικά και αγιολογικά κείμενα», *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου: Η Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και Συνέχειες στην Ελληνιστική και Ρωμαϊκή Παράδοση* (1989), Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, σσ. 573-585.
- Δημακοπούλου Κ. (επιμ.) (1995), *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος. Πέντε Αιώνες Πρώιμου Ελληνικού Πολιτισμού 1600-1100 π.Χ.*, Υπουργείο Πολιτισμού & ICOM - Ελληνικό Τμήμα, Αθήνα.

- Εθνικό Θέατρο. *Ένδυμα θεάτρου*. Κατάλογος Έκθεσης (Μάρτιος-Ιούλιος 2003). Εθνική Πινακοθήκη. Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου. Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα.
- Eberle, H., Hermeling, H., Hornberger, M., Menzer, D., Ring, W. (1996), *Ιστορία της Ενδυμασίας*, μετάφραση Β. Βλασταράκης, Ευρωπαϊκές Τεχνολογικές Εκδόσεις, Αθήνα.
- Ενδυματολογικά/1 (2000) (*Πρακτικά Πρώτου Κύκλου Μαθημάτων του Εθνικού Αρχείου Ελληνικής Παραδοσιακής Ενδυμασίας*), Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο.
- Επτά Ημέρες - Η Καθημερινή («Ελληνικό Κόσμημα»)* (20 Ιουνίου 1999).
- Επτά Ημέρες - Η Καθημερινή («Ελληνικές Ενδυμασίες»)* (30 Ιανουαρίου 2000).
- Garbini, G. (1967), *Ο Αρχαίος Κόσμος*, μετάφραση Α. Μπικάκη, Παγκόσμιος Ιστορία Τέχνης, τόμ. 2, Χρυσός Τύπος, Αθήνα.
- Θεοχάρη, Μ. (1994), *Πολυτελή Υφάσματα στο Βυζάντιο. Κοσμικά και Εκκλησιαστικά*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα.
- Καρκοπινό, Ζ. (1990), *Η Καθημερινή Ζωή στη Ρώμη στο Απόγειο της Αυτοκρατορίας*, μετάφραση Κ. Παναγιώτου, Παπαδήμας, Αθήνα.
- Kidson, P. (1975), *Ο Μεσαιωνικός Κόσμος*, μετάφραση Γ. Λεωτσάκος, Παγκόσμιος Ιστορία Τέχνης, τόμ. 7, Χρυσός Τύπος, Αθήνα.
- Κολόμποβα, Κ. Μ., Οζερέτσκαϊα Ε. Λ. (1989), *Η Καθημερινή Ζωή στην Αρχαία Ελλάδα*, μετάφραση Γ. Ζωίδης, Παπαδήμας, Αθήνα.
- Κοντενώ, Ζ. (1989), *Η Καθημερινή Ζωή στην Βαβυλώνα και στην Ασσυρία*, μετάφραση Ε. Αγγέλου, Παπαδήμας, Αθήνα.
- Κουκουλές, Φ. (1948-57), *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, 6 τόμοι, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Λαγάκου, Ν. (1998), *Η Ενδυμασία δια Μέσου των Αιώνων*, Δωδώνη, Αθήνα - Ιωάννινα.
- Lassus, J. (1976), *Παλαιοχριστιανικός και Βυζαντινός Κόσμος*, μετάφραση Δ. Σολωμού, Παγκόσμιος Ιστορία Τέχνης, τόμ. 4, Χρυσός Τύπος, Αθήνα.
- Lommel, A. (1967), *Προϊστορικός και Πρωτόγονος Άνθρωπος*, μετάφραση Ε. Κανδρή, Παγκόσμιος Ιστορία Τέχνης, τόμ. 1, Χρυσός Τύπος, Αθήνα.
- Μιρώ, Αιμ. (1987), *Η Καθημερινή Ζωή στην Εποχή του Ομήρου*, μετάφραση Κ. Παναγιώτου, Παπαδήμας, Αθήνα.
- Μπίθα, Ι., «Ενδυματολογικές μαρτυρίες στις τοιχογραφίες της μεσαιωνικής Ρόδου (14ος αι.-1523). Μια πρώτη προσέγγιση», *Ρόδος. 2.400 χρόνια*, τόμ. 2 (2000), Ρόδος, σσ. 429- 448.
- Mossé, Cl. (1993), *Η Γυναίκα στην Αρχαία Ελλάδα*, μετάφραση Αθ. Στεφανής, Παπαδήμας, Αθήνα.
- Παπαντωνίου, Ιω. (1999), *Ενδύματα στο Χρόνο. 4000 Χρόνια Ελληνικής Φορεσιάς*, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα.
- Παπαντωνίου, Ιω. (2000), *Η Ελληνική Ενδυμασία. Από την Αρχαιότητα ως τις Αρχές*

- του 20ού αιώνα, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα.
- Pekridou-Gorecki, A. (1993), *Η Μόδα στην Αρχαία Ελλάδα*, μετάφραση Δ. Γ. Γεωργοβασίλης & Μ. Φράιμπερ, Παπαδήμας, Αθήνα.
- Πετρόπουλος, Δημ., «Ο Ιδιωτικός Βίος των Ελλήνων», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Β' (1971), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σσ. 438-471.
- Rognon, E. (1998), *Η Καθημερινή Ζωή το Έτος 1000*, μετάφραση Στ. Βλοντάκη, Παπαδήμας, Αθήνα.
- Ρόουλιν, Μ. (1992), *Η Καθημερινή Ζωή στο Μεσαίωνα*, μετάφραση Ε. Αγγέλου, Παπαδήμας, Αθήνα.
- Σταματελοπούλου, Δ. «Η ενδυμασία στο Προϊστορικό Αιγαίο», *Corpus*, 11 (1999), Πανέλης, Αθήνα, σσ. 38-49.
- Strong, D. (1976), *Ο Κλασικός Κόσμος*, μετάφραση Ε. Κωστοπούλου, Παγκόσμιος Ιστορία Τέχνης, τόμ. 2, Χρυσός Τύπος, Αθήνα.
- Τζαχίλη, Ι. (1997), *Υφαντική και Υφάντρες στο Προϊστορικό Αιγαίο. 2000-1000 π.Χ.*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
- Τζάχου-Αλεξανδρή, Ό. (επιμ.) (1995), *Ο Κόσμος της Αίγυπτου στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο*, Υπουργείο Πολιτισμού & ICOM - Ελληνικό Τμήμα, Αθήνα.
- Treuil, R., Darque, P., Poursat, J-CL., Touchais G. (1997), *Οι Πολιτισμοί του Αιγαίου*, μετάφραση Ό. Πολυχρονοπούλου & Άννα Φίλιππα-Touchais, Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Υπουργείο Πολιτισμού (1997), *6.000 Χρόνια Παράδοσης. Το Ελληνικό Κόσμημα*, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, Αθήνα.
- Φωρ, Π. (1991), *Η Καθημερινή Ζωή στη Μυκηναϊκή Εποχή*, μετάφραση Ε. Αγγέλου, Παπαδήμας, Αθήνα.
- Φωρ, Π. (1990), *Η Καθημερινή Ζωή στην Κρήτη τη Μινωική Εποχή*, μετάφραση Ε. Αγγέλου, Παπαδήμας, Αθήνα.
- Φωρ, Π. (1991), *Η Καθημερινή Ζωή την Εποχή του Μ. Αλεξάνδρου*, μετάφραση Γ. Αγγέλου, Παπαδήμας, Αθήνα.
- Χόνος, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, μετάφραση Α. Παππάς, 4 τόμοι, Υποδομή, Αθήνα.

II. Ξενόγλωσση

- Binder, P. (1986), *Dressing up Dressing Down*, Allen and Unwin, London, Boston, Sydney.
- Black, J. A. (1974), *A History of Jewels*, Orbis Publishing, London.
- Boucher, F. (1997), *History of Costume in the West*, Thames and Hudson, Paris.
- Braun, L. et al. (1982), *Costume Through the Ages*, Rizzoli, New York.
- Corson, R. (1981), *Fashions in Make-Up: From Ancient to Modern Times*, Peter Owen, London.
- Cumming, V.(1981), *Exploring Costume History*, B. T. Batsford, London.

- Deslandres, Y. (1976), *Le Costume Image de l'Homme*, Albin Michel, Paris.
- Drobna, Z. (1962), *Medieval Costume, Armour and Weapons*, Paul Hamlyn, London.
- Emmanuel, M. «Hairstyles and headdresses of empresses, princesses, and ladies of the aristocracy in Byzantium» *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 17 (1993- 94), Αθήνα, σσ. 113 κ.ε.
- Emmanuel, M. «Some notes on the external appearance of ordinary women in Byzantium. Hairstyles, headdresses: Texts and iconography», *Byzantinoslavica*, 17 (1995) Prague, σσ. 769 κ.ε.
- Farrell, J. (1992), *Socks and Stockings*, Drama Books, New York.
- Flügel, J.C. (1971), *The Psychology of Clothes*, International University Press, New York.
- Hansen, H. (1975), *Costume Calvacade*, Eyre Methuen, London.
- Hollander, A. (1989), *Seeing Through Clothes*, Penguin Books, London.
- Hope, Th (1962), *Costumes of the Greeks and the Romans*, Dover Publications, New York.
- Kaiser, S.B. (1997), *The Social Psychology of Clothing. Symbolic Appearances in Context*, Fairchild, New York.
- Kalamara, P. (1998), *Le Système Vestimentaire à Byzance du IVe siècle jusqu' à la fin du Xe siècle*, Presses Universitaires du Septentrion, Paris.
- Köhler, C. (1963), *A History of Costume*, Dover Publications, New York.
- Laver, J. (1999), *Histoire de la Mode et du Costume*, Thames and Hudson, Paris.
- Masurel, H. «Les premiers tissus au Néolithique» *Archéologia*, 188 (Mars 1984), Dijon, σσ. 43-55.
- Masurel, H. «Les tissus à l' Age du Fer» *Archéologia*, 189 (Avril 1984), Dijon, σσ. 46-55.
- Payne, B., Winakor G., Farrell- Beck, J. (1992), *History of Costume*, HarperCollins, New York.
- Peiss, K., Clark- Smith, B. (1989), *Men and Women: A History of Costume, Gender and Power*, National Museum of American History, Washington D.C.
- Ruby, J. (1989), *Costume in Context: Medieval Times*, Batsford, London.
- Tortora, Ph., Eubank, K. (1994), *Survey of Historic Costume*, Fairchild, New York.
- Watson, P. (1987), *Costume of Ancient Egypt*, Chelsea House, New York.

Προέλευση εικόνων *

Εισαγωγή

- Εικ. 1. Αρχείο Εκδοτικού Οργανισμού Λιβάνη
- Εικ. 2. Αρχείο Εκδοτικού Οργανισμού Λιβάνη
- Εικ. 3. Αρχείο Εκδοτικού Οργανισμού Λιβάνη
- Εικ. 4. Αρχείο Εκδοτικού Οργανισμού Λιβάνη
- Εικ. 5. Αρχείο Γιάννη Τσεκλένη
- Εικ. 6. Αρχείο συγγραφέα
- Εικ. 7. Αρχείο συγγραφέα
- Εικ. 8. Αρχείο συγγραφέα
- Εικ. 9. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
- Εικ. 10. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
- Εικ. 11. Αρχείο συγγραφέα
- Εικ. 12. Αρχείο συγγραφέα
- Εικ. 13. Αρχείο συγγραφέα
- Εικ. 14. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
- Εικ. 15. Αρχείο συγγραφέα
- Εικ. 16. Αρχείο συγγραφέα
- Εικ. 17. Αρχείο συγγραφέα
- Εικ. 18. Αρχείο συγγραφέα
- Εικ. 19. Αρχείο συγγραφέα
- Εικ. 20. Αρχείο συγγραφέα

Κεφάλαιο 1

- Εικ. 1.1. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
- Εικ. 1.2. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
- Εικ. 1.3. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
- Εικ. 1.4. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
- Εικ. 1.5. Αρχείο συγγραφέα
- Εικ. 1.6. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
- Εικ. 1.7. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
- Εικ. 1.8. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.

Κεφάλαιο 2

- Εικ. 2.1. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
- Εικ. 2.2. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
- Εικ. 2.3. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)

- Εικ. 2.4. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
 Εικ. 2.5. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
 Εικ. 2.6. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 2.7. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
 Εικ. 2.8. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
 Εικ. 2.9. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
 Εικ. 2.10. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.

Κεφάλαιο 3

- Εικ. 3.1. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
 Εικ. 3.2. Μουσείο Μπενάκη (2000)
 Εικ. 3.3. Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης
 Εικ. 3.4. ΥΠΠΟ - ΤΑΠΑ
 Εικ. 3.5. ΥΠΠΟ - Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
 Εικ. 3.6. Εκδόσεις Hannibal
 Εικ. 3.7. ΥΠΠΟ - Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
 Εικ. 3.8. ΥΠΠΟ - Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
 Εικ. 3.9. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
 Εικ. 3.10. Εκδόσεις Hannibal
 Εικ. 3.11. ΥΠΠΟ-ΤΑΠΑ
 Εικ. 3.12. ΥΠΠΟ - Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
 Εικ. 3.13. ΥΠΠΟ - ΤΑΠΑ
 Εικ. 3.14. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
 Εικ. 3.15. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
 Εικ. 3.16. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
 Εικ. 3.17. ΥΠΠΟ - Ζ' ΕΠΚΑ
 Εικ. 3.18. ΥΠΠΟ - Αρχαιολογικό Μουσείο Ναυπλίου
 Εικ. 3.19. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
 Εικ. 3.20. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
 Εικ. 3.21. ΥΠΠΟ - Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου

Κεφάλαιο 4

- Εικ. 4. 1. ΥΠΠΟ-Α' ΕΠΚΑ
 Εικ. 4. 2. Μουσείο Μπενάκη (2000)
 Εικ. 4. 3. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
 Εικ. 4. 4. ΥΠΠΟ – Α' ΕΠΚΑ
 Εικ. 4. 5. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)

- Εικ. 4. 6. ΥΠΠΟ - ΤΑΠΑ
 Εικ. 4. 7. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
 Εικ. 4. 8. ΥΠΠΟ - Α΄ ΕΠΚΑ
 Εικ. 4. 9. ΥΠΠΟ - Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών
 Εικ. 4.10. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
 Εικ. 4.11. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
 Εικ. 4.12. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
 Εικ. 4.13. ΥΠΠΟ - Α΄ ΕΠΚΑ
 Εικ. 4.14. Μουσείο Μπενάκη (2000)
 Εικ. 4.15. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
 Εικ. 4.16. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 4.17. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 4.18. ΥΠΠΟ - Α΄ ΕΠΚΑ
 Εικ. 4.19. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
 Εικ. 4.20. ΥΠΠΟ - Α΄ ΕΠΚΑ
 Εικ. 4.21. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
 Εικ. 4.22. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 4.23. ΥΠΠΟ - Α΄ ΕΠΚΑ
 Εικ. 4.24. ΥΠΠΟ - Ζ΄ ΕΠΚΑ
 Εικ. 4.25. ΥΠΠΟ - Α΄ ΕΠΚΑ

Κεφάλαιο 5

- Εικ. 5.1. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
 Εικ. 5.2. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 5.3. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
 Εικ. 5.4. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
 Εικ. 5.5. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
 Εικ. 5.6. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 5.7. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 5.8. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
 Εικ. 5.9. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 5.10. Αρχείο Σπουδαστηρίου Ιστορίας της Τέχνης ΕΜΠ
 Εικ. 5.11. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
 Εικ. 5.12. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 5.13. ΥΠΠΟ - Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Κεφάλαιο 6

- Εικ. 6.1. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
 Εικ. 6.2. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
 Εικ. 6.3. Αρχείο Σπουδαστηρίου Ιστορίας της Τέχνης ΕΜΠ
 Εικ. 6.4. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 6.5. ΥΠΠΟ - ΤΑΠΑ
 Εικ. 6.6. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
 Εικ. 6.7. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
 Εικ. 6.8. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 6.9. Παπαντωνίου, Ιω. (1974), *Ελληνικές Φορεσιές. Ανδρικές*, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο.
 Εικ. 6.10. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 6.11. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 6.12. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 6.13. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 6.14. ΥΠΠΟ - ΤΑΠΑ

Κεφάλαιο 7

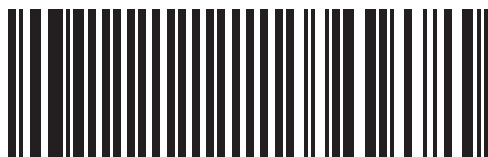
- Εικ. 7.1. Χόνορ, Χ., Φλέμινγκ, Τζ. (1991-3), *Ιστορία της Τέχνης*, Υποδομή, Αθήνα.
 Εικ. 7.2. Αρχείο συγγραφέα
 Εικ. 7.3. Αρχείο συγγραφέα
 7.4. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
 7.5. Αρχείο συγγραφέα
 7.6. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
 7.7. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
 7.8. Αρχείο συγγραφέα
 7.9. Σκίτσο (Μ. Αναστασιάδης)
 7.10. Αρχείο συγγραφέα
 7.11. Αρχείο συγγραφέα
 7.12. Αρχείο συγγραφέα
 7.13. Αρχείο συγγραφέα

- * Η συγγραφέας εκφράζει θερμές ευχαριστίες για την αφιλοκερδή παραχώρηση εικονογραφικού υλικού στους εξής φορείς και ιδιώτες (αλφαβητικά): Εκδόσεις Hapnibal, Εκδόσεις Λιβάνη, Εκδόσεις Υποδομή, κα Εμμανουήλ Μελίτα, αν. καθηγήτρια ΕΜΠ, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Μουσείο Μπενάκη, κα Παπαντωνίου Ιωάννα, πρόεδρο Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος, κ. Τσεκλένη Γιάννη, σχεδιαστή, Υπουργείο Πολιτισμού [Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων & Απαλλοτριώσεων (ΤΑΠΑ), Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Αρχαιολογικό Μουσείο Ναυπλίου, Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών, Α΄ και Ζ΄ Εφορείες Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (ΕΠΚΑ)]

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

Κωδικός Βιβλίου: 0-24-0425
ISBN Set 978-960-06-3145-6
Τ.Α' 978-960-06-3146-3

(01) 000000 0 24 0425 7